

سردار ملی ستارخان

سردار ملی ستارخان

مؤلف: محمد رضا عافیت

رداکتور: جعفر هجری

مقدمة

پیش جمعیتی حاضر کی دوره گلیب چاتاناقفر بیرنچه اجتماعی فورماسیوندان کچمیش و هربیر کچیایالنیز انقلابی حرکات یولوایله ممکن او لموشدور. زمانه میزین ان باشليجا جهتینی ایسه عمومیته سرمایه دار لیقдан سوسیالیزم کچید تشکیل ایلیر. بو استقامته حرکت ایدن بشريخین یولونو ایشیق لاندیران مارکسیزم-لنینیزم سونمز مشعلی دیر. حاضردا کومونیست و کارگر حرکاتی ایله بیرلیکده ملی آزادلیق نهضتلری ده محض بو تعليمین سایه سینده ئوز دايره سینی گئیش لندیریب و گوجلو انقلابی حرکت کیمی بشريتین خوشبخت گله جگنیزین مژده سینی و پیریز.

کومونیست و کارگر حرکاتینا آرخالانان، اوندان قبرتو الام آلان ملی آزادلیق نهضتلری ئوزوده بیرنچه مرحله دن کچورك بو گونکو سوییه چاتا بیلمیشیدیر. بیرچوخ دنیائولکه لاری کیمی وطنیمیز ایرا-نیندا ملی آزادلیق حرکاتی تاریخینی ورقله دیکجه بیر-پیرینین آردیو تمامالایجیسى اولان بو مرحله لری آیدین صورتاه گوروروک، ۲۰-نجى عصرین او للریندن باشلایاراق، مشروطه انقلابی، جنگل نهضتى، خیابانى حرکاتى، محمد تقى خانىن باشچیلیق ایتتىگى خراسان عصیانى، دکتر تقى ارانى نین باشچیلیقى آلتىندا کومونیزم حرکاتى نین پیمان دیرچلمەسى، حزب توده ایرانین رهبرلیگى آلتىندا گىدىن عموم ایران حرکاتى، ۲۱ آفردو ۲ رى بندان نهضتلری ایران خلقلىرىنین ملی آزادلیق و استقلال اوغرۇندا عمومى مبارزەلرینىن باشليجا مرحله لریدیر. بونلار عموم دنیا انقلابى حرکاتى نین بیرحصدسى کیمی و اونون مرحله لرینه موافق صورتاه وطنیمیزین اجتماعی، اقتصادی و سیاسى زمین لریندە باش و پرمیش و بیر-پیرینین تمامالایجیسى کیمی گیت-گیده داها تکمیل شمیش و متشکل شمیشیدیر. ۱۹۰۵-۱۹۰۷ «آسیانین اویانماسى» ایله علاقه دار باش و پرمیش مشروطه انقلابى، بويوك اوكتوبر سوسیالیست انقلابى نین آردینجا باشلانمیش ملی نهضتلر، ایکینچى دنیا مغاربه سینده امپریالیزمین ضربه آلماسى ایله

بیرینجی مجلس بیرسیرا پوزگون، ظالمو ئوزباشينا آداملارین دولت دستگاهیندان اوزاقلاشدیريلماسى، امپرياليست عامل لرينىن دخالتلىرىنه سون قويولماسى حقىنە تىدىرلار گورموش، مطبوعات آزادلىقينى تامىن ايتمىگە چالىشمىشىش و ۱۵۰ دن چوخ روزنامە و مجلەبە عمل آزادلىقى ويرىلىمىشىدир. بيرينجى مجلس چارروسيهسى و انكلستاندان ۴۰۰ مiliyon ليره حجمىنە بوراجايىھىنى دايتىمكىلە ايران خلقلىرىنه خدمت ايتمىشىدیر. لەكن ۲۲ نجى مجلس آمرىكايەر بىرمىششار لارىناسىياسى مصونىت حقوقو و گومروك حقى ويرمكىن معاقلىق امتيازى ويرمكىلە، تازاجا آمرىكادان ۶۰۰ مiliyon دولارلىق سلاح آلماق لايىھىسىنى تىدىق ايتمكىلە خلقين منافىسيه، ئولكەنин استقلالينا فارشى خيانىتەمتكىب اولموشىور. هر اىل ۱۴ مرداد گلنده دولت تېلىغاتىنىن، حاكمە هيئىتىنىن مشروطىتىن دەمۇر ماسىدا مەفس بىللە بىرسو اىجيلىقىن اوستۇنۇ تۈرتمك ايجونداور. خصوصىلە بوايىل مشروطە بايرامى مناسىتىلە پىام ئىلە بىر شەرياطە صادر او لموشىدور كە، ئولكەدە مېنۋەلە آدام ئۆز سىاسى عقىدەلىرىنە گورە جىسە آلىنمىشلار، مطبوعات سازمان امنىتىن شادلىنى نظارتىنە تابع ايديلىمىشىدیر. كارگر طبقةسىنەن منافىسينى، ئولكەنин بوتون مترقى قوه لارىنى تمىشىلەين ھزب تۇدە ايران ھلەدە، قانۇنداڭ ئكار و ضعىيەتىدەر، مجلسر ايسە دربارىن علاوه سىنە چورىلىمىشىدیر. مشروطىتىن ھر دوردە رىكىنى آرادان آپارىلەلىقىن حالدا مشروطىت حقىنە ھايکۈي سالماق معلوماندور كە، آنجاق عوامىرىليك او لاپىلە.

گوروندو گۈيىحى حاكمە هيئىتى سردار ملى ستارخانىن، ايران خلق-لىرىنىن بىرچوخ انيياخنى اوغولارلىرىنىن، اوغروندا ياجان ويردىكلىرى قانون اساسىنى و مجلسلىرى ئۆز طبقاتى منافىعىنە تابع ايتدىرىمىش، مشروطىتىن ماهىتىنە ئۆز خىرىنە موافق دىكىشىلەلىك عملە گىتىرىمىشىدیر. ستارخانىن آدىندان سواعستفادە يىدىنلەر، اوونون كولكەسىنە گىزلىنمكە چالىشافلار ايتدىيە قدر اوونون تارىخى خەدىتلىرىنى دەقىقىتلىنىدەر بىلەمەمىشلار. ايتدىيە قدر نەتكەنون آدىلە بىر شهر، كارخانى، كوچە آلانمامىش، ھىكلە يارادىلمامىش، حتى آذربايجان ملى حڪومتى دورۇرندە تېرىزىدە قويو-لوش ستارخان ھىكلە دولت قوه لرى واسطەسىلە يىخلىب-دايىد يلىمىشىدیر.

لەكىن، خلق آمالى اوغرۇندا فداكارلىق گوستەرنلىرىن، او جملە دن خلقىمىزىز قەرمان اوغلۇ سردار ملى ستارخانىن و اوونون سلاحداشلارلىرىنىن خاطره سى ايران خلقلىرىنىن اورە گىتنەن هەچ و قت سىلىنەمە يە جىكىر. اوونون مردھىكلى يىنەدە ئۆز اولادلارنىنىن ئىلە، آزاد ايران زەختىمىش-

حر كاتىن گوجلنەمى بوجەتىن دقتە لايق دىر. بوتون بىر حر كاتىن ھېبىرى اصللىنىدە امپرياليزمە و ارتىجاعامىين ضربە وورموش، موجود قورو لوشۇن دەو كراتىك لشىدىرىلىپ ياخشىلاۋە دىرىيەلماسى اوغرۇندا خلق طبلرىنىن بىر حصەسىنە نايىل او لموش و گلەچك حر كات ايجون ايدە او لوژى زەمىنە ياراتمىشىلەر.

مشروطە انقلابى تىيىجەسىنە استبداد رېزىمى مشروطە شاهلىقى ايلە عوض او لوئىمۇش، قانون اساسى و مجلس يارادىلمامىش، خلق طلب-لىرىنىن معين حصەسىنە حياتا كېرىتەمك ايجون دولت موظف ايدىلىمىشىدیر. حاىسىدا آنادان او اماسىنىن ۱۰۰ اىلىلىكىنى بويوك افتخار حسى ايلە قىد ايتىكىيمىز ستارخان بوموقىتلەر ئىلدە ئەيدىلىمەسىنە چوخ بويوك زەختلىر چىمىش، فداكارلىق گوستەرىمىش و نەھايت ئۆز جانىنى دا بويولا دا قربان ويرمىشىدیر.

معلوم اولدوغو كىمى بوقۇن مادى نەعمتلىرىن يارادىيەسىنى، انقلابى اپرۇزىنىن توكتۇز مىنبعى زەختىكش خلق كتلهلىرىدىر. يوخارىدا قىداوا لو-نان نەھىتلىرىن دە حر كەت ويرىجى قوه سى خلق او لموشىدور. مشروطە انقلابىندا بوقۇن ايران خلقلىرى، خصوصىلە آذربايجان خلقى بويوك فداكارلىقلا اشتراك ايتىمىشلەر. ستارخانىن بويوك كلو گو، ايران تارىخى مقابلىنىن خەدىتى او نەدارىر كە، او، خلقىن قوه سىنە چوخ مەحكم صورتىدە اينانمىش، او نۇسقىر ايتىمكە ئايەلە لىيە دوغۇرۇ آپارماق ئۆز وۇنە مەخصۇص سر كرەدەلەك لىياقتى گوستەرىمىشىدیر. ستارخان باقرخانلا بىرلىكە بىرینجى مجلسىن جلسەسىنە او لاركەن ويردىكلىرى بىر گە بىيانىدە خلقىن فداكار-جا سىينا چىكىدىكى زەختلىرە، «قەيىم ايران ملىتىنى ئۆزىمەممىي تىشكەرلىنى» بىلەرىمىش و خلقىن گوجوندن يوكسەك اينامو اميدە دانىشمىشلار. او نەلار بىر گە سەيلەر تىيىجەسىنە مشروطىت ئىلدە ايتىمىش و ئەنپېرىست خېرخوا هللىرىن فداكارلىقى مقابلىنىدە» مجلس و كىل لرىنىن و ئۆيىھە لرىنىن دانىشماق او نەلاردا خطابا دەمىشلىر: «... بشە سعادتى يو لوئىدا ايرەلە يەلەمك ايجون آشاغىدەن توتموش يوخارىياقتىر ئۆز صادقلىرىنى گوستەرە جاكو چالىشاجاclar. انىياخىن بىر زماندا مشروطىت اصولۇن حەكملىرىنى و آزادلىق قانۇنلارىنى ئۆلکەنин ھېرىرىنىدە ايشە سالاجاclar».

معلوم اولدوغو كىمى يارىمە عصردىن آرتىق بىرمەت بىزى او گۇنلاردىن آپىرىر. بومات عرضىنىدە مشروطىت اصولوو آزادلىق قانۇنلارى حاكم طبقة لە طرفىنەن تەرىجەلە عىيە جەلشىدىرىلىمىش، قانون اساسىيە دەفعەلە دەرىبە ئەندىرىلىمىش، مجلسر اساسا شاهىن ئۆز باشىنىلىقىغا ھەق قويىماق عوضىنى اوونون ئىنەدە ئۆز باشىنىلىق واسطەسىنە چورىلىمىشلەر. مثلا،

لرینین الیله وطنقىمىزىن هەر طقىنندىبىو كسلەجك، سىردار ملى تارىخىدە ئۆز
حقىقىي يېرىشى توتا جاقىدىر.

گرگىن زىمت مەحصولو اولان حاشركى كتاب ستارخانىن بوبىوك خەدىملەرى مقابىلىنىدە يالنېز كېچىك بىر آدىمدىر، حزبىتىدە ایرانىن آدر- بايجان قشکىلاتى- آدف- نىن مرکزى كۆھىتەسىنین اجرائىيە هىئەتى بىو كتايىن بوراخىلماسى حقىنندە قراروپىر كەن اونۇن ئۆزىنەر ئەلمىشدىر كە، ستارخانىن انقلابى خصوصىتلىرىنى، اونۇن مبارزە تجربەسىنى، قوچاقلىق، خلقا ئىشىنە حەسىز صادقت، آزادلىق و استقلال ئىشىنە درىن اينام كىيمى يو كىسەك كېقىتلىرىنى ئۇ گەرنىك اوونىن اىچونان ياخشى تىشكىرو منتدارلىق او لا رادى. بوكتابين نشرى ستارخانىن باشچىلىق ايتىدىكى حر كاتىن مەرقى عنعنه لرىنى ئۇ گەرنىك اووندان معاصر دورۇن ئەلپاتىنا او يېغۇن داھامترقى بىر قورولوش اوغرۇندا مبارزەلرده استفادە ئىتمەك ئىشىنە خصوصىلە جوان نىسللەر اىچون بوبىوك كومكىدىر، ئۆز قەرمانلىقلاردى، ايلە خلقىن اورە گىنندە از چىيمى حىسلەر و ھېجان اوپادان سىردار ملى ستارخان ئۆز فعالىتىنە جوانلارىندا قابىنار انۋەرىسىنى يو كىسە قىمت ويرميشدىر، او، حر كاتىن نايلىتلىرىنىن دانىشاندا بىئەلە دىمىشدىر، اگر مشروطىت يولۇندا بىرموققىت وارسا بوداجوانلارين فعالىتى نىتجەسىنە الدە ئىدىلىميشدىر.

معلوم اولىوغۇ كىيمى تېرىز حر كاتىندا اون مېنلىرلە آدام، او جىملەدن جوانلاردا اشتراك ايتىمىش، ان آغىرى بىر شرایطىدە، مېن بىر محروميتلىر ايچرىسىنىدە ٤٠ مېن نفر لىك دىشىن اور دوسونون ماحاصىرىنىدە ۱۱ آى تمام دويوش عملىياتى آپارميس و دشمنەتسىلىم او لمامىشلار. بو قەرمان مجاھدلەرىن افتخارلى آدىدا، رشادت و مەتانىتى دە گەلەجك نىسللەرە ارت قالىمىشدىر. اونلار ھەمىشە عقىدەلى و ايمانلى، جىسارتلۇ و قۇرخماز او لمۇشلار. آتا- بابالايرىمىزىن دويوش ميدانلارىندا الدە ئىتىدىكلىرى بو خصوصىتلىر انقلابى عنعنه كىيمى نىسلەن- نىسلە كچىمىش، انكشاف ايتىمىش و معاصر لشمىشىشىدىر. بوعنعتە لەرن معاصر طلبات سوپەسىنە، لىاقتەلە استفادە ئىتمەك حر كاتىن دوامى، گەلەجك انكشافى و موققىتە نىتجە لنەمىسى اىچون ضرورىيەدەر. حاشركى كتاب اىسە بىئەلە بىر عالى مەقصىدىن حىاتا كېرىيەلەسىنە خەدىمەت ايدە جىكلىرى.

غلام يېھىي دانشيان

آذربايچان خالقى عصرلەر بوبىو استقلال و آزادىق اوغرۇندا استىلاچىلار، ظلمكارلارا و استىمارچىلارا قارشى مبارزە آپارميشدىر. بو مبارزەلر ھەم ئۆزۈنۈن قەرمانلارى، آدىلى- سانلى سر كرددەلريلە، ھەمە دويوش عنعنه لريلە خالقىمىزىن انقلابى تارىخ خزىنەسىنى زىكىن لىشدىر ميشدىر. بابك، كورا او غلو، ستارخان، باقرخان، شىيخ محمد خىابانى، محمد تقى خان پىستان، حىدرۇمۇ او غلو، دكتىر ارانى، آذربايدىكان، داداش تقى زادە و باشقىلارىنىن دوبوش عنعنه سى، انقلابى ارىنى، او نالارىن آدىلە باغلى او لان قەرمانلارق داستانلارى نىسلەن- نىسلە كىچەرك تكمىللەشمىش، معاصر- لشمىش و بو گون خالقىمىزىن ملى غررۇنۇ، مبارزە عزمىنى قولىنىدىن، اوونۇن دويوش تىجرەسىنى آرتىران انقلابى ژروتە چورىلەميشدىر.

ھەلە ۲۰-نجى عصرىن بىر يېرىنجى يارىسىندا خالقىمىز تارىخىن سىنەسىنە مەشروطە انقلابى، خىابانى حر كاتى و ۲۱ آذر نەھضتى آدىلە ۳ بوبىوك قەرمانلارق داستانى يازمىشدىر. بىر- بىرىنىن آردى و تىماملا يېھىسى او لان بو حر كاتىن ھەرىرى ئوزلۇ گۈنەدە خلقىن آزادىق و دمو كراتىك حقوقلارىنىن معىن حصەسىنى ارجاع و امپرالىزم عاملرىنىدىن گىرى آلمىش و گەلەجك حر كاتا ئىچون ايدە او لوژى زىمەن ياراتمىشدىر. عموم ابران مەشروطە انقلابىنى بىر حصەسى او لان و ستارخانىن باشچىلىقى آلتىندا گىدىن تېرىز حر كاتى دا بو جەتىن دقتە لايقىدىر.

معلوم اولىوغۇ كىيمى ۱۹۰۵- ۲-نجى ايللىر روس انقلابى پارىس كوموناسىندا سونرا امپرالىزمە قارشى بىر يېرىنجى پرولىتار

حاضرلیق آپاراراق ۱۹۰۸-نجی ایلين آیيون آیینین ۲۶-۵ه
تهراندا پارلمان یناسینی آشے تو تاراق بیرینجی مجلسی بوراخمیش،
بوتون انجمنداری لغو اینتمیشیدیر.

ایکینجی دورایسه ئولكده خلق حرکاتینین ینیدن جانلا
نماسی، اساسا تبریزدە ارتجاع و امپریالیزم قارشی جدی بیر
مقاومنین تشکیلی ایله باشلاینیر، نهایت ستارخان و باقرخان فدا-
ئیلرینین تهراندا ترکسلاخ ایدیلمه سیله سونا چاتیر.

تبریز اجتماعیون-عامیون (سوسیال-دموکرات) تشکیلاتینین
باشچیلیق ایتدیگی بو مقاومت حرکاتی کتله لرین داهاجو خاشتر اکی
تیبجه سینده بورژوآ-دموکراتیک ماهیت آلمیشیدیر. آذر بایجان خلقی،
اونون قهرمان فدائیلری، گور کملی فدائی سرکردەلری ستارخان،
باقرخان ایران مشروطه اقلایینا او نودولماز خدمتىر گوشتىمىشلر.
بیر چوخ مولفلرین دیدیگىنه گوره همین ایکینجی دوردە
مشروطیت آذر بایجان خلقی نین رشادت و ذکاسىله دیرىلمىش،
ایران قانون اساسیسی اونون مېنلرلە آدسىز سانسیز شەيدا او لموش
اوغولالارینین قانیله يازىلمىشىدیر. ستارخان و باقرخان ایران
مشروطیت اقلایینین سرکردەلری کیمی تانیناراق ایالتى انجمن
ظرفىندن ستارخانا سردار مائى، باقرخانا ایسه سالار مائى لقى
وېرىلمىش و او نالارین عايلەلرینە عمرلۈك تقاعد وېرىلمەسی
حقىنinde مجلس طرفىندن قانون تصديق ایدیلمىشىدیر.

حاضردا مشروطه اقلاییندان ۶۳ ایل گچىر، آذر بایجان
خلقى ئوز قهرمان اوغلو سردار ملى ستارخانین آنادان اولما-
سینین ۱۰۰ ایللەگىنى بويوك اقتخار حسیله قىد ایتمگە حاضر لاشىر.
لاكن چوخ تاسفله قىد ایتمك لازمىدىر كە، حاكمە هئىتى نە
آذر بایجان خلقىنین و او نون يېرىدىگى بىلە سرکردەلرین
حقوقونا نەدە او بىلارين اوغرۇندا چان وېرىدىكلىرى مشروطیت
حقوقونا لا يقىنچە حرمت ایتمك ایستەمە مىشىدیر. همین
حاكمە هئىتىنە منسوب اولان تدقىقاتچىلار، تارىخچىلار، يازىچىلار
ایسه بو مەم تارىخى حادىھ حقىنinde ياسوسىمۇش، يادا الله قلم

اقلابىي ايدى. بو انقلاب روسىيەدە چارىزىمە ووردوغو ضربەدەن
علاوه شرقىن اويانماسى كىمى مەمپىر حادىھ نىن دە باشلاقىجي
اولدو. بشرىتن طالعى اىچون بويوك اهمىتىه مالك اولان بو
اتباھى ماراقلار ايزلەين و. اى. نىن دىرس: «روسىيەدە كى ۱۹۰۵-
نجى ايل حرکاتىنین آردىنچا دموکراتىك انقلاب بوتون آسيانى-
تور كىيەنى، ايرانى، چىنى بورو موشدور. انگلەنە هندوستانىندا
ھيجان آرتماقادادىر». (۱)

۲۰-نجى عصرىن اوللارىندا باشلاياراق استبدادا، خارجى
كاپيتالا قارشى مبارزه بوتون ايراندا شدتلىرى، فكرى انتباداهادا
درىنىشىرىدى. فئودال گريلىگى، شاھلەق استبدادى، خارجى
كاپيتالىن تضييقى آذر بایجاندا دوزولمىز و ضعىت عملە گتىرمىشىدی.
بو وضعىتىن طبىعى تىبجهسى اولان ناراضىلىق، اعتراض و
مباززە موجود قورولوشو دىگىشىرىپ ياخشىلاشدىرماغا، خارجى
كاپيتالىن نفوذونو كىسمگە يونلىكىمىشىدی. مترقى مطبوعات،
وطپرسەت ضىاليلار بو انتباھدا چوخ مەم رول او بىناسىر دىلار.
اقلابى روسىيە ایله ھمسەرحدىلىك، پرولتار باكى سىلە ياخىنلىق
تىبجه سىنده بو انتباھ و حرکات آذر بایجاندا داھادا گوچلۇ يادى.
عموم ایران مقىاسىندا گىنىشلىنىپ متشكل اشىن بو حرکات
تارىخىدە مشروطە اقلابى آدىلە آدلانىر. ۱۹۱۱-۱۹۰۵-نجى
ايلىرى احاطە ايدىن بو حرکات بعضى مولفلە طرفىندن ايکى
معين دورىدە آيرىلماشىدیر. گور کملی عالم سيداحمد كىرسوى
تىبrijى ۱۹۰۵-نجى ايدىن ۱۹۰۸-نجى ايلين آييون آيینا قدر
دورە «مشروطە كېيىر» («بويوك مشروطە»)، يىرده قالان دورە
ايىه «مشروطە صغير» («كىچىك مشروطە») آدى وېرىمىشىدیر.
بىرىنچى دوردە حرکات غالب گلەرك ۱۹۰۶-نجى ايلين
ستىيار آيىندا مظفرالدين شاه مشروطە فرمانى وېرىمىش، او نون
ۋاقتىندا سونرا يېرىنە گلن محمد علیشاد ۱۹۰۷-نجى ايدىن

۱-و. اى. نىن اثرلىرى، ۱۹۱۹-نجوجىلد، ۴-نجونشر،
باكى، ۱۹۵۱، ص ۷۱.

سونرا ارتیجاع ئوز مقصدینه چاتیر و مشروطیت ئوز و نون ان گوجلی سلاحلی دایاغیندان محروم اولور. (۱) بیرچوخ مولفلر ایسه پیریم خان کیمی بیر خائنی مشروطه سر کرده سی کیمی قلمه و بیر مکه، «ایرانین آدلی سانانی آزادیخواهان» (۲) سیراسینا کچیر مکه چالیشیر لار. بعضی مولفلر انگلیس مستملکه چیلرینن مشروطه حرکاتینا اولان مناسبتینی کوبود جاسینا تحریف ایدرک بئله گوسترن مکه سعی ایدیر لر که، بور حركات ئولکه نین داخلی شرایطی اساسیندا خلق کنه لرینن فدا کار لیغی ایله دگیل، انگلتره خارجی سیاستینین دیکته سیله حیاتا کچیر بامیشدیر. شبهه سیز، بونلار ئوز امپرالیست اربابلارینن گوسترنیشلرینی بیر بنه تیرمکله ياخود انگلیس مولفلری واسطه سیله يازیلان کتابلارین تائیریله حرکت ایدن آداملا ردیبلار. مثلا، انگلیس داوید فریزر «ایران و تورکیه اقلابدا» آدلی کتابدا ياز بیر که، «ایرانلیارین قانون اساسی الده ایتمه لری ایچون بیز اساس و تائیری واسطه اولدوق. یقین که، بیزیم کومگیمیز اولمادان اونلار ایندیکی دورده قانون اساسی آلامیز دیلر» (۳). البتة، بیرچوخ انگلیس مولفلری طرفیندن مختلف شکللرده تکرار او لونان بوفکر بیرده او بآگوره ایراندا ئوز و نه طرافدار لار تاپا بیلیمیشیدیر که، انگلتره چار روسیه سیله شدتلى رقامت مبارزه سی آپار دیغی ایچون مشروطه حرکاتی دوروندە ئولکه نین شمال منطقه لریندە ئوز و نو چاربزم سیاستی مقابله ندە آزادلیغا طرفدار کیمی گوسترن دیگی حالدار، جنوبدا آزادلیق و دموکراسی نین غدارچ دشمنی کیمی حرکت ایتمیشیدیر. عین زماندا انگلیسلرین شمالدا ئوز لرینی آزادلیق طرفداری کیمی قلمه و بیر مکه، ئوز قونسولخانالارینن قاپیسینی او زمان بست او تورانلارین او زونه

۱- م.س. ایوانوف «اوچرک ایستوریی ایرانا» مسکو، ۱۹۵۲،

ص ۲۳۹
۲- باخ، «امید ایران» ژورنالی، نمره ۵۷۴، تهران-۱۵ مرداد

۳- «امید ایران» ژورنالی، نمره ۶۸۶، تهران-۱۸ مهر ۱۳۴۶، ص ۲۰.
۷- ص ۱۳۴۴.

آلدیدا طبقاتی ملاحظه لری اساس توتدوقلاری ایچون بیر سیرا تحریفلر و سهولره يول و بیرمه ملی اولموشلار. عبداله مستوفی نین بعضی یازیلاری بوجوره مولفلر ایچون بیر مثالدیر. او، قاجار به دورونو احاطه ایدن ۳ جلدیک تاریخ کتابی یازدیغی حالدا ئولکه نین اجتماعی، سیاسی حیاتیندا باش و بین مشروطه اقلابی کیمی مهم تاریخی حادثه نی لازمی سویه ده ایشیقلاندیر ماق استه میشیدیر. مولف ایرانین فئودالیزمدن کاپیتلیزمه کچیدینن بینور مسینی قویان مشروطه اقلابینی گله جلک اقتصادی، سیاسی و اجتماعی انکشافین، لنگ و عیبه جرده اولسا ترقی و تکاملین اساس عاملی حساب اینتمک عوضینه ئوز و نون و باشقالارینن مكتوبو ياخشی خطله ياز مالارینی ترقی عاملی کیمی قلمه و بیر. مولف ئولکه نین فئودالیزم عطا تیندن، ظلم و استبدادن نجات تاپماسی ایچون محکم باشلاقیح اولان بور حركاتدا جانینی قربان و بین میتلر له فدائی نین، آدلی سانانی سر کرده لرین خدمتینه گوز یومور، مشروطه فرمانینن و بیر مکه سینی شاهین مرحمتی، آلاهین کومگی کیمی قیمتلندیریر.

معلوم اولدوغو کیمی تبریز شهری استبداد اور دولارینن محاصره سینده اولدوغو وقت محمد علیشاه محمدولیخان تکابینی به ئوز سلاحلی قوه لر له گیلاندان آذربایجانا گیدیب اورادا ارجاعی قوه لری تقویت اینتمک امری و بیر. پیریم خانلار بیر لیسکده تبریزه دوغرو حرکت ایدن محمدولیخان تبریز مجاهدلرینن استبداد اوردولارینا و وردو قلاری ضربه لر حقیندہ ایشیدیر و تبریزه گیتمک عوضینه تهرانا گلیر. بوزمان پیریم خان تهرانین نظمیه رئیسی تعین اولور.

۱۹۱۰- نجو ایلین آقوست آیندا پیریم خان قراق بریقا- داسی ایله بیر لیسکده تهراندا ستارخان و باقرخانین فدائیلرینی خلخ- سلاح اینتمک ایچون دولت طرفیندن مامور ایدیلیر، اونلاری شهر ایچیندە محاصره يه آلیر، وورو شورو ستارخان يار الاندیقدان

آجمالاری معلوم دور که، تمامیله ریاکارلیق و مستملکه چیلیک سیاستینه خدمت مقصدی داشتیمیدیر. حالبو که، چار افسری لیاخوفون ۱۹۰۸-نجی ایون آیندما مجلسی توپا باغلاماسی تکجه محمدعلی شاهین امریله دگیل، چار روسيه‌سی و انگلستان دولتلرینین بیر گه راضیلیغیله، حتی تحریکیله او لموشدور. انگلیس امپریالیستلری ایرانلیلارین هله قانون و دموکراسی اساسیندا قورولموش حکومت صاحبی او لماق درجه‌سینه چاتما. دیفلاری کیمی بیر تحقیر آمیز فکرین تبلیغاتچیسی او لموشلار. چار روسيه‌سی کیمی اونلاردا شاهلیق اصولونون مدافعی کیمی حرکت ایدیردیلر. انگلیسلر حتی لازم گلديکده محمدعلی شاهی عوض ایتمک ایچون اونون عمی سی قاجار شاهزاده‌سی ظل‌السلطانی ئوز کاندیدلری کیمی احتیاطدا ساخلا میشدیلار. (۱) اونلار حتى ایرانین جنوبوندا مشروطه حرکاتینی بو غماق ایچون هنگام بندرینه ئوزلرینین «فوکس» آدلی حرbi گئی سینی و دسانت قوه‌لرینی گئیرمیشدیلر.

مشروطه اقلایینی انگلیسلرین دیکته‌سیله، اونلارین راضیلیغیله باغلامانلار ایسته‌مز ایران خلقلرینین بویولا چکدیکلری ز حملتلى، مبارزه‌لرینی، تبریز مجاهدلرینین فداکارلیقلارینی، ستارخان، باقرخان و حسین خان کیمی سر کرده‌لرین خدمتلرینی دانمالی او لورلار. لکن، مشروطه حرکاتی حقینده يازانلار تکجه بونلاردان عبارت دگیلر. بو حرکات دنیا آزادلیق حرکاتی تاریخینده، ایرانین گله‌جک طالعینین حلینده توتدوغو موقعه گوره بیرچوخ داخلی و خارجی تدقیقاتچیلارین و تاریخچیلرین دقیتی جلب ایتمیش و ئوزونون بویوک حجملى اثرلرینی ده ياراتمیشدیلر. سیداحمد کسروی تبریزینین «تاریخ مشروطه ایران» («ایران مشروطه تاریخی»)، دکتر مهدی ملک‌زاده‌نین «تاریخ اقلاب مشروطیت ایران» («ایران مشروطیت اقلایی تاریخی»)، عباس

م.س. ایوانوف، گوستربیلن اثری، ص ۲۱۵

اسکندرینین «كتاب آرزو و يا تاریخ مشروطه ایران» («آرزو کتابی و يا ایرانین مشروطه تاریخی») و سایره کیمی چوخ جلدی اثرلر بونون ایچون بیر مثالدیر. بوندان علاوه ایرانین غومیتله و خصوصیله ۲۰-نجی عصر تاریخینه عاید ائله بیر کتاب آز تاپیلار که، اورادا مشروطه حرکاتینا بیر ویریلمه میش اولسون، ایستر-ایسته‌مز آذر بایجان خلقینین، اونون لیاقتی اوغوللاری ستارخان و باقرخان خدمتلری گوستربیله میش اولسون. و قیله حاج محمد باقر و بیجو بهی طرفیندن قیدلر کیمی قائمه آینمیش «تاریخ انقلاب آذر بایجان و بلوای تبریز» (۱) (آذر بایجان نهضتی و تبریز عصیانینین تاریخی)، «قیام آذر بایجان و ستارخان» (۲)، (آذر-بایجان نهضتی و ستارخان»)، «هرمز مختارخان» (۳) («ستارخانین سلاح‌داداشی») و سایره کیمی کتابلار ایسه بلاواسطه مشروطه انقلابینین ایشیقلاندیریلما میش حصر ایدیلیمیش منبعلر دیرلر. بو کتابلاردا حادثه‌لر اکثرا ئولکه‌نین اقتصادی، سیاسی و اجتماعی وضعیتله علاقه‌دار ایضاًح ایدیلمه دیگی ایچون علمی نتیجه‌لره چوخ آز تصادف ایدیلیر. بونلارین هر تک-تکینه معین سهولر، تحریفلر، شخصی و صنفی موقعین حکمیله دیلیمیش ملاحظه‌لرله برابر مشروطه اقلایینی، تبریز مجاهدلرینین مقاومنی، ستارخان و باقرخانین، اونلارین سلاح‌داداشلارینین خدمتلرینی ئو گرنمکه کومک ایدن فکرلرده واردیر. سیداحمد کسروی تبریزی مشروطه تاریخی يازماقدا اونو حرکتنه گئیرن سبیلر ایچرسینده بو حرکاتدا عادی آداملارین خدمتینی قید ایتمک کیمی عالی بیر فکری ده گوستربیر. (۴)

۱-تبریز، هجری ۱۳۲۶.

۲-حاج اسماعیل امیرخیزی، تبریز، ۱۳۳۹.

۳-نصرت‌الله‌فتحی‌آتشباک، تبریز، ۱۳۴۵.

۴-باختنس. ا. کسروی تبریزی، «تاریخ مشروطه ایران»، بیرینجی جلد، تهران، ۱۳۱۹-نجی ایل، ص ۵.

اټکلایینی، همده اوونون سرکردھسی ستارخانی بو نقطه نظردن
قیمتلندیرن بوبوک لئین اولموشدور.

ستارخان حرکاتی دنیابن هربریندن داهاجوخ روسیه ده
دموکراتیک و اټکلابی فکرین دفتینی جاب ایتمیشدار. دنیا
پرولتاریاتی نین داهی رهبری، مظلوم شرق خلقلرینین صمیمی
دوسنو و معلمی و ای. لئین ستارخان حرکاتینی دقنه ایزره میش
و ئوزونون درین مضمونو مقاله لریندہ بورکاتا یو کسک قیمت
ویرمیشدار. لئین ئوز مقاله لریندہ بیر طرفدن چار روسیه سینین
و انگلیس امپریالیستلرینین اشغالچیلیق سیاستلرینی افشا ایتمیش،
دیگر طرفدن ایسه ستارخانین باشچیلیغی ایله تبریز ده دولت
قوشو نلار بنا قارشی قهرمانلیقا و وروشان اټکلابی قوه لری بوبوک
سئونج و صمیمیته آلقیشلامیشدار.

ستارخان حرکاتی روسیه نین اټکلابی احوال روحیه لی گنجلری
آراسیندادا بوبوک ماراق دوغورموشدور. معلوم اولدوغو کیمی
چار حکومتی نین لیاخوفون البه تهراندا مجلسی توپا باغانلندید.
ماسی روسیه ده مترقبی فکرلی آداملاری غضبلنیدار. اونلار
مختلف واسطه لرله چارین آزغینلیقلار بنا قارشی ئوز اعتراضلارینی
بىلدیردىلار. بو جهندن ستارخان حرکاتينا بوبوک رغبت بسله بىن
پتربورق و مسکوا طبله لرینین تشیئلری خصوصیله ماراقلیدير.

پتربورق او نیورسته تینین آچیق فکرلی طبله لری او زمان
حکم سورن ترور و تعقیب سیاستینه با خمایاران اټکلابی روحلو
ورقله لر بوراخیش و بونلاری او نیورسته تین دیوار لارینادا
یا پیش دیرمیشلار. همین ورقه لردن بیریندە دیلیردی: «اوzac
پتربورقدان غالب ستارخانا! روس طبله لری شیرخورشید
ئولکه سی او زریندە کی اسیرلیک بولودلارینی داغیدان ستارخانا
سلام گوندربرلر. بیزیم دشمنیمیز سینین دشمنیمیز دشمنیمیز ستارخان!
بیزیمکی روس مطاقتی شخصیندە، سینین کی ایسه همین مطاقتیین
قولو لیاخوفون شخصیندە دیر. بیز او تائیریق که، لیاخوف بیزیم
وطنداشیمیز آدلانیر. بیز ده، سینین مبارزه آپار دیغین اسارت و

مشروطه دوروندە ياشامیش، حتی ستارخانلا بیرلیکدە تبریز
حرکاتیندا اشتراك ایتمیش شخصلرین خاطرە لری ده بیر منبع
کیمی قیمتلیدir. حرکاتین اشتراکچیلاری اولان اورمیه لی
مکافات (۱) و نعمت آبادلی صمصاصین (۲) خاطرە لری بو
جهندن دقنه لا یقیدir. لاسن ائله خاطرە لرده مطبوعاتدا منکس
اولموشدور که، اونلار اولدن تحریفچیلیک، سهوه بول و بیر میشلر.
یاز دیقلارینی (۳) قید ایتمک لازم گلیر. بو یازیلاردا بیر سیرا
جدی تاریخی تحریفلر، متودیک سهولردن باشقا بیر خلقین
حرکاتدا کی خدمتلرینی باشقالارینین حسابینا یازماق کیمی ملتجی.
لیک ملاحظه لرینه ده راست گلمک ممکندور. بو خاطرە لر مشروطه
حرکاتیندان سنتاور اولماق و ثروت توپلاماç مقصدی گودن
بیرپول حریصینین ایله یاز بلمیش و ۱۹۱۰-نجو ایله تهراندا
ستارخانا قارشی آتیشمalarدا اشتراك ایدن داشنا کلارین معلوماتیا
اساسلامیشدار.

علوم اولدوغو کیمی مشروطه اټکلابینین ان هیجانلی دورو،
اونون ان یو کسک ذروه سی، اونون دموکراتیک ماهیتینی
گوجلنديرن تبریز حرکاتی اولموشدور. بودورده عین زماندا
ستارخانین خلق حرکاتی سرکردھسی کیمی میدان چخماسى تکمیللشیمیش
و اونون اټکلابی خدمتی تام آیدینلیغیله گورونمگه باشلامیشدار.
مارکسیزم-لینینزم تعلیمینه گوره مادی نعمتلرین ده، اټکلابی
انزیشین ده یارادیجی منبعی زحمتکش خلق كله لر بیدیر. ستارخانین
بويو گلو گو ایسه بوقوه نی سفربر ایتمکده، اونو دشمنه قارشی
مبازە لرده دوز گون استقامتدە آپار ماقدادیر. همایران مشروطه

۱-«اورمیه» روزنامه سی، نمره ۱۴۵۰، رضائیه، ۱۴ اسفند ۱۳۲۴-نجی ایل.

۲-«وطن بولوندا» روزنامه سی، تبریز، ۱۳۲۴-۱۳۲۵.

۳-«خواندنهها» ژورنالی، تهران، ۴۵-۱۳۴۴-نجی ایللر.

مطلقیت اصول اداره سینه قارشی و وروشو رو. بیز ایندی
اگلیمیشیک، اما سینمایشیق. بیز بنه قالخاجاغیق! بیز بندی
عمومی، مقصدمیز عمومیدیر، ستارخان!
بیز بندی سلامیمیزی و سوینج دلو حرمتی قبول ائت!
باشاسین آزادلیق مبارزلر! قوی، اوون دشمنی محو
اوسلونلار». (۱)

آجیق فکرلی روس طبله لری ستارخان حرکاتینا دایر
مناسبترینی تکجه ورقه‌لر پایماق، گیزی و آجیق بیغنجاقلار
کچیر مکله بیلدیرمیردیلر. اونلار حتی تبریزه ستارخانا مکتوب
بلله گوندرمیش و بومکتوبدا ستارخانا بیویک حرمت و محبت
بسله دیکلرینی بیلدیرمیشدیلر. مسکوا اوپیورسته تینین ۲۵۸ نفر
طلبه‌سی آدیندان ستارخانا گوندریلمیش مکتوب او زمان تبریزده
نشر او لونان هفتله لیک «مساوات» روزنامه سینین ۲۸ نجی
نموده سینده درج ایدیلمیشیدی. (۲) مکتوبدا یاز بیلدیردی: «ما امضا
کنند گان ذیل که ازمتعالین ۰۰۰ دارلفون مسکو میباشم حسیات
صمیمانه و وجد بی پایان خودمانرا تقدیم میکنیم باز یکانه
مجاهدین ایران ۰۰۰ بالخصوص آن قهرمان حریت و بزرگوار
آزادی طلب ستارخان را بالحساسات باطنی سلام میرسانیم...».
یکانه مجاهدینه... خصوصیله بیویک آزادیخواه و حریست
قهرمانی ستارخانا صمیمی سلامیمیزی، سونسوز سوینجیمیزی
بیلدیر مکله داخلی هیجانلا سلام سویله بیلدیردی...» (۳).

ستارخانین دویوشلره گوستریدیگی قهرمانانیقلار تکجه
روسیه‌نین انقلابی و دموکراتیک دایرلرینده ۵ گیل، بلکه
توکله‌نین روزنامه و مجله لرینده ۵۰۰ نفر عکسینی تاپیردی. خصوصیله

۱- «علم و حیات» ژورنالی، باکی، ۱۹۷۶، نمره ۱۲۵، ص ۱۹.
۲- اسماعیل امیرخیزی، گوستربیل اثری، ص ۲۹۷.

اقلابی ایران قوشونون باشچیسیدیر». حتی، بعضی تاریخ چیزهای مین آدین هاوسی مطبوعات طرفیندن و نه مقصدله ویربادیگینین فرقینه وازمایش، لئین بولداشین مقاله سینده کی فکری دوز گون قاورایا بیلمه میش و بونون تیجه سینده ده سهوه بول ویرمرک ستارخانی «آذربایجانین پوقاچوفو» آدلاندیرمیشلار. ئوزوده بول آدین گویا لئین طرفیندن ویربادیگینی ایره‌لی سورموشلار.

«مسکووسکی یزه‌نہ دلنیک» زورنالی دا وقتیله مشروطه اقلابیناء اوونون لیاقتلى سرکردھسی ستارخانایو کسک قیمت ویرمیشیدیر. او، عین زماندا بوباره‌ده بهتانچیغا بول ویرتلری تنقید آتشینه تو تاراق یازیردی: «اوونون (ستارخانین) آدی همشه خلقین خاطره سینده یاشایاجاقدیر... گاه جث نسل اونلاری یوکسک خدمتلرینه گوره قیمت لندیره جک و هچچیر بهتان او نلارین آدینی لکه‌لیه بیلمز» (۱)

محض بئله‌ایدی، ستارخانین آدی و اوونون آباردیغی مبارزه ایرانین حدودلا رینی آشدی. بو حرکاتین سسی روسيه‌ده، غربده، آسیا و آفریکادا ايشیدیداری. او زاق آفریکانی شملانیدا مراسکشده ستارخان حقینده سرودون قوشولماسی و عرب دیلنیده او خونناسی بو افسانه‌وی قهرمانین شهرتینین گیش مقیاسدا یا بیلدیغینی بیردادها ثبوت ایدیر.

و. ای. لئین، روسيه اقلابچیلارینین ایران مشروطه اقلابینا گوستردیکلری مادی و معنوی یاردیم، تبریز حرکاتینا و ستارخانا ویردیکلری یوکسک قیمت بوبوک اوكتوبر سوسیالیست اقلابینین غلبه سیندن سوزرا بو باره‌ده بیرسیرا دگرلی ائرلرین میدانا چیخما سیله‌ده تیجه لنمیشیدیر. خصوصیله بو ائرلرده خلقيمیزین اقلابی خدمتلری دوز گون قیمت لندیریلمکله برابر بو خدمتلرین اوستونه خط چکمک ایسته‌ین بورزو تدقیقاتچیلارینا، زحمتکش کتلەلری کولکده گورمک فکرینده اولان سطحی مشاهده.

۱- «مسکووسکی یزه‌نہ دلنیک»، ۱۹۰۸، ۸ نومبر، ص ۱۵.

کیچیلتیمک و اونلاری لکه‌لهمک ایچون مختلف تشبیلرده ایدیلیمیشیدین. او زمان روسيه‌ده نشر اولونان «نووویه ورمیا» زورنالینین تبریزده اولان نماینده سی بیرنچه دفعه مجله‌یه بهتا نجیبلقلا دولو اولان ماتریاللار گوندردیکی ایچون ستارخان اونو تبریزدن چخارماق حقینده گوستربیش ویرمیشیدی. حتی چین لیکینی بیلدیرن شخصه ستارخان دیمیشیدیر که، او، روس خلقینین افکارینی تمثیل ایتمیر. ستارخانین وقتیله دیدیگی سوز و. ای. لئینین «نووویه ورمیا» زورنالی حقینده ایره‌لی سوردو گو آشاغیدا کی فکرله تمایله اویفون گلیر. «نووویه ورمیا» روس خلقینین افکارینی دگیل، روس زاده گانلارینین، روس ارتقابعینین افکارینی تمثیل ایدیردی.

او زمان تبریزده کی حرکاتدان حدته‌ن زورنال تبریزده گویا «وز باشینالیغین مللسیز درجه‌یه چاتدیغینی»، شهرین گویا «یاریم وحشی اقلابچیلار طرفیندن داغیدیلیپ تالان ایدیلیدیگینی» گوستربی و چار روسيه‌سینی تبریز اقلابینی بو غماچاغایغیردی. ائله همین دوره و. ای. لئین «نووویه ورمیا»-نی افشا ایدرک یازیردی: «گوردو گونوز کیمی، تبریزده اقلابین شاه قوشونلاری او زرینده غلبه‌سی در حال روسيه او فی سیوزونون حدتینه سبب او لموشدور. اقلابی ایران قوشونون باشچیسی ایدیلیمیشیدیر...» (۱)

همین زورنال ستارخانی زادگان او خوجولا رینین گوزونده قولدور و یاریم وحشی بیر آدام کیمی جلوه‌لندیرمک ایچون اونو «آذربایجانین پوقاچوفو» آدلاندیرمیشیدی.

و. ای. لئین وقتیله وز مقاله سینده «نووویه ورمیا»-نین ویردیگی بو آدی رد ایتمیش و گوسترمیشیدیر که، «ستارخان

۱- و. ای. لئین-اثرلری، ۱۵-نجی جلد، باکی، ۱۹۵۰، ص ۲۲۵.

ایران مشروطه انقلابی (۱۹۰۵-۱۹۱۱-نجی ایلدر)
عرفه سینده

الف. دنیا وضعیتی و ایران

۱- نجی عصرین آخرلاری و ۲- نجی عصرین اولرلیندن اعتبارا کاپیتالیزم ئوز تاریخی انکشافی نین سونونا - امپریالیزم بیلله سینه چاتاراق بومحله مخصوص جهتلری ایله تظاهر ایدیر. استحصالو تمرکز شدیدر مک، کاپیتال اخراج ایتمک، قوشون بیریتمک، دنیانی اقتصادی و اراضی نقطه نظردن بولوشدور مک، ال آلتی دولتلر یاراتماق، امتیازلار آلماق و سایره همین بو جهتلر دنیدر. بودورون، امپریالیزمین باشیجا جهتلرینین علمی ایضا حیینی ویزین و. ای. لینینن دیایگی کیمی «...مالیه کاپیتالی دنیانین بوتون ئولکه لرینده، تام معناسیلە ئوز تورونو قورور» (۱۰) باشقا شرق ئولکه لرینده اول لوغو کیمی ایراندادا ۱- نجی عصرین آخرلاری و ۲- نجی عصرین اولرلینده بوجه قاردن دوغان امپریالیست و حشمی لیکلرینه، غارت و حربی فتنه لره راست گلمک ممکن سور. ۱۹- نجی عصردن باشلایاراق چار رو سیه سو و انگلیس دولتی بیر- بیرینین آردینجا ایراندان امتیازلار آلیر، یوکسک فایضو چوخ آغیر سیاسی شرط لره او نا بورجلار تحمل ایدیر و نهایت ۱۹۰۷- نجی ایلین آوغوستوندا ونو نفوذ دایره لرینه بولمک حقیندە ئوز آرالریندا مقاوله با غلاییر لار. (۲) بومدت ایچریسیندە آلمان و آمریکا بیرلشیمیش ایالتلری کیمی ایکی بیرتیجی امپریالیست دولتی نین، فرانسه، بلژیک، یونانستان، اوتریش و سایره نین ده سرمایه لرینین ایرانان غفود ایتدیگینی گوروروک.

۱- و. ای. لینین، «امپریالیزم کاپیتالیزمین ان بیو کسک مرحله سیدیدر». باکی، ۱۹۴۹، ص ۶۷.
۲- بین الخلق فعله حرکاتی و ملی آزادلیق نهضتلری تاریخی، بیرینجی حصه، مسکو، ۱۹۶۲، ص ۵۱۲.

چیلر ۵۵- تأثیر لی جواب ویرمیشلر. ۱۹۳۵- نجی ایلده «پرو بورز دنیه آزبی» آدلی منتخباتدا پ. م. پتروف، ۱۹۴۰- نجی ایلده «ایستوریک مارکسیست» زورنالیندا ا. بور- رامنسکی ۱۹۰۵- ۱۹۱۱- نجی ایلدر ایران انقلابی حقیندە چخیش ایتمیش، ۱۹۵۷- نجی ایلده «ایران اسکایا ره والیوسیا ۱۹۰۵- ۱۹۱۱» نشر ایدیلیمیش دیر. ایران مشروطه انقلابی، تبریز حرکاتی، حتی ستار خانین انقلابی فعالیتی دفعه لر لاه مختلف جهتلردن علمی تدقیقات اوییکتلری او لموشدور. بو موضوع لار او زر دفعه لر لاه چوخ جلدی بدیعی اثرلری باز یالمیش دیر. بو موضوع سو و تار ئولکه سینده صحنه عالمینده و تطبیقی صنعت ساحه سینده ده ئوز انگلکاسینی تاپا بیلیمیش دیر.

سهوهت اتفاقیندا نشر او لوان معلومات کتابچالاریندا، بوبوک لفت کتابلاریندا، تقویم لر ده حتی بو موضوع علارا دقت تیتیر یالمیش دیر. بو ائرین باز یالماسیندا بورز و امنبعلریندن تقیدی صور تدھ، سهوهت اتفاقیدا نشر او لونوش اثرلردن مارکسیست- لینینچی متودولوژی اساسیندا استفاده ایدیلیمیش دیر. بورادا ایران مشروطه انقلابی حقیندە ۴ گیل، او نون معین حصه سی او لان تبریز حرکاتی و خصوصیه بو حرکاتدا سردار ملی ستار خانین خدمتلرینین ایشیقلاندیر ایلاماسینا سعی گوستربیلمه سی نظر ده تو تو لموش دور. آذر بایجان خلقینین قهرمان اوغلو، ایران مشروطه انقلابینین گور کملی سر کرده بسی ستار خانین آنادان او لاما سینا حصر ایدیلیمیش بو ائر طبیعی او لاراق علمی گتلەوی قاید ادا ایشلنمیش دیر.

ظل السلطانین ایسه بیرمیلیون اهالیسی اولان ۲۰۰۰ کنندی (۱) وارایدی.
ایران کنندیسی فنودال و ملکه دارلارین قولوناچوریلمیشندی. اربابلار،
مباشرلار، آزغین دولت سامور لاری او نلاری آدیم باشی تحقیرایدیر، دویوب
تالاییر دیلار. کنندیلر هرجهندن تجاوزه معروض قالیردیلار.

۲-نجی عصرین باشلانغیجیندا وضعیت دها. آغیرایدی. اصفهان
کنندیلرینین ۸۰ فایپی توریاقدان محروم ایدیلیمیشندیلار. توریاگین ۹۵
فایپی ملکه دارلارین، روحانیلرین و دولتین یینده ایدی، کنندیلرین
یینده توریاگین جدی ۵-فایپی قالیردی.

۹۵-ملکه دارلار توریاگی اجاره بیه ویره رک بوتون محصولون ۴۰-۹۵
فایپیه قدریینی اجاره حقی آلریدیلار. کنندیلیه ایسه سحردن آخشارماقفر
ایشلدمک، قانتر توکمک و پیردسته طفیلی نین فراوان یاشایشینی تامین
ایتمک خدمتی قالیردی. کنندیلرین اوزرینه قویولموش ۵۰-یه یاخین
مخالف نوعلی ویرگی نین حسابینا شاه، شاهزاده لر، یوکسک رتبه لی
سرای آداملاری، حکومت نماینده لاری و باشقالاری مختلف بیرلده، خصو--
صلیه اوروپادا عیش-عشرتله مشغول اولوردولار.

«ملانصر الدین» مجموعه سی «وارثاوسکی کوریر» روزنامه سیمه
اساسلاناراق وارشاوا دا کفهه مشغول اولان شاهزاده حقینه یازیردی:
«شاهزاده اللی مین مناتلیق قیش لباسی تیکدیریب. بلی، بیله دیر عزیزم!»
سن مندن سوروشورسان ایرانین پولو هارالاردا داغیلیر که، جماعت
آجیندان ئولور!» (۲).

دو زولمز حیاتا محکوم ایدیلیمیش کنندیلر له بیرلکده فعله لرین ده
وضعیتی اولدوقجا آغیرایدی. فنودال قانون قایدالارینین و شاه طرفیندن
قویولموش ویرگی سیستمی نین آغیرلیقی شهر اهالی سینین ده اوزرینه
دو شوردو. مختلف منبع لرین یاز دیفینا گوره ۱۸۷۰-نجو ایلدن ۱۹۰۰-

نجی ایله قدر اولان ۳۰ ایل ایچری سینه مال بالاتادر ۲۲ دفعه آرتیریلیمیشندیر.
۲۰-نجی عصرین اولللرینه تبریزده بیرسیرا ایریو خیردا کارخانا
وار ایدی که، بو تلاردادا تقریبا ۱۰۰۰ آدام چالیشبردی. صنایع او جاق--
لاری دیمک اولار، اساسا شهرلرده اولان پراکنده اعمالاتخانالار دان عبارت
ایدی. ۱۹-نجی عصرین آخر لاری و ۲۰-نجی عصرین اولللرینه صنعتکارلار
شهر اهالی سینین امک قابلیتی اولان حصه سینین ۱۵-۲۰ فایپیه تشکیل

- ۱-ملکزاده، «تاریخ انقلاب مشروطیت ایران»، تهران، ۱۳۲۸،
ایکینجی جلد، ص ۲۶۳.
- ۱-«ملانصر الدین» ژورنالی، ۱۹۰۸-نجی ایل، ۷ دکابر تاریخ لخی
نمره سی.

قاجار سلاله سیندن هله تکجه ناصر الدین شاه امپریالیست دولتلدن
آل الدینی پولار عوضینه ایرانی یاریم مستملکه بیه چویرن ۸۳ سازش
ومقاوله باغلامیشندی. (۱) بوندان سونرا کم شاهلارین دا آل الدینلاری بورج،
ویردیکلری امتیازلار نتیجه سینه ئولکەنین ثروت منبعلاری دولت
سوورنلیگی، سلاحلى قوه لری و حتى دولت آپاراتی دا اساسا چار رو-
سیه سی و انگلیس امپریالیستلرینین انتیارینا کچیر. ۱۹-نجی عصردن
باشلانان یاریم مستملکه بیه چوریلمک پروسسی ۲۰-نجی عصرین
اولللرینه باشنا چاتاراق ایران یاریم مستملکه ئولکەلرە خاص جهتلىرین
بیرلشیدیگی بیر مملکت اولور. بوضعيت ایسە ئولکەنین حیات طرزینه ئوزونون چوخ جدی منفصی
تائیرینی گوسترمدی بیلمزدی.

خارجى کاپیتال ئولکەنین صنایع لشمە سینه، خصوصىلە آغیر صنایع
يعین، ماشین قایبرمانین باران مانع سورتەد مانع جىنی صورتەد مانع جىلیک توره دیردی.
الامکینه اساسلانان خىردا اعمالاتخانالار ياخود تازاجا يارانمیش كېچىك
كارخانالار اقتصادى قضىيە نتیجه سینه ئوز ایشىنى اختصار ایتمەللى
سیرادان چخارمالى اولوردو. صنایع ائله بیر وضعیتە ایدی کە، از چوخ
گریدە قالمیش کندى تصرفاتى نین ابتدائى آلتىرە اولان احتیاجىنى حتى
چىزى ئىكلە ئودەدیه بیلیردی.

توریاقلارین ۹۲ فایپی بیویوك ملکه دارلارین یینده ایدی. يرده
قالان ۸ فایپی ایسه خیردا مالكلرە، کندي خىردا بورۇۋا زیاسينا مخصوص
ایدی. مغض بونا گورەد زەختکىش خلق تکلەلرینین اکشىتىنى تشکیل
ایلن مظلوم ایران کنندیسی نین گزرانى اولدوقجا دوزولمز ایدی. کنندیلر
يوخسوللوق ایچرى سینه، پالچىق داخمالاردا ياشامالى اولوردولار.
بوتون ثروت دورد چىلپاچ دیواردان و بیر پالچىق سەنگىن عبارت ایدی. (۲)
شاه ئولکەنین ان بیویوك تورپاق صاحبى، ان بیویوك فنودالى حساب
اولونوردو. سرایدا توپلاشنانلار و حاكمىتى الده ساخلايانلاردا همین
تورپاق صاحبلىرىن دن عبارت ایدیلر. بيرجه بوفاكتى دىمك كفايتىر كە،
ھله پول وباشقا ثروتلىرىن دن باشقا آتابىڭ اعظمىن ۱۲۰۰ کنندى، (۳)

- ۱-«شرح حال میرزا رضا كمانچى» («کومانلى میرزا زنانين ترجمە
حالى»)، اسلامبىول، ۱۹۰۵، ص ۴۲.
- ۲-ز. اورۇنىكىلزە، «بولشوبىكىن بولو»، باكى، ۱۹۴۹، ص ۹۰.
- ۳-آرتىت، محمد على شاه، آكساندر اپول، ۱۹۰۹، ص ۱۳۸.

ایدیردیلر. بیرسیرا سندلره گوره ایران رحمتکشلرینین اختصاصی حصه‌سی ده مهاجرت ایتمگه مجبور او لموشدر. هله ۱۸۴۵-نجی ایلدۀ زاقفقازیای ایشله‌مک ایچون تورکیه و ایراندان دولکرلر و بنالار گلیر میشلر. (۱) عمومیته ۱۸۵۸-نجی ایلدروس-ایران سرحدینده، گلنله ۴۸۵۲ پاسپورت ویریلمیشدی. اونلار، تقلیسده گنجیده، شوشا، شاماخی، ایروان و زاقفقازیانین باشقا بیرلرینه ایشله‌مک ایچون گلیردیلر. بو آخین ۱۹-نجی عصرین آخرلاری و ۲۰-نجی عصرین اول للرینده داهابیوک و سخت آلمیشدی. روسيه‌یه ایشلمگه گلنله تبریزده ۱۸۹۱-نجی ایلدۀ ۲۶۸۵۵، ۱۹۰۰-نجی ایلدۀ ۱۶۶۲۷ ۱۹۰۳-نجی ایلدۀ ۲۲۸۶۶ پاسپورت ویریلمیشدی. البته، یوخاریدا گوستردیگیمیز رسمی معلوماتلار زاقفقازیای مختلف یولالارلا کچیب گلنلرین هامیسینی احاطه‌ایتمیر. ۱۹-نجی عصرین سونو و ۲۰-نجی عصرین اول للرینده ایشله‌مک ایچون ایراندان روسيه‌یه گلنلرین سایی ایلدۀ ۲۰۰۰ مین نفر او لموشدر. (۲) احمد کسروی تبریزی ایشچی قوه‌سینین مهاجرتیندن دانیشاراقیزاریز که، زاقفقازیادا چوخلو ایرانلی وارایدی. خصوصیله اونلارین اکثر حصه‌سی باکی معدنلرینده ایشله‌ییردی. (۳)

روسيه‌یه مهاجرت ایتمیش رحمتکشلر اورادا مدنی قورو لوشلا. تکنیک ایله تانیش اوکور، روسيه پرولتاریاتی ایله یاخینلاشیر، خصوصیله بین الملل چی بیر شهر اولان باکیدا جریان ایدن فعله حر کاتینی کورور و بئله لیکله سیاسی جهتن آییلر دیلار. اونلار یرلی فعله‌لرین مبارزه تجربه‌لرینی ئوگره نیردیلر.

اوزمان ئولکه‌نین ئوز داخلی شرایطی ایله؛ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی وضعیتله علاقه‌دار اوزون عصرلردن بر سیوی‌لوب تحقیر ایدیلان مظلوم ایران خلق‌لری قارشیسیندا ایکی مهم سئوال یارانمیشدی. افکار عامده‌نى، بوتون خیاللاری، وطنپستلری، شهرو کنلری دولاشان بو سئوالار بئله‌ایدی: یابدی اولاراق ظلمو تحقیره دوزمک، یادا استقلال و آزادیق اوغرۇندا مبارزه‌لره قالغماق! ایران تاریخینده دفعه‌لرله باشىن

- ۱- «ووپروسی ایستوریی» ژورنالی، ۱۹۵۶-نجی ایل، نمره ۱۰۰.
- ۲- م. س. ایوانوف، گوستربیلن اثری، ص ۱۹۳.
- ۳- احمد کسروی، «تاریخ مشروطه ایران»، تهران، ۱۳۱۹، ایکینجی نشری، ۱-نجی جلد، ص ۲۶۵.

ایدیردی. تبریز، اصفهان، کاشان، همدان، کرمان، تهران، مشهد، شیراز، یزد شهرلری ئوز مخصوصالاری ایله تکجه ایلدادگیل، اونون خارجینده شهرتله نیردیلر. (۱) لاکن بو مخصوصالارین حاضرلارندیفی کارخانالاردا و اعمالاتخانالاردا جالیشان رحمتکشلر گوندۀ ۱۶-۱۶ ساعت املک صرف، ایلیر و بونون مقابیتنه چوخ جزئی املک حقی آلمالى او لوردو لار. اذربا- یجانی شهرلرینده، او جمله‌دن اردبیل، اورمی، خوی، سراب، مراغه‌ده صنایع اساساً کیچیک اعمالاتخاناو کارخانالاردا عبارت ایدی که، بویرلارده ایش شرایطی آغیرو املک حقی جزئی ایدی. ایستر ایراندا و ایستر سده اذربایجاندا نسبتاً انکشاف ایتمیش اولان خالچاچیلیق کوستار صنایع‌ندده امکچی لرین وضعیتی آغیرایدی. فرشن کارخانالاریندا اساساً کیچیک یاشلی اوشاق‌لارین امکیندن استفاده او لونوردو. کن‌لرده ایو صنایع شکلینده یاییلمیش اولان خالچاچیلیقدا ایسه یالنیز قادریز او شاق امکی استثمار او لونوردو. وحشی استثمارا معروف قالمیش بوقعله لرین اوزجو رحمتی قارشیسیندا او نلار او لوقجا جزئی املک حقی ویریلدی. اونلار حتیان عادی دموکراتیک حقوقدان بئله‌محروم ایدیلیمشیدیلر.

چار مطلقیتی نین، انگلتره امپریالیزمی نین مستملکه چیلیک سیاستی و سیوفونچولوغو، اوزون ایلدرەن برى ئولکه‌ده حکم سورن استبداد قورو لوشو، دره بکلیک، صحیه سیز لیک، مغارفیز لیک و باشقما محرومیت ایران خلق‌لرینی الدن سالمیشدی. بو ظلام سیوفونچولوق آذربایجاندادا شدتلى ایدی. چونکه، آذربایجان خلق‌نین اوزرینه باشقا ظلم لرله یاناشمى ملى ظلمدە علاوه او لونوشلو.

کنده وضعیت آغیرایدی، شهر صنایعی ایسه کندن آخیشیب گلنلری اعمالاتخانالاردا بېلشیدیرمک اقتداریندا دیلیدی. اونا گوره‌ده رحمتکشلر ئوز وطنلرینى ترک ایدرک خارجە، خصوصیله روسيه و زاقفقازیانین مختلف صنایع شهرلرینه آخیشیب گيدير دیلر. اونلار ئوز وطنلرینى، ئوز قویوب او زاقلاق‌لشیر، بېپارچا چورك ایچون قابقلارینا گلن شهرو کنلرە اوز تو تور دولاار.

زاقفقازیانین مختلف شهرلرینه ایشله‌مک گىدىن ایران رحمتکشلرین ديمک اولارکه، بويوك اکثریتینى آذربایجانلبلار تشکيل

۱- ذاکر عبدالهیف، ۱۹-نجی عصرین سونوندا، ۲۰-نجی عصرین اول للرینده ایران صنایعی و فعله صنفی نین تشکیلی، باکی، ۱۹۶۳، ص ۷۷.

اویادیر، غفلت یو خوسونا دالمیش اهالی نین گوزونو آچیرو اوئلاری
ینی مبارزه لره روحانندیریر. معین او بیکتیو و سو بیکتیو عاملر اسا-
سیندا ئولکەنین موجود اقتصادی سیاسی قورو لو شو ایله راضیلاشمايان،
جمعیتىدە بېرسىرا اصلاحات آپاریلماسى اوغۇرۇندا بېرۇنە مترقى استقا-
ملى بورۇزا نمايندەرى و ائله جىدە لېرى الملکدار غىيالىدار مبارزىدە
قوشۇرلار. اوروپا او لموش، تحصىل الامىش، ایرانا نسبتاً قاباقجىل
اصول ادارىيە منسوب اوروپا ئولكە لەپىنى گزىشىش بو آداملاردامترقى
ایدهبالار دوغوردو. ایراندا دموکراتىك فكتىري يايلىماسىندا سيدجمال الدین
اسدآبادى، ميرزاملكخان، ميرزاعبدالرحيم طالبزادە نجارتبرىزى، اديب-
المالك فراھانى، ميرزا آفاخان كرمانى، شيخ احمد روحى، خبىرالملك،
ميرزا يوسفخان اعتسامالملك، حاج زين العابدين مراغەتى و باشقۇلارىنین
خدمتى چوخ بويوك او لموشدور.

عمومىتلە ایرانىن، خصوصىلە او نون روسييە ايلە همسىرەد اولان
منطقە لەپىن خالقلارىنین او يانماسىندا روسييەدە كى مترقى احوال رو-
حىدىنن، انقلابىي فكتىن تاثيرىنى خصوصىلە. قىدایتمك لازمىدىر. هەمین
مترقى احوال سروحىيەن تر نېچىسى، دمو كراتىكتىفكۈن نمايندەلرلە اولان
ميرزا فتحعلە آخوندۇف، ميرزا على اكابر صابر، جليل محمدلىرى زادە، تىكچە ايران
دېگىل، شرق خالقلارىنین او يانماسىندا كور كەلى رول اوينانىمشىلار. كور كەلى
متىكرو رئالىست اديب ميرزا فتحعلە آخوندۇف ٦٠-٧٠ -نجى ايلىر دە
ميرزا ملكخان، جلال الدین اسدآبادى، ميرزا جعفرخان و بېرسىرا دىگىر
ايرانلى خىالىلارلا يازىشىر، سيراداشى او لىغۇبو بۇ ضىاپىلارلا ياخىنەن
علاقە ساخلاپىرىدى. طبىعى دىركە، بۇ يازىشمالاردا اونلار مختلف مسئلەلەر
قۇيور و بونلارىن دوز گون خلىيچون مصلحت لەشىر و يو لار آختارىر-
دىلار. ميرزا فتحعلە ئىز مترقى ايدەبالارى، او نون شرق دىسپوتىزىمەنە
فارشى كىشكەن يازىلارى و قاباقجىل دمو كراتىك فكتىلە شىرقە يايلىر.
باشقۇ يېرىلر دە اولدوغو كىمى ايراندا دادا او نون صادقىلى خالقلارى مىدانان
گلىرىدى. ميرزا فتحعلە آخوندۇفون اثرلىرى ايدەپاياناشى ميرزا يوسفخانىن،
روحى نىن، ميرزا عبدالرحيم طالبزادە نجارتىپىزىن، مراجەلە حاجى
زىن العابدينىن و باشقۇلارىنین آدلارى و اونلارىن قىمتلى اثرلىرى كتله لە
اویادىر، اونلارىن دقىقىنى اطرافدا باشىۋىرن حادىشە لرە جىلب ايدىر و
مارازىدە چاغىرپىرىدى. طالبزادە نجارتىپىزىن «كتاب احمد» (وياسقىنە)
طالبى)، مراجەلە حاجى زىن العابدينىن «سياحت نامە ئابراهيم بىڭو يا
پلاى قەمىسبۇي» و سايىرە اثرلىرىندا ايرانىن منفور اجتماعى قورو لو شو

وېرىش خلق هېجان و عصىانلارى، كندىلىرىن كور طبىعى چخىشلارى
زەممىش خلق كتله لەپىن ايكىنجى يولو سجدىگىنە ئايلىن مثاللاردىر.
١-نجى عصرىن ايكىنجى يارىسىندادىن بايراغى آلتىندا دوام ايدىن
بايلىدە حر كاتى ماهىت اعتبارىلە ایران خالقلارىن فۇدوال ئالمونە و
مطلبىتە قارشى آپاردىقلارى مبارزە او لموشدور. لاكى بونۇن آردىنجا
ئولكە ئىز دېمك او لاركە، هېرىرىنى بوروموش تىباكى عصىانى خلق
كتله لەپىن اپرىيالىزىمە و او نون آلتىلارىنا قارشى آپاردىقلارى گوجلو
بېرىز كاتا چورىلىميشىدىر. تېرىز اهالىسى انگلېس، روسو شەمانلى
سەفيلىك لەپىنە مكتوب گوندرەرك تىباكى امتىزىتىنا قارشى ئۆز اعتراف-
ضلاعىنى بىلدىرىر. (١) عمومىتەلە ایران خالقلارىن اعترافسەن حركاتىنین
تىپىقى ئىلە ١٨٩٢-نجى ايلىن داپا ئايلىدا شاه حكومتى تىباكى امتىزىتى
لغو ايتىمكە مجبور او لىدۇ.

ھەمین دوردە صنعتى آجليقلار تورەدن بويوك ملکدارلارا و محتكىر لە
قارشى ١٨٩٥-نجى ايلە تېرىزىدە باش وېرىميش آجليق زمانى قادىن-
لارىن بارزەسى خصوصىلە دەقىچى جىل ايدىر. بېرىچۈخ عايىلەرى، او شاققى-
لارى فاجىھەلى ئۇلوم تەھلکەسى قارشىسىندا قويان بو آجليق، نهاتىت-
بوتون خلقىن، خصوصىلە قادىنلارين كىشكەن نارا خىليفەنە سېب او لمۇ-
شلۇر. تارىخىدە آدىنالاھىلى طرفىن دەن ماھنەلار قوشۇلان، او زون مدت تېرىز
زەممىتشىكەن خاطەرە سىنەن چەممايان و «زېنپاشا» آدىلە مشھور او لان
بېرقادىن يو خسوسلارى باشىتنا توپلاياراق محتكىرلىن آئىبارلارىنە جەم
چەكمىشىن و الله كچىرىدىكى بوغدانى آجليق چەن شهر اھالى سىنە پايلا-
مىشىدىر، مەلە بۇ حادىنهنى فاجىھەلى ياددان چەممامىش ١٩٠٣، ١٩٠١
٤-نجى ايلىر دە عموم ایران مقياسىندا ان دەشتلى آجليق لار باش
وېرىميشىدىر. آجليق چەن كندىلىر، صەتكارلار، فعلەلى، بېرسۈز لە آج
انسان دەستەلەر چورك دكانلارىنى، محتكىرلىن تاخىل و ارىزاق آنبار-
لارىنى داغىتىميش و حتى الله كچەن محتكىرلەن بېرىنچەسىنى دە ئۆلۈر-
موشلار. ٢-نجى ايلە باش وېرىن آجليق آذى بایجاندا داها شەلتلى
اولمۇش، تېرىز شەرىنەدە اھالى نىن ٠-اپايىضى ئىن ملاكەلە لماسىلە تىتجە-
لەنىمىشىدىر. تصادفى دېگىلىرى كە، ٢٠-نجى عصرىن اوللارىندا موجود
قورو لو شا. اپرىيالىزىم نفوذوناو شاھ استبدادىنا قارشى نفترىتو غىصب
ئولكە ئىز دېنجا باش وېرىن بوجادىھەل، عىزىزماندا ایران خالقلارىنى
بېرىنچىن ئىز دېنجا باش وېرىن بوجادىھەل، عىزىزماندا ایران خالقلارىنى

١- خواندىنە «ئۇرۇنالى، نىمرە ٩٩، تەران، ١٣٤٦، ص ٢٢.

افشا ایدیلیر، خلقین آغیر، دوزولمز حیاتی ایناندیریجی شکله تصویر او لو نور دی.

میرزاقتعلی نین «هندشاهزاده سی کمالاً للو له نین ایران شاهزاده سی جمال الدوله به مکتبه مکتبه مکتبه باشیقلی فلسفی اثری، «یوسف شاه سراج»، «حکایت ملا ابراهیم خلیل کیمیاگر» و سایر بوكیمی اجتماعی در در لری آچان اثر لری، میرزا علی اکبر صابرین ایراناعاید مختلف شعر لری، خصوصیله «هوپ هوپ نامه» سی، میرزا جلیل محمدقلی زاده نین «ئولولر» پیاسی و سایر بوجهه نین خصوصیله قید ایدیلیمه لیدیر.

«مشروطه انقلابی دورونده آفریجان ادبیاتیندا انقلابی دموکراتیک جریانین مشهور سیمالاری اولان میرزا علی اکبر صابر طاهرزاده نین شعر لری و میرزا جلیل محمدقلی زاده نین «ملانصر الدین» ثورنالی ایران اجتماعیاتیندا متوجه و دموکراتیک فکرین یا یلیما سینا و اکشاف ایتمد سینه گوجلو تاثیر گوستیر». (۱)

زحمتکش کتله لرین اویانما سیندا ایسترا براندا، ایسترسه ده خارجده منتشر اولوب ایرانا گلن مطبوعاتیندا خدمتی بویوک او لموش در.

ب- ۱۹۰۷-۱۹۰۵-نجی ایللر روس انقلابی و آسیانین اویانما سی

تولکدنین اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شرایطی ایله علاقه دار اولاًاق ۲۰-نجی عصرین اولللرینده استبدادو امپریالیزم ظلمونه قارشی مبارزه لر سرعتله گنیشله نیردی. انقلابی حرکاتین گنیشله سینه دموکراتیک فکرین یا یلیما سی ایله پیاناشی ۱۹۰۷-۱۹۰۵-نجی ایللر ده باش ویرمیش بیرینجی روس انقلابی دا چوخ مهم روول اوینامیشیدیر. ایران ئوز تاریخی نین مهم بیر مرحله سینه ده ایکان اونو نلا قوشو اولان روسیه ده باشلانمیش باوانقلاب ۲۰-نجی عصر تاریخی مهندی بیر دور آچمیش، تکجه ایران دگیل، بوتون شرق دنیاسینی اورتا عصر لر غفتلیتینن اویاتمیشیدیر.

۱- امینزاده، بویوک اوكتوبر سوسیالیست انقلابی نین ایراندا دموکراتیک فکرین اکشافینا تاثیری (۱۹۱۷-۱۹۴۵-نجی ایللر)، باکی، ۱۹۶۴، ص ۱۱،

و، ای، لینز «آسیانین اویانما سی» آدلی مقاله سینه ۱۹۰۵-نجی ایل انقلابی نین تاریخی اهمیتینی یو کسک قیمت لندندر مرك گوستیر که، آسیا ئولکه لرینه انقلابی پیشیشارین باشلانماسیندا، شرق ئولکه لرینه بورزو-دموکراتیک انقلابلار و ملی آزادیق محاربه لرینه میدان چخما- سیندا ۱۹۰۵-نجی ایل روس انقلابی نین بویوک رولو او لموش در. معلوم او لسوغو کیمی هله ۱۹۰۷-۱۹۰۵-نجی ایللر انقلابیندان اول ده خلق لر دفعه لر له ظلمکارلارا قارشی چخشی ایتمیشلر. عادتاً اورتاعصر فورمالاریندا اولان بو چخیشلار کور طبیعی و داغینق او لموش در. ۱۹۰۵-نجی ایل انقلابی نین تاثیری نتیجه سینه ایسه مختلف چخیشلار بیرشدرک حقیقی کتله وی کاراکتر آلاماگ باشلامیشیدیر. بو انقلاب نتیجه سینه چاریزم مطلقیتینه و ورولموش تاثیر لر ضربه بوتون شرقه مبار- زه نین عملی یو لو نو گوسترمیش، اونلاردا ئوزقوه لرینه اینامی گو- لندیر میشیدیر.

بیرینجی روس انقلابینین صداسی رو سیه ایله او زاق کچمیشان اقتصادی-مدنی علاقه ده مالکا اولان وجغرافی موقع جهتن جهتن روسیه ده داما باخین اولان ایراندا ایشیدیلر. بو انقلاب ایراندا گوندن-گونه شدت- لنمکده اولان قنودال ظلمونه و امپریالیزم اسارتینه قارشی خلق کتله- لرینین قانلی و وروشمalar حاضر لان ناماسینی دامادا سرعت لندیردی، مبار- زمیه قالخمیش اولان مختلف صنفو طبقه لرین انقلابی حرکاتینی تعالیم اهمیتلى مبارزه متودی ایله تجهیز ایتدی. ۱۹۰۵-نجی ایل روس انقلاب- بی نین ایرانا داهاتز و داهادرین تاثیر ایتمه سینه جغرافی موقع دن علاوه باشقا بیر جهت ده رول اوینامیشیدir.

یوخاریدا قیدایلیلیکی کیمی ایران ز حمتکشلرین دن بویوک بیر عدد، خصوصیله آفریجانلیلار ایش آختار ماق ایچون روسیه نین، او جمله دن زاق فقارازیانین بویوک شهر لرینه مهاجرت ایدیردیلر. بئله لیکله اونلار بویوک صنایع شهر لرینه يرلى فعله لر له ياخنلاشیر، اونلارلا عین شرایطده ایشله بیر و روسیه فعله لرینین کاپیتالیستره و چاریزمه قارشی آپار دیقلاری مبارزه لرینه دفعال اشتراك ایدیردیلر. ایرانلى فعله لر لب ۱۹۰۳- شعورو نون انکشافیندا تقییس، باطوم، خصوصیله باکیدا کی ۱۹۰۴-نجی ایل چخشلاری و ۱۹۰۴-نجی ایل ۱۳-۱۲ دکابر تعطیل لری بویوک رول اوینامیشیدir.

روسیه سو سیال دموکرات فعله پار تیاسینین باکی تشکیلاتی نز دینه کی «همت» قروپو ۱۹۰۴-نجی ایل دن اعتبارا بوتون زاق فقارازیا مسلمانلاری آراسیندا گنیش تبلیغاتی-تشویقاتی ایش آپاریر. ایرانلى

تبریز حركاتی مشروطه انقلابی نین ذروه سی دیر

معلوم اول لوغو کیمی مشروطه انقلابی عرفه سینده موجود قورو-
لوش تاریخین ایره لیله دوغرو حرکتینی آچیدان-آچیغا لنگیدیردی. بو
لنگیدمیه قارشی ئولکه نین اکشاجتماعی طقە لری مختلف واسطه لرلە
اعتراض ایدیر، وضعیتین ياخشیلاشماسی ایچون معین طبلر ایره لى
سورور دولو. نهایت، بواعتراضلار جى لشرک ۱۹۰۵-نجى ایلد کاپرین
۴-ده تهران اهالى سیندن ۵ مین نفره ياخین خيردا آلورچى، صنعتکار،
دینى مکتبلىرین طلبسى، تاجرو روحانى شاه عبد العظيمىه بست او قور-
دولار. بواحاده ایران تاریخینده مشروطه انقلابین باشلانماسی حساب
او لوئور. بست او تورانلار خلقه مراجعت ايدرک بوقون بونلارین سبېنى
شامو حکومتىه گوردو كلرىنى بىلدیردىلار. اونلار طلب ایدیردىلر كە،
حکومت باشيندا دوران عین الدوله (۱) وظیفه سیندن کنار ایدىللسین،
اصلاحات ويريلسىن و تزليكلە خلق نمایندە لريتنە عبارت قانون ويرىجى
مجلس چاغيرىلىسىن. تهراندان اوچالان بىلە بير طلب ایران خلق لريين تام
ھمرايىلگى ايله قارشىلاندى. باشققا ايالتىرددە كتلەر آياغا قالخاراق
ھمین طبلرى مدافعه ايتىكىلارىنى بىلدیردىلار. آشاغىدان باشلانان بو
گوجلو تضييق قارشىسىندا مظفر الدین شامو عین الدوله مقاومت گوسترمك
ايستەدىلرسەدە ممکن او لمادى. نهایت، شاد ۱۹۰۶-نجى ايلين يانواريندا
اصلاحات كچىرە جىكىنه و مجلس چاغيراجاغىناسوزيرى. بونا بامىماراق
ارتجاعى قوه لر ويردىكلىرى وعدىن يىرىنه يتىرىلەمە سىنى لنگىدير، گىزلى
شكىدە حركاتا قارشى تىدىپ لر حاضر لاپيردىلار. شاه حکومتى نين بو جىلە-
سىنى باشادوشن خلق كتلەلر ۱۹۰۷-نجى ايلين ايون ايول آيلاريندا
مبازەننى داهادا گنىشى لنگىدير. بوزمان خلقين اعتراض و غضيىمند
فورخويما دوشن شاه حکومتى نما ياشچىلەر قارشى سلاحلى قوه لردن استفادە
ايتى. بونو گورن تهران اهالى سیندن ۰۳ مين نفراعتراض علامتى او لاراق
قوم شهرىنە گىدېب اورادا بست او تور دولار. همین گونارده تبريز دە
باش ويرن گوجلو نمايشلار سلاحلى چىخىش لار حركاتى بىرقىرددە جىنی-
لشىديردى. بوزمان تبريز شهرىنده بست او تور ما فورما سيندان استفادە

(۱) عبدالمجيدميرزاعين الدوله فتحعلی شاهىن او غلو احمدميرزاعز الدوله نين
او غلو و ناصر الدین شاهىن قاين آتاسىدير. عین الدوله مظفر الدین شاه دورو-
نون، سونرا كى دورون صدراعظمى دير و آذربايجانا قارشى گوندىريلان
سلاحلى قوه لر او باشچىلەق ايتىمىشىدير.

فعله لرى ده انقلابى رودا، پرولتارىينى المال چىلىگى، قارداشلىق، بىرلىك
روحوندا تربىيە ايدىردى. بىلە بير انقلابى تجربە مكتبى كچىش ايرانى
زەختىشلر ئوز وطنلىرىنە فايىدار كەن ئوزلىرى ايلە بيرلىكەن قاباقجىل
فكىرلار، انقلابى روح و مبارزه عمنەلر ئاپارىرىدىلا كە، بودا ئوز نوبە-
سیندە انقلابى فكىرىن انكشافينا تاثير ايتىمىدە بىلمىزدى.

بوندان علاوه بوانقلاب روسىه چارىزىمینه خربه اندير مكلە اونون
اسارت تضييقى آتىندا اولان ايرانىن انقلابى قولدولرىنین مبارزە سىنى دە
آسانلاشىرىمىشىدى. تكجه روسىدە دگىل، ايرانىن ئوزوندەدە ارتقاجاعى
قوه لار بوانقلابين تضييقى آتىندا بحرانا دوشوشىدۇلار.
وانقلاب ھەچىنن ايرانىن قوشۇ لوغۇندا كى ئولكەاردە تور كىدە،
ھەنۋستان و ساپىردە ملى آزادىقى حركاتىنى گوجلەنديرىدىگى ایچون
ايران آزادىخواهلارىنین حركاتىنا معنوى قوه ويرمىشىدى.

۱۹۰۷-۱۹۰۷-نجى ايللە روس انقلابى هەرشىئىندا اول انقلابى
فكىرىن گىنىشلىمە سىلە، مبارزەنин عملى يولونون سلاحلى عصيان
يوالونون كتىلەر چاتدىرىلما سىلە ئوز تاثيرىنى گوسترمىشىدىر. تصادفى
دگىلدىر كە، ۰-۲-نجى عصرىن اوللىرى ماركسىزم-لنئىزىم ادبىاتينا
آسيانىن اوپاتھاسى دورو كىمى داخل او لموشۇر.

و.اى.لىنин انقلابى مبارزە لرىن نتيجە لرىنى تحليل ايدر كەن سىاسى
شعور سوپە سىنەن يوكسلىشىنە بويوك اهمىت ويرمىشىدىر. او ۱۹۰۵-
۱۹۰۷-نجى ايللە روس انقلابى نين تاثيرىنى تحليل ايدر كەن دە بوجەتە
دقىت يتىرىمىشىدىر. بويوك لىنن روسىدەن جەمدەن اوروبىا و آسيا
مربوط اول لوغۇندان، انقلاب نتيجە سىنەدە اوروبانىن اوپاتھاسىندان
دانىشاراق گوسترىرر: «اونون نايلىتى يالنىز بوندان عبارت دگىلدىر.
روس انقلابى بوقون آسيانى حركتە كىتىرىمىشىدىر» (۱).

و.اى.لىنин بيرچوخ اثرلىرىنە دفعە لرلە بومسئلەدە توخونمۇش
نهایت بوموضوعا مستقل اثر حصر ايدرک ايران مشروطه انقلابىندا
داخىل اول لوغو همین دورو «آسيانىن اوپاتھاسى» دورو آدلاندىرىمىشىدىر.

(۱) و.اى.لىنин، اثرلىرى، ۲۳-نجى جلد، ۴-نجى نشر، باكى، ۱۹۵۱، ۲۷۱.

چو خلو قربانلار ویرمیش، مین بیرمهرومیتە دوزموش آذربایجان خلقىدە تبریز شھریندە باشقا شهرلەدە انجمنلىرىارادىر. قىدایتمك لازمىدىر كە، تبریزدە يارادىلمىش يرلى حاكمىت اورقانلارى-انجمنلار ئىلكلە سرايت ايتى. بىلە كە، كىمى ئولكەنин باشقا منطقەلریندە تزىلكلە سرايت ايتى. بىلە كە، تبریز انجمنلىرىنىن آردىنجا ايرانىن باشقا ولايتلىرىنىدە انجمنلىرىنىن تشكىل ايدىلمگە باشلادى. تهراندا، رشتىدە، مشهدە، شىرازدا، اصفهاندا، كرماندا، بندىربۇشەرەد، بىندرعباسدا، سىستاندا و باشقا يرلەدە بوتىپلى انجمنلىرى يارادىلىدى. (۱)

يرلى حاكمىت اورقانلارى كىمى يارانىب انكشاف ايتىمكە اولان انجمنلىر ئولكەنин سىياسى، اجتماعى حياتىندا نفوذ قازانماقداۋ ئۆز تاثيرىنى گوندن-گونه گىنىشلىنىرىمكەدە ايدى. تصادفى دىگلىرى كە، همین دورده ايرانداكى چار سفيري ئۆز معلوماتىندا گوستيرىدى كە، حاضردا حاكمىت اساساً انجمنلىرىن ئىننەدەر. آذربايغان انجمنلىرى ئولكەدە درىن نفوذ قازانمىشىدilar. التى، بۇ ھەشىيەن اول آذربايغان انجمنلىرىنىن انقلابىي مبارزەسى، دموکراتىكتىدىپەرل حياتا كچىرىلمەسى و حر كاتا يىنى موققىتلەر قازاندىرىمىسى ايلە علاقەدار ايدى. معلوماً دور كە، انجمنلىرىن موققىتى اونلارىن ترکىيى و صىغى ماھىتىلە باغانلىدىر. ئولكەنин بعضى بويوك شەھرلەرنىدە ۱۹۰۷-نجى ايلين اورتالارىن باشلايماق تقرىباً اىكى حاكمىتلىك حكم سوروردو : عكس انقلابچىلارين حاكمىتى و انقلابچى خلق حاكمىتى. بوزمان انجمنلىر خلق اورقانى كىمى حاكمىتە اشتراك ايدىرلە تىرىجىلە مەمكەنلىرىدilar. ايران خلقلىرىنىن مشروطە اوغرۇندا مبارزەسى گىتىدىكەدە مەممەنلىپ يىنى يىنى افق لرى فتح ايتىدىكە، شاھو اونون دارودسەسىنин حقوقلارى محدود لاشىدىرىلىر. حکومت و شاھ مجلسىسىن اجازەسى او لمادان هەچ بىر خارجى ئولكە ايلە مقاولە باغلاماق اختيارينا مالك او لمور. بوتون بۇ ياخشى جەت لرىنە باخمايماق مجلسىن الدە ايتىكىي نايلىتلىرىنىش زەختىشى كتله لرىنەن منافقىنى قام عكس ايتىدىرىمىرىدى. «مجلسىن تشكىللىنىن و قانون اساسى نىن ويرىلمىدىسىن سونرالىپەرالملک كەدارلار، بورۇوازىباو روحاڭانلىر الدە ايتىكىلەر موققىتىلە كفایتلىزەك، خلق حركاتىنىن گىنىشلەندەسىنەن احتىاط ايدىب انقلابىي جىھەدەن اوزاقلاشماغا و شاھلا ياخىنلاشماغا باشلايىرلار». (۱۰)

قانون اساسى يە گورە تهراندا تشكىل او لونان شوراى ملى مجلسىسىنەن علاوه اياڭلاردا، ولايت و تەھرلەددە انجمنلىرى يارادىلمالى ايدى. همین قانونون الدە ايدىلمەسى اوغرۇندا ايران خلقلىرى ايلە بىرلىكده اذكار عبد الدايف. ۱۹۰۵-۱۹۰۷-نجى ايللەر و سىن انقلاپىنین

شرق ئولكەلرینەن انقلابىي حركاتىن يو كىلىشىنە تاشىرى، باكى، ۱۹۰۰، ص ۱۰.

قوم شھریندە بىست او تورانلارىن طلبىو او ردونون خلقە قارشى سېبلىر او زوندن مظفرالدين شاه آوغوست آيىنин ۵-دەقانۇن اساسى ويرىلمەسى حقدە فرمانى امضالاپىر. بوندان سونرا يىنەدە خلق اقتعامىس- لارىنەن تفصىقى آلتىندا شاه اىكىنچى بىر فرمانى امضالامالى او لور يالنىز بوندا سونرا قومدا بىست او تورانلار قوه لرى يىنەدە فيرىمىلدەقلار الڭ آتاراقي مجلسىن تشكىلىنى و قانون اساسى نىن حياتا كچىرىلمەسىنى لەتكىدىرىدىلر. ايران خلقلىرىنىن انى ياخشى اوغۇللارىن مبارزەسى نىتىجەسىنەدە ارتىجاع او نۇ حىماتىت ايدىن امپرالىستەر كىرىچكىلەر، نهاتىت ۱۹۰۶-نجى ايل او كتوبىر آيىنин ۷-دەشوراى ملى مجلسىسى نىن بىرینچى دورەسى رسمى صورتە يىشە باشلايمىر. بىرسىرا مەممەنۇشلارىنىدا باخمايماق بوتون سونرا كىي مجلسىرلە مقايسە ئىدىلىكىدە بومەكراپتىك بىر مجلسىس او لموشۇر. مجلسى ئۆز قارشىسىندا دوران ايلك مەممەنۇشنى، يىعنى قانون اساسى حاضرلاماق و ظيفەسىنى يېرىنە تېرىدىكەن سونرا شاه همین قانون اساسى نىن بىرینچى حصەسىنى ۱۹۰۶-نجى ايلين داكابىرىندا امضالاپىر. قانون اساسى يە گورە شاهين مطلق حاكمىتى مجلسى طرفىندە محدود لاشىدىرىلىر. حکومت و شاھ مجلسىسىن اجازەسى او لمادان هەچ بىر خارجى ئولكە ايلە مقاولە باغلاماق اختيارينا مالك او لمور. بوتون بۇ ياخشى كتله لرىنەن منافقىنى قام عكس ايتىدىرىمىرىدى. «مجلسىن تشكىللىنىن و قانون الدە ايتىكىلەر موققىتىلە كفایتلىزەك، خلق حركاتىنىن گىنىشلەندەسىنەن احتىاط ايدىب انقلابىي جىھەدەن اوزاقلاشماغا و شاھلا ياخىنلاشماغا باشلايىرلار».

قانون اساسى يە گورە تهراندا تشكىل او لونان شوراى ملى مجلسىسىنەن علاوه اياڭلاردا، ولايت و تەھرلەددە انجمنلىرى يارادىلمالى ايدى. همین قانونون الدە ايدىلمەسى اوغرۇندا ايران خلقلىرى ايلە بىرلىكده

تیلار. همین تشکیلات نُوزونون مرکزی کوئیته سینه «مرکز غبی» آدی ویرمیشدی. بو کومیته به علی مسیو، حاجیورسول خدیقانی، حاجی علی دوافروش، سیدحسن شریفزاده، میرزا محمدعلی قربیت، جعفر آفگنجه‌ای، میرباقر، میرزا علی اصغر، آفانقی شجاعی، محمدصادق خامنه‌یی و سید رضا داخل ایدیلر^(۱)

اورتادا اوتوران علی مسیو دور

تبریز-سویال دموکرات تشکیلاتی خلق کتله لرینه آرخالانمیش، اونلاری عکس انقلاباً فارشی مشکل بیر قوه‌یه چویرمک مقصدینی داشمیش و نُوزونون سیاسی اورقانی اولان «مجاهد» روزنامه سینه نشر ایتدیمیشیدیں. منظمو آرتیق درجه‌ده طبلکار اولان بوتشکیلات قزلیکله زحمتکشلر آراسیندا رغبت فازانمیش و اونون سیر الارینا آزبیر زماندا مینلره آدام داخل او لموشدور. ۱۹۰۸-نجی ایلين او للرینه تبریزده ۱۷ مین نفره مجاهد و فدائی بلیطی ویریلمیشیدیں.^(۲)

۱-احمد کسری، «تاریخ مشروطه ایران» جلد اول، ۱۳۱۹، تهران، صحیفه ۲۰۸.

۲-«ارشاد» روزنامه سی، باکی، ۱۹۰۸، ۳، آفورال نمره سی.

تبریز سویال-دموکرات تشکیلاتی درک ایدیردی که، عصر لر بیو ئولکده کوک سالمیش مطلقیتی، کهنه استبداد قورو لوشونو یخماق و دموکراتیک انقلابی باشاجا تدیر ماق ایچون اعتراض تکلگانلاری، خواهش، مکتب، نمایش و میتینگ کفایت دیگلیدر. و.ا.لنین نُوگره دیرد که، آنجاق عموم خلقین سلاحلانماسی آزادلیفی تامین ایده بیلر.^(۱) بتعلیمی الده رهبر توتنان تبریز سویال-دموکرات تشکیلاتی فعله لری، شهر زحمتکشلرینی و یوسخولاری، صنعتکارلاری، خیردا آلویر چیلر و انقلاب رغبت بسله ینلاری واحد مقصد اوغروندا بیرلشیدیر مگه و اونلاری سلاحلاندیر ماق کیمی چین ایشه محکم عزمده باشلامیش و نایل او لموشدور. شرق زحمتکشلرینین صمیمی دوستوو معلمی داهنی لنین، مبارزه لرده چوخلو قربانلار ویرمیش ایران سویال-دموکرات تشکیلاتلارینین مبارزه سینی یوکسک قیمتلندیر میش و اونادرین رغبت بسله میشیدیں. و.ا.لنینین تکلیفی ایله پراقا کونفرانسیین چخار دیغی قطعنامه نین بیر یرینده دیلر: «...کونفرانس ایران خلقی نین مبارزه سینه، خصوصیله چار تجاوز کارلاری ایله مبارزه ده قربانلار ویرمیش اولان ایران نس. د. پارتیاسینین مبارزه سینه نُوزونون تامر غبتنی اظهار ایدیر».^(۲) قیدایتمک لازم دیرد که، تبریزده سویال-دموکرات تشکیلاتی ایله یاناشی زا فاقه زایدا ساکن اولان ایران لیلار دا سویال-دموکرات تشکیلاتی یارانمیشیدیلار. احمد کسری یازیرد که، «ایران لیلار بورادا (فاقتازد) اجتماعیون-عامیون» فرقه سینه مالک ایدیلر که، اوندان فریمان نریمانوف رهبر لیلک ایدیرد.^(۳)

بنله لیکله گوروندو گو کیمی ۱۹۰۷-نجی ایلين آخرین دانلکده ده انقلابی دموکراتیک قوه‌لار سرعتله انکشاف ایدیر، خلقین طلبی گونو- گوندن آرتیر، استبداد و امپریالیزم علیه ینه چخیشلار داهادا قولته نیر. عین زماندا شرق خلق‌لارینی غارت ایتمک اوستونده امپریالیست دولتی

۱-و.ا.لنین اثر لری، ۱۰-نجی جلد، ۴-نجی نشری، باکی، ص ۶۴.

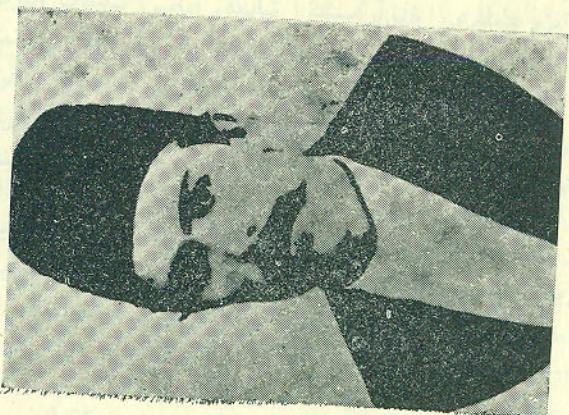
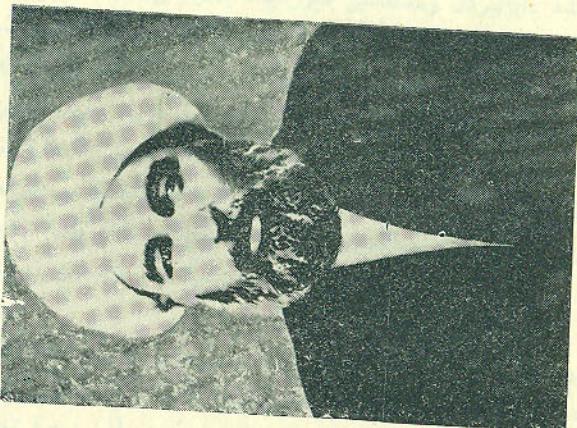
۲-و.ا.لنین، اثر لری، ۱۷-نجی جلد، صحیفه ۴۸۸.

۳-احمد کسری، گوستریلز اثری، ۳-نجی جلد، تهران ۱۳۲۲، ص ۱۹۹.

آراسیندا اولان رقابت و خدیت ده سون درجه کسگین شمیشدی. امپریا-
لیست آلمانیا دولتی شرقه سوخولوب ئۇزواچون نفوذ منطقه لرى
قازانماغا جەددۇستىرىدى. آلمانىن قارشىسىنى آلماق، شرقدە انقلابى
حرکاتى بوغماق و ئۆز آقالىقلارينى داھاچوخ محكملىتمك مقصىدی ايلە
امپریالىست انگلتەرە حکومتى ايلە چار روسيەسى آراسیندا
بىنې بىر مقاولە باغانلىرى. ۱۹۰۷-نجى ايل آوغوست آيمىن
سونوندا باغانلىمىش بومقاولەيە اساسا ایران ايکى نفوذ دايىرە سىنە
بولۇنور. امپریالىست دو لىتلرىن ئولكەن بولوشۇرمۇكبانى خلقلىرىمىزىن
اعتراسىنا سبب او لموش، خلق كىتلەرى بى توظىيە شىتلى مىتىنگو
نمایشلەرە جواب ويرمىشىدیر. لەن بىگىزلى مقاولە خصوصىلە روسيەدە
۱۹۰۵-۱۹۰۷-نجى ايللەر انقلابىن بىغۇلاماسى ایرانىن عكس انقلابى
قوهلىرىنىن، بوقوهلىرى حمایت ايدىن امپریالىستلىرىن الـ فولۇن و آچمىشىدی.
نهايات، انقلابى قارشى مختلف يو للارلا قىصدە حاضر لاشان محمد على شاه
فرىستان استفادە ايدىك امپریالىستلىرىن كومىگىلە ئۆز شوم پلانلارىنى

حياتا كچىرمگە باشладى. ایران خلقلىرىنە ويردىگى و عدى، قرأتا يىچىدىگى
آندى پوزان محمد على شاه انگليس امپریالىستلىرىن گوستريشى و ايرا-
نداكى قازاق بىرقاداسىنین باشچىسى چارافسىرلىخوفون كومىگى ايلە
۱۹۰۸-نجى ايل ايونون ۲۳-دەملى شورا مجلسىنى توب آتشىنە توتوب
عكس انقلابى چورىلىش ايتىدى. بۇ، ارتقاجا قوهلىرىنىن مشروطە عىليەينە
چىخىشلارىنىن اىلك اشارەسى ايدى. بوندان سونرا عكس انقلابى قوهلى
ھجوما كچەرەك، تېرىزىن باشقا ایرانىن ھورىيىندە، بىرنىچە گون عرضىنە
انقلابى قوهلىرى بوغۇلارو خلق حاكمىت اور قادارلىرى اولان انجمنلىرى
داغىتىيلار. شاه قوشۇنلارىنىن و عكس انقلابى قوهلىرىن تېرىز زماندا
ئولكەنин اكتىرىلارىنىدە آزادىخواهlar ديوان توتماسى تېرىز دە اولان
دولت طرفدارلارى آراسىندا جانلانمايا سبب اولىدۇ.

تەرانداكى سووقىدىن آرىدىنچاتېرىز دە دولت طرفدارلارى (عكس
انقلابچىلار) مجاهىدلار اوزىينە هجوما كچىلىر. تېرىز دە ارتقاجا يو واسى
اساسا دە وەچى محلە سىنە «اسلامىيە انجمىنی» آدىلىش كىلاتىن اطرافيىندا
بىرلشن قوه ايدى. بو تشكىلاتىن اطرافيىندا استبداد طرفدارلارى: مرتاجع دىن

خادم‌لری، بیویوک ملکه‌دار‌لار، وارلی تاجرلرو باشقا عنصرلر توپلاش-
میشندیلارکه، اونلارادا رهبریگی مشهور مرتبع روحاںی میرهاشم
ایدیردی.(۱) میرهاشم هله مشروطه‌نین لاب‌ایلک گوتلریندن استبداد
جهه‌سینده دایانیزدی و محمدعلی میرزا‌الیله یاخیندان علاقه ساختایرددی.
شورا مجلسی توپا باغلاندیقدان سونرا محمدعلی شاه درحال میرهاشم
گوندردیگی مکتوبدا گوستربیر که، ارتجاعین قبریزدہ اولان استناد گاهی
محض میرهاشمین اطرافیندا بیرسلن فاتی ارتجاعی قوه‌دیر. محمدعلی میرزا
مکتوبدایازیردی: «جناب مستطاب شریعت‌دار آقامیرهاشم... کمال قدرتله
غلبه چالدیم. مفسدلری توتب سید عبداله‌نی کربلایا، سید محمدی خراسان
سورگون ایتدیم، ملک المتكلمینی و میرزا جهانگیرخانی محو ایتدیم.
سیزدہ کمال قدرتله مبارزه‌یه باشلایا بیلرسینیز. منیم طرفیمان نه کیمی
کومک ایسته‌سنه‌نیز حاضرام...»(۲)

«بونو نظره آلماق لازم‌دیر که، قبریزدہ مشروطه‌نی قورو یوب ساخلاماق
و الده ایدیلیمیش موقفتیتری عکس انقلابین خربه‌لریندن خلاص ایتمک
مقصصینی قارشیا قویان انقلابی قوه‌لری تک‌جده‌دوه چی محله‌سینین ارتجاعی
قوه‌لری دگیل، انگلیس، چاررو سیه‌سینین تضییقی و رحیم‌خانین آتلی
دسته‌لرینین هجوما حاضر لاشمامی دا تهدید ایدیردی. بوندان علاوه ارتجاع
و امپریالیزم عامللری خلق آراسیندا شایعه‌لر یاییر، تبلیغات آپاریرو
آزادیخواهlar آراسیندا روح دوشکونلو گو و ایکی تیره لیک یاراتماغا
چالیشیردیلار. لکن بوتون بونلارا با خمایاراق قبریز شهری‌نچه ایللردن
بری آپاردیغی مبارزه‌نین با سیلماز قلعه‌سی کیمی هربیر طوفانا قارشی
سینه گریب دایانیشیدی. «مشروطه ایران شهرلرینین هامی‌سیندان
گوتورولدو گو حالدا، قبریزدہ هله‌ده قالماقدا ایدی. قبریزین‌ده یالنیز
امیرخیز محله‌سینده سون آنلارینی یاشاماقدا ایدی. ستارخانین و قبریزین
مجاهدلرینین سعیی و قوچاقلیغی نتیجه‌سینده مشروطه ینینین قبریزین
بوتون محله‌لرینه و داها سون ایرانین بوتون شهرلرینه قایتاریلدى».(۳)

۱- «ارشاد» روزنامه‌سی، باکی، ۱۹۰۷، نمره ۱۲۳۵.

۲- احمد کسری، گوستربیلن اثری، ۳-نجی جلد، ص ۱۳۳.

۳- ینه اورادا. ص ۱۵۳.

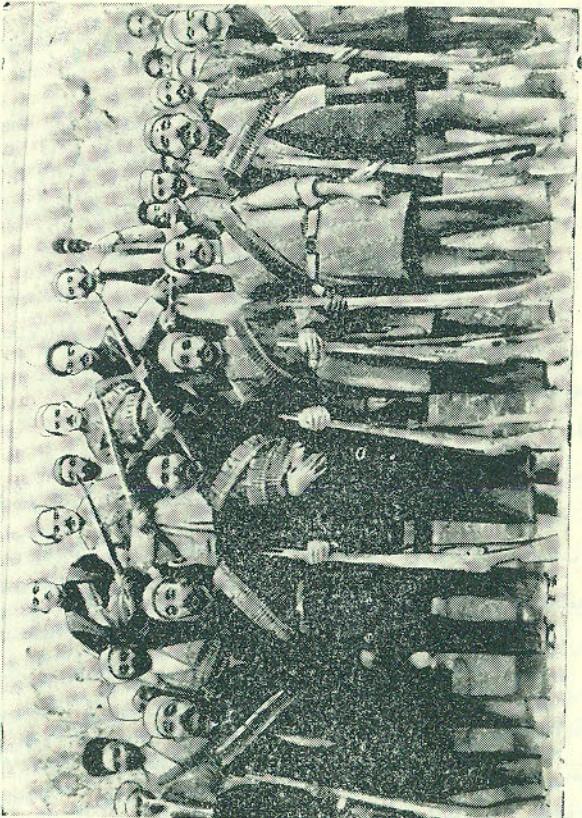
مرتجمع قوه لربو فکرده ایدیلر که، مجاهدلرین، خصوصیله اونلارین تدبیرلی و قورخماز سرکرده‌سی اولان ستارخانین مقاومتینی گویاتز لیکله قیرا بیله‌جکلر. لاقن دنیا زحمتکشلرینین داهی رهبری و معلمی و ا.ا.لنینین گوستردیکن کیمی «کمنه نین بربا ایدیلمه‌سی تشپتلرینی حربی قوه ایله دفع ایده بیان، بئله تشثیت قهرمانلارینی یاد ائلیلردن کومک ایستدمگه مجبور ایدن انقلابی حرکات محو ایدیله بیلمز و بئله بیر شرایطده ایران ارتقاهعنی ان بو بوك طنطنه‌سی یالنیز یعنی خلق هیجانلارینین مقدمه‌سی او لا رادی» (۱).

خلق علیهینه بیکانه لرله سازش ایدن، یادائللى لردن کومک آلان محمدعلی شاه و ارتقاع آذربایجاندادا دموکراسی او زرینه هجو موشدت- لندریررلر. مشهور قان ایچن فئودال رحیم خان محمدعلی شاهین امریله تبریزه قارشی هجوما کچیر، سیاوان، باغمیشه محله لرینی، مار الانین بیر حصه‌سینی تو قوب غارت ایدیر و شمال باغیندا (۲) او تو را سالاراق تبریزین قالان محله لرینی الله کچیر مگه حاضر لاشیر. بو نونلا بیر لیکده نصراله خان یورتچی و شجاع نظامدا سرخاب و ششکلان محله لرینی تو قور، امیر خیزه گیرمک ایچون شرایط یارادیلار. لاقن بو ایلک تجاوزون طبیعی نتیجه‌سی اولان خلق هیجانلاری دا شدته یو کسلیر. رحیم خان ئوز موقیتارینین گزارشینی محمدعلی شاهها گوندربی چاتایر مامیش تبریز مجاهدلرینین عکس ضربه‌سینه معروض قالیر، شمال باغینی تعییلی صورتده ترک ایدیب صاحبديوان باغينا گیتمدلى او لور. او زمان منتشر اولان «انجمن» روزنامه‌سی بو عکس ضربه‌دنی بئله ایضاح ایدیر: «با قرخانین باشچیلیق ایتدیگى خیابان و نوبىر محله لرینین مجاهدلری ششکلان و سرخاب محله لرینی فتح ایتمك ایچون حاضر لیق آپار دیلار ویکشنبه گونو سحر ساعات ۶-دا هجوما باشладیلار. رحیم خان آتیلا- رینین صاحبديوان باغیندان سرخاب و ششکلانا کیدن يولونو کسمک مقصدیله بیرینجى او لراق با قرخان ئوزو اوچیوز نفره‌یاخین خیابان مجاهدلری قله‌نی (۳) اشغال ایتدی.

۱- او.ا.لنین اثرلری، ۱۵-نجی جلد، ۴-نجی نشری، ص ۱۷۹.

۲- و قتیله بو باغا «قوم باغی» و «شارزاد باغی» دا دیمیشلر.

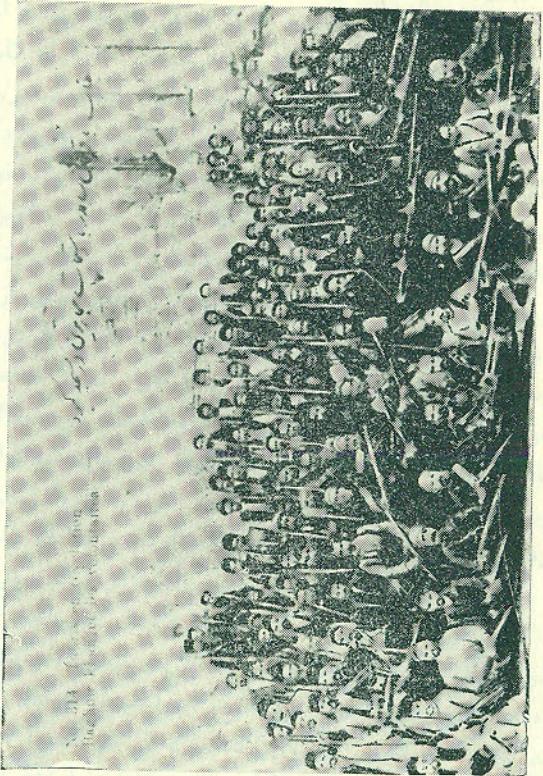
۳- خیابان ایله باغمیشه و سیاوان آراسیندا يولشىن داغین آدیدیر. بوداغ شهله مسلط دیر.

سونرا خیابانیز مشهور مجاهد باشچیلاریندان اولان یوزباشی
تقىو میرهاشمخان ۵۰ نفر توفنگچى ايله پل سنگى طرفدن، قافقاز مجاهد-
لریندن اولان مشهدى حاجى و مشهدى حسن بيردسته ايله باغمىشە قاپىسيندان،
على مسييونون اوغلو حاجى، زينال واسدالله بيرعاده ايله تىكراخانا
در بىندىنلن، حسين خان باغبان، مشهدى محمد على خان و مشهور فشنگچى
اسداقا ئۆز مجاهدلريله بازار طرفان-دوره نقطه دن هجوما باشلايدىلار.
بونلاردان فقط حسين خان سرخابا هجوم ايتدى. قالانلارى ششكلانى هدف
قرار ويردىلر.

شكىلان محلەسى نصرالەخان يورتچى و شجاع ئظامىن باشجىلىق
ايتدىكلارى آتليلار واسطە سىلەم داھعە اولونوردو. لەن یوزباشى تقى خان
اولجه شاهزادە مقتىرالدولەنин ايويىنە اولان آتليلارلا ووروشوب
اونلارا غالب گىلىكىن سونرا بوتۇن محلەنى الله كېرىدى.
ارتاجاع قوه لرى چوخ گىنيش مقىاسلى حملەيە باشلامىشىلار.
رحيم خانىن وحشى هجومو ايله ياناشى خيابان و نوبىر محلە لرىنده تفرقە
وسىستلوك ياراتماق ايچۈن دشمن تبلىغاتى گوجلنىرىلىميشىدئى. امير خىزە
حملە ايتمك مقصىليه دشمن بىرسىرا مانورلارادا ال آتىمىشىدئى. لەن
بىرىنچى عكس ضربە اونلارى گىرى اوتورىماغا مجبور ايتدى.

محض بو زمان تعجىلى صورتىدە كومڭو گوستريشىش آلان دشمن يىنى
حملەيە ال آتىر. رحيم خان باقرخاندان قصاص آلماق ايچۈن خيابان
توبخانا و سوارلار واسطە سىلەم هجوم ايدير. شجاع ئظام ستارخانىن
قرار گاهىنىز لاب ياخىنلىغىنىڭىز گلىپ چاتىر. بوناباخما ياراق، هەرچىھى
خان، ھەددە شجاع ئظام يىنى بىر ضربە آلىپ، چوخلۇ تلافات ويرىپ گىرى
او تورورلار. شەھرى محاصرىدە ساخلىيان ارتاجاع قوه لرى ايچۈن قله
حياتى اهمىتە مالاکايىدى. چونكە، دوهچى، باسمىنج وساير منطقە لرىن
علاقەسى آنچاق بونقطە دن ممكىن ايدى. او دور كە، دشمن قوه لرى بىويوك
قوه ايله، آغىر سلاحلارلا بورا ياهجوم ايديپ قله نى الله كېرىرلر. «لەن
باقرخان سالار ملى نىن گوستريشىلە مجاهدلر ھەر طرفدن هجوما كچەرەك
قلەنى دولت قوه لرىنین اليىن چخارىرلار. بوندان سونرا دشمن نەقدەر

چالیشیرسا قله‌نی داها بیرده الله کچیره بیلمیر. مجاهدلرین بو جسارقلی اقدامی استبداد قوه‌لرینین روح دوشگونلو گونه سبب اولور.^(۱) بو غلبه تبریز انقلابچی‌لرینین روح یوکسک‌لیگینه آرتیریر. بوندان علاوه همین غلبه‌ارتجاع و امپریالیست‌لرده بئله‌بیر فکر یارادی که، ستارخان و اونون اطرافیندا بیرلشن قوه‌لر مشروطیتین نایلیتلرینی وار قوه‌ایله قورو ماق عزمینه دیرلر. اونا گوره‌ده محمدعلی میرزا ئۇز امپریالیست حامیلرینین مصلحت و کومگیله آذربایجان اوزینه ینى— ینى قوه‌لرین گوناریلەم‌سینى، او جمله‌دن قوشون دسته‌لری گونسگى قرارا آلیر. «اوزمان تبریزی با سمیح طرفان، عین الدوّله‌نین باشچیلیغى ایله محمدعلی میرزا نین قولدور قوه‌لری، قرمدا غطرفدن رحیم خان آتلیلاری، مراغه طرفدن حاجی صمدخانین جلاد دسته‌لری، مرند طرفدن شجاع‌نظام مرندینین آتلیلاری، خوی و ماکو طرفدن عزت‌الدّه‌خان ماکولونون باشچیلیغى ایله ماکو سرداری اقبال‌السلطنه‌نین قوشونلای محاصره‌یه آتمیشیدیلار».^(۲)

تبریزی محاصره‌یه آلمیش قوه‌لر آذوقه گلن يوللاری و سو منبع‌لرینی ده بالغامیشیدیلار. عین زماندا شهر داخلینده اولان دشمن عامللری شایعه‌لر یاپیر، اضطراب و چاختاشما تورتمکه چالیشیردیلار. اونلار خارجی امپریالیست قوشونلارینین شهره داخل او لاجاعی، شهرده قتل عام و عمومی غارت باشلاناجاعی و سایر وسایر باره‌ده خبر لریا ماقلا اهالینین مقاومتینی ضعیقتلتمک ایسته‌ییردیلار.

تقریبا بیرايل محاصره‌دoronده دشمن قوه‌لر شهری توپخانا و مسلسل آتشی ایله ضربه آلتینا آلمیشلار. بوندان علاوه اللرینه دوشن محله، باğ، دگیرمان، کوچه و ایوی غارت ایتمیش، اونا اود و ورموش و غدار و حشمی لیك گوسترمیشلر. شهری محاصره ایدن قوه‌لرین ترکیبی ده بونو تصدیق ایدیر. سیداحمد کسری تبریزینین يازدیغینا گوره تبریز شهرينین محاصره ایدیلەم‌سینده عمومیتله آشغیداکی دولت قوه‌لری و

۱- امیرخیزی، گوستریلن اثری، صحیفه ۲۰۲.

۲- «آذربایجان» روزنامه‌سی، ۶-۱۹۵۱-نجی ایل، نمره ۸۶۸.

فندال آتلیلاری شرکت ایتمیشلر: بختیاری، دماوند، فدوی، مخبران، همدان، اردبیل، ملایر، سیلاخور، عراق و قره‌داغ باقالیونلاری، قزوین، مراغه قوشونلاری، توپخانا باقالیونو، شاهسون، مرند، پشتکوه، کیکاووند و سنجابی آتلیلاری، ماکو و شکاک کوره دسته‌لری و سایر^(۱) بونلارین بیر عدد سی شهره هجوم و قتل و غارت ایشلرینده خصوصیله فعال و غدار لیقلا اشتراک ایتمیشلر. بونلاردان سیلاخور و قره‌داغ باقالیونلارینی، مراغه قوشونلاری، مرند، ماکی و شکاک کوره دسته‌لرین قید ایتمک لازم‌دیر. تبریزی محاصره ایدن قوه‌لر محمد علی شاه، ارتاج اوامپریالیستلر طرفیندن، فندال‌لارین ئوز و سایطی حسابینا تامین و تجهیز ایدیلیمیشلر. بونلارا دائمیین قوه‌لر علاوه ایدیلیمیشلر. بونلار چار روسيه‌سینین قزاق مستشارلاری طرفیندن تعلیماتلا، تبریزدہ کی چار قونسولغاناناسی واسطه‌سیله شهره و شهرده اولان آزادیخواه قوه‌لارین فعالیتینه عاید معلوماتا تامین اولونموشلار. لakin دشمن ۴ مین نفردن آرتیق قوشونا، بیرچوخ توپا، خارجی نولکه‌لردن آلینمیش یعنی تیپلی آغیر ویونگول سلاحلارا مالک اولسادا سایجا اوندان خیلی آز اولان تبریز مجاهدلرینین مقاومتینه نهتک قیرا بیلمدی، حتی اونلارین عکس هجومونادا راست گلدي. بوهرشیدن اول قهرمان تبریز مجاهدلرینین افسانه‌هوي ايگيدلیگي، دویوشلرده رشادت و شهامتله و وروشمalarین. ستارخانین سرکرده‌لیک لیاقتینین، خصوصیله سوسیال-دموکراتلارین و انجمنین تشکیلاتچیلیغینین نتیجه‌سی ايدي. تبریزی او زوک قاشی کیمی محاصره‌ده آلمیش اولان دشمن قوه‌لرایلک گولنرده مدافعه وضعیتinde اولان شهر زحمتکشلرینین، قهرمان مجاهد و فدائیلرین اراده‌سینی قیرماق، شهري تسليم ایتمک ایچون بوتون واسطه‌لره ال آتیردیلار. توپ و مسلسل گولله‌لری سنگرلرین و باریکاده‌لارین اوزیرینه یاغیش کیمی یا غیردی. دینی و ملی عداوت تبلیغاتیله زهرلنمیش فندال آتلیلاری، غارقله شیرنیکدیریلیمیش قولدور دسته‌لری تز-ترز هجوما کچره‌ک، دویوش خطینی کچمه و بونونلادا مجاهد قوه‌لرینی از مکه جان آتیر دیلار. لakin، انقلابی قوه‌لرین اليnde اولان يرلر، خصوصیله امیرخیز

۱- کسری تبریزی، گوستربیان اثری، اوچونجو جلد، ص ۳۱۶-۳۱۷.

قویوب «باباگانی» داغلارینا چکیلیر. دشمن قوه‌لرین حاضرلیدان سونرا ینى دن هجوما كچمهسى يالنىز ئۇزلىپىنىنى ضربه‌لار آلمالارىلە نتىجه‌لەنir. بومحارىيە سтарخان ھمباشچىليق ايتىميش، ھم دە ئۇزو

شخصا اونون اشتراكىچىسى او لموشدور. «آجي كورپوسو دويوشلىرى» آديله مشهور اولان بوعملياتدا حسينخان باغبان، كرمانشاھلى يارمحمد خان، آغ بولاقلى محمدقىلخان، خيان مجاھد باشچىلاريندان ميرهاشمخان وقاقدار مجاھدلر يىندن بيردسته چوخ فعال اشتراك ايتىشلار. سтарخان ماكى و كوره دسته‌لريلە اوز-اوze دوردوغو يerde اونا خبرچاتىر كە، دشمن عين زماندا خيابان، نوبىر، مارالان و سادىاشى محلە لرىنى توب آتشينە توقوب «سارى داغ» -دا ايسە باقرخانىن باشچىليق ايتىكى مجاھد قوه‌لرى اوزىرينى شدتلى هجوما كچمىشىلەر. ستارخان ميرهاشمخانى، اونونلا بيرلىكده گلمىش صادق خانى گرى قايتارىر، مشهدى حاجى نىن باشچىليق ايتىكى قاقدار مجاھدلر يىندە خيابان مجاھد لرىنىن كومگىنە گوندارىر. «سارى داغ» دويوشلىرىندا آزايىخواهlar

و خيان ماحله‌لرئ بو آغىر گونلارده حيران ايديجى قەرمانلىقلار دويو- شوردولر. اونلار مادافعه موقعيتىندا دايىنماقلە كفایاتلىنىر، لازم گىلىكىدە موققىتلى هجوملاردا ايديرىلەر. ماكى قوشونلارىينىن آجي چاپىي اطرافينىدا دارماداغىن ايدىلەمىسى، سارى داغ و وروشمالارى بونون اىچون بىر مثالدىر.

معلوم او لىوغو كىيمى آذربايجانىن مشهور قۇدالى ماكى لى اقبال- السلطنه نىن باشچىليق ايتىكى ماكى آتلilikلارى شىكاك ئىلىنىن ان غدار، اوغرو و جنایتكار آتلilikلارىلە بېرىلىكىدە تبريز محاصرەسىنەدە اشتراك ايديرىلەر. اونلار تبريزين شما الفريينىدە يېلىشىن آناخاتون كىنىنى تو توب غارت ايتىكىدەن سونرا يواش-يواش شهرىن اطراف محلە لرىنەدە آتىر واميرخيز استقامتىندا ايرەلەمك اىستىديرىلەر. مستبدلر باجاريقلە ئاتلى و پىيادە لردن عبارت اولان بوحصىيە ضربه قوه سى كىيمى باخىردىلەر. اونا گوره دە «اسلامىدە انجمنى» باشچىلارى طرفينىن اميرخيز محلە سىنە، خصوصىلە مقاومت حر كاتى نىز سر كرده سى ستارخانا قارشى پلانلاشىرىر. يامىش عمومى يوروشىدە بونلاردا اشتراك ايديرىلەر. لاكن بو ايش ستارخانا و اونون سلاحداشلارينا نامعلوم دىكىلى، آناخاتون مجاھدلرى وباشقا منبىل بونو سردارا خېر ويرمىشىلەر.

اقبال السلطنه نىن باشچىليقى آلتىندا حر كت ايدن قوه لرى بېرىنچى نوبىدە «آجي چاي» كورپوسونو تو توقا ملا چوخ مەمنىقىشە لرىن اجراسى اىچون جان آتىردىلەر. اونلار تبريز لە قافقا زين. باكى نىن علاقە سىنى كىرىك اپرىالىستەر اىچون تو تونەدە دوزلىتكە و اونلار ايشە آچىق دخالت محلە لرىنин علاقە يولارىنى ھەلەمك و بونونلا دەقلەنин مجاھدلەر طرفينىن تو تولما سىنى عوضىنى چىخماق اىستىديرىلەر. همین كورپوسنە ستارخانىن مقاومت مرکزىنە ضربه وورماق فكىرىنەدە ئىچىنلىكىن كورپوس ماكى و كوره دسته لرى حر كتە حاضرلا شاركىن ستارخان كىچە ئىكىن كورپوس اطرافينىدا سنگر قازىدىرىب موضع توتور و سحر تزىزىن كورپوس ياخىنلاشان دشمنى اورادا جا معاربەنى قبول اىتمىگە مجبور ايدير. بورادا دشمن چوخ آغىر ضربه آلىر، ٧٠- ٧٠ چوخ ئولو، بېرىقلىر تو فنگ و فشنگ ميداندا

سالماغا باشلاییر. ارتیاع قوه‌لرینی از مک مقصدیله موند، مراغه، سلماس، بیناب، رضائیه و سایر شهرلره فدائی دسته‌لری گوندریلیر. بو ولايتلرده ولايت‌کنديرينه انجمانلارياديلماسينا باشلانيز. بئله لیکله دموکراسى کندييرلرينه ياييلير و کنالى حرکاتى گنيشلىز، بعضى يرلارده خانلار، مالکلر قووولور و بوغدا يوخسولار آراسيندا تقسيم ايديلير.

حربى شوراييا ستارخان، باقرخان، حسينخان وباشقلارى باشچىليق ايدير. ستارخان بوتون تبريز حرکاتينين سرکردهسى كيمى انجمن مقابلينده جوابىدە اولور. سوسيال-دموکرات كومتىيەسى ايشه ئوزىزىر عضولرى واسطەسىلە انجمنە و حربى شوراييا كومك ايدير و استقامت ويرىر. بودوردهم انجمانلىرين ترکىيەندە، همده حرکاتين ماھىتىندە دېگىشىك لىك ئوزۇنۇ حسسى ايتدىريز. يو دېگىشىك لىك لىپار تىمايللى مالك و تاجىرىلر، بعضى روحانى قۇودالارىن انجمانلىنى كىتمەسى، اونلارين يرىنە دموکراتييەنىڭ تىخىلىرىن گلەمىسى ايلە علاقەدارىدى. حرکاتين ماھىتىندە كىلدىكە دىمك لازمىدىر، بېرچۈخ مۇلغۇزىن فكىرىنجە بوندان سونرا داماجوخ خلق كتله‌لرینىن اشتراكىلە، سوسيال-دموکرات رەبىرىلىگىنىن استقامتىلە تبريز حرکاتى بېرقىرە دموکراتييەنىڭ شەرك بورۇۋا-دموکراتييەنىڭ استقامتە يۈنلىمىشىر.

تبريز انجمانلىرين شعارلارى بئله‌ايدي: قانون اساسى بىرپا ايديلە-لىدىر. مجلس چاغرىيەلمالىيىر (۱) شاه، مرتعجلەر اونلارى حمايت

ايدين امپرياليستلر ئولكەدن قووولمالىيىر! (۲) ايدىن امپرياليستلر ئولكەدن قووولمالىيىر! قىهرمان اوغولارى ستارخان، باقرخان و اونلارلا مجاهد باشچىلارى شەھرىن مدافعەسىنى تشکىيل ايتىكىدە بويوك رول اوينامىشلار. همین حرکاتين اشتراكىچىلارىندان بىرى اولان حاج محمد باقر و يجوييە يازىرىكە، «آوغوست

۱- محمد على شاه مجلسى بوراخاركىن ۳ آى عرة يىنده مجلسى چاغىرا- جاغىنى وعد ايتىشىدى، لاكن چاغىرماق اىستەمىرىدى.

۲- م.س. ايوانوف، گوستريلن اثرى، ص ۲۲۸.

فوق العاده رشادت و مهارتله و وروشورلار. بورادا و وروشان مجاهدلر آغىر تىقفاتا دوزور، لاكن بىرآددىمدا اولسون دشمنه ايره لىلەمك امكانى ويرمېرلر. بوندان سونرا مجاهدلر داهادا تقويت اولۇناراق عكس‌ھوجوما كچىر و عين الولەننى باسمىنچ اطرافيىدان حتى گرى چىكىلمكە مجبور ايديلرلر. بوايىكى دويوشىن سونرا ديمك اولار بوتون شهر دشمن قوه‌لردن تىمېزلىنir، مجاهدلرین روح يو كىلىمكى آرتىر، ستارخان و باقرخانىن آدلارى دىللەر دوشور. اونلار تبريز حرکاتىنин گور كىلى سر كرده‌لر كىمى پارلاماغا باشلایيرلار. اونلارين باشچىلىق اىتىكلىرى دويوشلر تبريزىن مبارزه تارىخىنە يىنى-يىنى غلبە داستانلارى يازىر. عين الولەننى باسمىنچ اطرافيىدان گرى چىكىلمەسىنە، رەحيمخان و ماڭى قوشۇنلارىنىن ازىشىدىرىلىمەسىنە قىركى دور عرضىنە تبريز بويوك چتىن لىكىرە سىنە گرمىش، مىنلەرلە اوغول و قىزىنى قربان ويرەرك، ئۆز سوزۇنۇن اوستوندە محكم دايامىنىشىر. بوموقىتلىرىن صداسى تىكىجە تھراندا دېگىل، بېرچۈخ دىنيا پايتاختلىرىنە و شەھرلەدە يايلىمىش، ایران مشروطىتىنى مدافعە ايدىن، ارتىاع و امپريالىزمە مقاومت گوسترن، اونا قارشى ضربەلر اندىرىن تبريز حرکاتى شەھرتلىنىشىر.

همين ايلين آوقوست آيىندا شرق خلقلىرىنىن صىميمى دوستو و معلمى و.اى. لىنин ئوزۇنۇن «دىنيا سىاستىنە آلىشقاڭ مادە» اثرىنە تبريز مجاهدلرىنىن مقاومتىنى بويوك بېرسۈنچىلە قىدايدىر و بىر كىشكىمىتلىنىشىر. (۱) ۱۹۰۸-نجى ايلين اوكتىابر آيىندا تبريز شەھرى (دەوهچى محلەسىنىن باشقا) مجاهد قوه‌لرین اينىدە اولور. اىكى آى اول ضعىقلەر لىپارلىق ايدىب اوزا قالاشىقلارى اىچون انجمن يىنلىن تشکىيل اولور. حربى شورا تشکىيل ايدىللىر و سوسيال-دموکرات تشکىلاتنى دە ئۆز ايشىنى گنىشلىنىشىر و محكم لەنىشىر. انقلابى حرکات ئوزۇنۇ تبريزىدە بىر كىدىر، انجمن بىناسى اوزىزىنە يو كىسلان قىرمىزى يايراق ئۆز شعاعىنى آذربايجانىن باشقا شەھرلرینە دە

۱- او.اى. لىنин اثرلرى، ۱۵-نجى جلد، ۴-نجى نشرى، باكى، ۱۹۵۲.
ص ۱۶۰

گئیش مقیاسدا هجوما کچمک امکانی قازاندیلار. بوندان علاوه تبریز انقلابی قوه لرینین دویوش غلبه سی هم آذربایجانین، همه ایرانین بیرسیرا شهارینده، خصوصیله تهراندا انقلابی حرکاتین یوکسلیشینه شرایط یاراندی. تبریزین آرینجا آذربایجانین بیچوخ کندلرینده، او جمله‌دن آلوار، شجاع، علمدار—گر گرو باشقا کندلرده عصیانلاری باشلاندی. بونونلادا تبریز حرکاتی آذربایجان عصیانی خاراكتری آلدی. تبریزدن حرکت ایدن فدائی دسته‌لری نوبابر آییندا سلاماسی، مرندی و مراغه‌نی آزاد ایتمیش، کورد قولسور قوله‌لرینه مغلوب ایتیکدن سونرا یسه دکابرین باشلانغیچیندا خویو توتموشولار. عمومیته ۱۹۰۸

۱-نجی ایلين نوبابر دکابر آیلریندا تبریز انقلابچیلارینین حاکمیتی و تاثیری بوتون آذربایجانا یاپیلمیشدی. (۱) چار رویه‌سی خارجی ایشلر وزیری ایزوولسکینین «ایراندا وضعیت حقینه» معلوماً تیندا قید ایندیلیرک، «حاضردا آذربایجان ستارخانین اداره سی آلتیندادیر». (۲)

حرکاتین باشلاندیفعی دوردن بوبیوك سیاسی، اجتماعی ایش آپاران آذربایجان ملی انجمنی عالی حاکمیت اورقانی ایدی. بوتون انقلابی، مدنی و قورو جلو قهقهه لری یالنیز بو اورقانین قرار و گوسترشلاری اوزره حیانا کچیریلیردی. ملی انجمن حقیقی سیاسی مرکز اولماقالا یاناشی زحمتکشلارین معارف‌لنده‌سی، صحیه جهتند تامین ایدیلهم‌سی ایچون‌ده گئیش تدبیرلر گوروردو. شهر اهالیسی و یار‌الانمیش فدائیلرین معالجه‌سی ایچون آچیلمیش خسته‌خانا، اونلارلا ینی ابتدائی واورتا مکتبین آچیلماسی و سایره بونا مثالدیر. ملی انجمن پوست و سحیل ویریلهم‌سی ایشلرینه ده نؤز الینه آلمیشدی. حتی ۱۹۰۹

ایله گومروک اوزیرینه نظارت قویولموشی. انجمن عضولری هرگون اداره‌ده گلیر، مختلف ایشلاره یتیشیر و جماعتی قول ایدیلیر. اوزیرینه قیرمیزی بایراق دال‌فالانان بوانجمن اعلان ایتمیشدی که، او، محمدعلی شاهین قانونسوز اولاراق داغیتیفعی مجلسی عوض ایدیر. تبریزده آذربایجان‌درا حرکاتین یاتیریلما سیناقدار ملی انجمنین اوینادیفعی رول اولدوچا مهمدور. او، تبریز حرکاتینی و قهرمان خلقین مبارزه‌سینی سون لحظه‌یه قدر مدافعه

۱-م.س. ایوانوف، گوستریلن اثری، صحیفه ۳۲۴
۲-چ.ق. ای آل، ف.۵۶۰، اوپ.۲۸، ۳۵۶۵، ص.۱۱۳

آیینین آخر لاریندا، (یعنی تبریز حرکاتی نین باشلاندیفعی دوردن جمعی ۲ آی سونرا) سلاحی کونتللورین سایه ۲۰ مینه چاتیردی. اونلارین یوخاریدا گوستردیکمیز کیمی، تبریز محاربه‌نین ایلک مرحله سینده مقاومت موقعینده ایدی. لاکن ایندی تبریز مجاهدلری یه گلددیکده هجوما کچیرو دشمن قوه لرینه سارسیدیجی خربه‌لار اندیریردیلر. وضعیتن دموکراسی خیرینه فجه گیشیدیگینی اوزمان عین‌الدوله ایله چار رویه‌سی کونسلولونو امین ایدرک آوغوستون ایلک گونارینده بئله دهیشیدی: « ۲۰ ورستیک مسافت ۶۵۵ میندن عبارت قوشون و بیرباتاره دیا توب گلیر که، بونلار ایله تبریز ۲-۲ ساعاتین مدتینده خاک ایله بیکسان ایتمک اولار ». (۲) لاکن بیرآی کچمه‌میشر عین‌الدوله انقلابی قوه لرین ضربه‌لاریندن قورخوا دوشدرک محمدعلی شاما آشاغیداکی مضموندا تلکراف و ورمغا مجبور او لوور: « مشروطه‌چیلرین هامی طلباتینا گورمورم ». (۳)

شیهه یوخدور که، دولت قوشونون و بوتون ارتعاجی قوه لرین باشچیسی نین یوخاریداکی اعتراضی آرتیق تبریز اطرافیندا اونلارین مغلوبیته اوغراماسی دیمک ایدی. ۴- ایدان بری دوام ایدن (ایيون- سنتیابر) قانلی دویوشلر تبریز عصیانچیلارین غلبه‌سی ایله‌نتیجه‌لندی. دوه‌چیده ساکن اولان شاهپرستلرین باشچیسی میرهاشم، مجتهد میرزا حسن، میرزا کریم، همچنین دوه‌چیلر ایله برابر محاربه ایدن آتیلارین باشچیسی رحیم خان و سونرا شجاع نظام هامیسی قاجاریلار، مشروطه‌چیلر اسلامیه‌نی دارماداغین ایتیلیر. (۴) تبریز زحمتکشلاری مشروطه اوغروندا، استقلال و آزادیقی اوغروندا آپارادیقلاری مبارزه‌نین ینی مرحله‌سینه قسم قویولوار. بو ایندیمه قدر آپارادیمیش دویوشلرده و مشروطه تاریخینده از هم دونوش نقطه‌سی ایدی. بواونا گوره دونوش نقطه‌سی حساب او لونور که، همین تاریخدن باشلایاراق تبریزین انقلابی قوه لری، آرتیق مدافعه وضعیتیندن و محله دویوشلاریندن چخاراق داهما

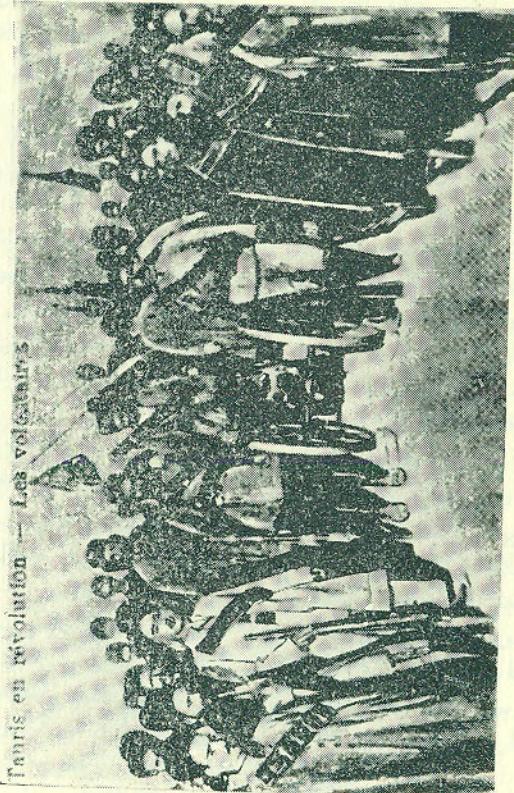
۱- حاجی محمد باقر ویجویه، گوستریلن اثری، صحیفه ۱۴۵-۱۴۹.
۲- « ترقی » روزنامه‌سی، باکی، ۱۹۰۸، نمره ۲۷.
۳- ینه‌همین روزنامه، ۱۹۰۸، نمره ۴۶.
۴- ینه‌همین روزنامه، ۱۹۰۸، نمره ۶۷.

ایتمیشلر. خارجی عالمده حركاتا حسن رغبت قازاندیر ماقدا، خارجن
معنوی و مادی یار دیمین الده ایدیلمیشلر نه ملی انجمن چوخ بیویک
ایش گورموشلور.

همین دورده ملی انجمنین تشبیه ایله تبریزده و آذربایجانین بیرنچه
دیگر شهر لرینده کتاب، مجله و روزنامه‌لر نشر ایدیلمیشلر. انجمنین
سعی نتیجه‌سینده نشره باشلایان روزنامه و مجله‌لرین ایچری‌سینده
«انجمن» (۲)، «مساوات»، «آذربایجان»، «ندای ملت»، «عدالت»،
«آزاد»، «استقلال» و باشقاواری خصوصیله فرقه‌نیردیلر. بوروزنامه
ومجموعه‌لر تکجه آذربایجان خلقی دگیل، بوتون ایران خلق‌لرینین
مشروطیت اوغروندا مبارزه‌سینی قرنم ایدیر، ملی اتفاهین گوجلنمه.
سینه چوخ گوزل تاثیر گوستیردیلر. خصوصیله بو مطبوعات اوغرانله.
رینین اساس خدمتی بو ندا ایدی که، اونلار کتله‌لری شاهلیق اصول
اداره‌سینه و امپریالیزم قارشی کسکین مبارزه آیار ماغا چاغیریدیلر.
شهرده برک قحطایک دوشور. انجمن ستارخانین، علی مسیونون
کومگیله قحطاییکه قارشی تدبیرلر گورور. تبریز انجمن مشهد، رشت،
اصفهان، تهران و بندرعباس آزادیخواهاریله، بولیرده اولان انجمنلر له
علقده‌یه گیریر. مختلف منطقه‌لردن قالخان حركاتین بیراشمک ایده‌یاسی
او رتایا چخیر. بوایسه ارتجاع و امپریالیزمی خصوصیله نگران ایدیر.

آذربایجان مجاهد لرینین آزادیلیق واستقلال اوغروندا نابلیتلرینین
عکس صداسی ایرانی بورو بیوردو. بو ندان علاوه تبریز دولت سلاحلی
قوه‌لرینین، ارتجاع قوشونلارینین بیویک بیر حصه‌سینی ئوز اوزرنینه
جلب ایتدیگینه گوره ئولکەنین قالان بیر لرینده آزادیلیق جانلانناسی
ایچون الوریشلی شرایط یارانمیشلر. تبریزین آرینجا
ایلک موافقیتلى چخیشی گیلان انقلابی‌لار ایتتیلر. گیلان شادایلرینین
کومگی ایله يرلى انجمن حاکمیتی الله آلاقاق تهران اوزرنىه بیوروشو
تشکیل ایتدی. خراسان و باشقماق بیلرده اهالى مالیات و بیر مکن بیویون
فاجیریر و کندلی حركاتى یوکسلىر. بندرعباس، بندر بوشیر و سایر
جنوب منطقه‌لرینده قانون اساسی طرفدار لرینین اعتراضی گئیشلئنیر.

۱- بوروزنامه همین دورده یارانمیش بیرینچى مطبوعات اور قانى
او موش، او لجه «روزنامه‌ملی»، سونرا «انجمن» آدلانمیش و تبریز
انجمنین، عمومیتله آذربایجان آزادیخواهاری‌لرین فکرینى تمثیل
ایتمیشلر. روزنامه‌نین دیلەي ساده او لموش و نشری‌نده داش چاپدان
استفاده ایدیلمیشلر.

بوزمان باشقا شهر لردهه انقلابی حركاتین یوکسلمه‌سی و انقلابی
انجمنلرین میدانا گلمه‌سی شاهی شاهی و مرتعج قوه‌لاری جدی تضییقه معروض
قویور. ئوز قوه‌سی ایله حركاتی دایاندیرماغا گوجوچاتمایان محمد علی
شاه امپریالیست دولتلره مراجعت ایسرك اونلاری هارایینا چاغیردی.
بوجاغیریشا ایالك دفعه مستملکه‌چی انگلیس حکومتی جواب ویردی.
او، جنوباً قوشون چخارا راق همین منطقه لرده کی انقلابی تشکیلات و
قوه‌لاری بوغدو. شمالدا ایسه چارقوشونلاری ئوز منفور امپریالیست
مقصدلرینه حیانا کچیردیلر. بئله کد، ۱۹۰۹-نجو ایلین فورال آیندا
تبریز اوز زینه ارتقابع و امپریالیزین شدقیلی یوروشو او لور.
رحیم خانی تبریز شهرینی محاصره ایتمگه حاضر لایان چار مامورلاری
تبریزده چورك تاپیلما ماسینی، جلغا تبریز یولونون گویا با غلی
قالما سینی بهانه ایدیرلر. بونون آردینجا ئوز عامللری و اسطه سیله
تبریزده انگلیس قونسوخاناسینا هجوم تشکیل ایدیر و «ارمنستان
محله سینی» غارت ایتتیریرلر. بو توشه لردن استفاده ایدن چار
قوشونلاری شهره هجوم ایدیر، ستارخان و باقرخان طرفیندن باشچیلیق
اولونان مجاهدلر شهره سو خولماقدا اولان ارتقابع قوشونلاریله شدقیلی
ورو شمالارا مشغول اولدوقلاری حالدا چار قوشونلاری شهره داخل
اولور، ۱۹۰۹-نجو ایلین آپریلینده چار قوشونلارینین تبریزی اشغال
ایتمه‌سی ایران انقلابینا تکان ویرمیش اولان آذربایجانی غلبه
عرفه سینده ایکن سکوتا مجبور ایتدی.

بوزمان بختیاری قبیله لری باشد سردار اسعد او لماقله گیلان انقلابچیلاری
ایله بېرلیکده تهرانا يوروش تشکیل ایتتیرلر و ۱۹۰۹-نجو ایلین
اییول آیندا تهرانی آل دیلار. محمد علی شاه ئولکەدەن قاچادى، تهراندا
گیلان فدائیلرینین و بختیاریلارین باشچیلاریندان مجتهد لردن، مجلس و
قاجار عایله‌سی نماینده لریندن عبارت فوق العاده شورا تشکیل او لوندو.
ینى حکومت خلق حركاتی نین طلبى ایله دموکراتیک انجمنلرین آچیق
فعالیتىنە امکان يارادىر، قانون اساسى نین بىر پاسىنى اعلان ایدیردىسە.
بونونلا ياناشى ملکەدارلارین و اپرى بورۇۋازىنин مئافعىنى دە قوروپىور.
خارجن بورج آلير، خلق اوز زیندە کى ویر گىلىرى حتى آرتىریردی.
تبریز حركاتی ایران مشروطه انقلابی تاریخىنده ئوزونه مخصوص
موقع و اهمىتىه مالكىدیر. سردار مملی ستارخانىن باشچیلیغىي آئىندا
آذربایجان آزادىخواهlarینین گوستردىكلرى قەرمانلىق بوتابى يخە قىزىل
خطىلر لە ثبت ایدىلىمىشىدیر. بوجو حركاتین باشلىجا جەتلەرنىن بىرى اوندا
داما گىنيش خلق كتلەلرینين اشتراك ایتمەسىلەر، منبعىلدن آيدىن

اولورکه، بورادا حرکت ویرجی قوه فله لردن، صنعتکارلار، شهر یوخسوالری، شهرخیردابورژوازیسی، مترقی فکلی تاجزلرور حانیلردن عبارت اواموشدور. ایستم شهرين مدافعه سی زمانی وایسترسه ۵۵ هجموم دورونده حربی عملیاتدا خلقین مختلف زمرة لرینه منسوب اولان میازلار اشتراک ایتمیشلار. باریکادالاردا، سنگرارد، ساریداغ، آجی چای محاربه لرینده، خیابان و خطیب وروشملازیندا ئوز جانلارینی قربان ویرمیش اولان مینزله قهرمانین عزیز خاطر سوھئج وقت یاددان چخما- یاچانیز.

تبریز حرکاتی نین ئوزونه مخصوص جهتلریندن بیرىد سیاسی تشکیلاتین اوئنایاخیندان کومك و رهبرلیک ایتمه سیدیر. تبریز سوسیال دموکرات تشکیلاتی نین یارادیلماسی و بو تشکیلاتین فعالیتی تبریز حرکاتی نین ایره لیله مه سینه، موفقيت قازانماشینا بویوک خدمت ایتمیشلير. سوسیال- دموکرات تشکیلاتی ندائی و محاکملارین سلاحل- ندیریلماشینی، خلقین مشکل مبارزه سینی تشکیل ایتمیشلir. اونون خارجی مترقی و انقلابی قوه لرله علاقه سی و بو علاقه نتیجه سینه تبریزی ارزاق واسلحة ایله تجهیز ایتمک ایشی اوzman بویوک اهمیته مالکایدی. حرکاتدا مختلف خلقین زماینده لرینین، اوجمله دن روس، گورجو، ارمئی، فارس، کورد، تورک، لیتوالی، آمریکالی و سایرلارین اشتراکی ئولکه میزین شرایطیندن دوغان و حرکاتین ئوزونه مخصوص اولان جهتلریندن بیرینی تشکیل ایدیر. همین خلقین زماینده لری بوحرکاتا اونا گوره قوشلماوش اوانا گوره بویوک فداکار لیقلار و وروشموشلار که، اوغلار ئوز مبارزه لری ایله بوحرکاتین مقصدی آراسیندا یاخین لیق گورموشلر.

تبریز حرکاتی بیرىد بوجھتی ایله فرقانمیشلir که، بودورده انجمنلر وایالى انجمن خلق حاکمیتی اورقانی کیمی یارادیلیب امتحاندان كچیر- یلمیشلir. همین اورقانلارین ایرانین بیرچوخ شهر و رایونلاریندا یارادیلماسی فاكتى انقلابی تدبیر کیمی اولدوقجا قیمتیلیدیر. بئله اورقانلارین یارادیلماسی عمومیتله خلق حرکاتی و سیاسی حاکمیتی الله آلماق نقطه نظریندن بویوک اهمیته مالکدیر. دیمک اوilar بوتون آذربایجانین شاملیق اصول- اداره سی اولمادان انجمنلر یولیله اداره ایدیلماسی مشروطه انقلابین ان قیمتلى درسلریندن دیر. گله جکده خلقین ئوز مقرراتینی ئوزو حل ایتمداسی ایشینده انجمنلار خلق حاکمیتی اورقانی، يرلى ئوزونو اداره اورقانلاری کیمی مهم خدمتلر ایتمشلر. تبریز حرکاتی دورونده تبریز انجمنی نهتک انقلابی حرکاتا رهبرلیك

ایتمک، همده صحیه، معارف ایشلرینی، اقتصادی مناسقلى، خلقین تجهیزات و سایرہ احتیاجلارینی نظاما سالماقلادا مشغول اواموشدور. خلقarin ئوز قوه سینه اینامو اعتمادینی گوجلنديرک جهتنده انجمنلارین خامقى دقنه لایقىر. تبریز حرکاتی دورونده آذربایجانلilar آراسیندا ملي انتباء گوجلنميش، طبللر سیراسیندا ملي طبلاردە ئوزونه مخصوص سیر توتموشلور.

تبریز حرکاتی ئوزونون مشکل لیکى، نتیجه لری، طلب و مقصداری ایله ئوزوتان اوکى حرکاتین هامیسیندان یوکسکدە دورور. بوحرکات ئوزونه مخصوص مبارزه عنعنەلری یارادا بیلمیش، ئوزوندن سونرا گلن ملي دموکراتيك نهضتلاره ده تاثیر گوستریشلیدir. شیخ محمد خیابانى حرکاتی وخصوصىلە ۲۱ آذر نهضتى بوحرکاتین انقلابى عنعنەلرین دن استفاده ایتمکله ياناشى طبیعى اولاراق اونو بيرچوخ جهتلاردن معاصر طبلات سویه سینه قدر اكتشاف ایتیرمیشلر.

تبریز حرکاتین مخلوبیت سبلرینین باشليجاسى هلە اوzman فله منقىنین چوخ جوان اولماسى، سوسیال- دموکرات تشکیلاتی نین تازاجا يارانماشى، بویوک روحاينلارین و بورژوازینین حرکاتدان اوزاڭلاشماشى، اوغلارین قبریز انجمنی داخلینده ایکى تیره لیک سالماشیندان عبارتلىر. مخلوبیت سبلریندن دانیشارکن ارتجاج قوه لرینین گوجلو اولماسىنى، ایکى اپریالیست دولتىن بیرلیکدە حرکاتا فارشى چخماشىنى خصوصىلە قیدایتمک لازمدىر.

بوتون بونلارا باخماياراق تبریز حرکاتی ایران خلقلىرینین آزادلیق دەمدوکراسى اوغرۇندا مشروطیت نهضتىنین ذرەسى کیمی تاریخە داخل اواموشدور. بودورده اولان یوکسلىش معین بىرمىرخە کیمی منبعىرددە قىدە آلينمىش و ئولکە نین اکثر منطقە لریندە ده ئوز تاثیربىنى گوستر- میشلir.

خیردا آلویرچی، سیار بزار عایله سینه متسوب اول بوغونو سویله ییرلر. عین زماندا اونون قره داغین هانسی کندينه دوغولوب ياشادييفي بارده ده مختلف فکرلر موجود دور. بير او نون سوجيلى كناندنه، بعضيلرى ماسقاران و جانانلو كندلىيندە، بير عده ايسيه حتى او نون محمد خانلۇ ئايليندە ويا اهرده آنادان او لبوغونو ايرهلى سورور. البتە، ستار خانين بو كندلىين هانسیندا دوغولى دوغو خقدە دقيق معلومات او لماسادا بير شئى تىماميلە آيدىندير كە، او، قره داغدا آنادان او لموش وتاري خادە قره داغلى ستار كىمى تانينب شەرت قازانمىشىلر.

مار یمیعی دیاریب هرمه ایلیکینجی میشند. اهده یاشایان حاجی حسن
نحوی عصرین ایکینجی یاریسیندا اهده یاشایان حاجی حسن
یکی دفعه ایولنه میشید. حاجی حسنین محمدخانلو ائلیندن اولان بیرینجی
روادینین آدی بیزه معلوم دگیل، لاسن بیرینجی آزادی نولو کدن سونرا
وقره داغ محالینین بیشک^(۱) کندیندن اولان ام کلشوملا ایولنه میشیش
وندان ۳ اوغلو، بیز قیزی او لموشدور. عمومیله حاجی حسنین ایکی
آرواددان ۴ اوغلوو ایکی قیزی قالمیشید. اوغلانلارینین آدلاری سیرا
یله پتله ایدی: اسماعیل، غفار، ستار و عظیم. الداولان سندلر گوستیر
که، تکجه ستارین دگیل، بلکه او نون اسماعیل، غفار و عظیمن عبارت اوج دیگر
قاردادشینین دا حیاتی مبارزه لرد، کشمده کشلرده، منفور فئودالیزم اصول
اداره سینه، استبداد رئیسمینه قارشی چار پیشمالاردا کچمیشید. حاجی حسنین
حاجی حسنین قایپسی ظلمکار لارا قارشی مبارزه آپار انلارین اوزونه
همیشه آچیق او لموشدور. تکجه آرازین جنوب ساحلینده او لاندرا دگیل،
شمال ساحلینده چاریزمه، خانو پکلره قارشی وورو شانلاردا تهلهکه ایله
اور- اوزه گلدنکده قره داغا کچمکه مجبور او لدوقدا بورادا حاجی حسنین
ایوینده دالالانا بیلیمیشلار. معلوم او لدوغو کیمی چاریزمه دورونده خلق
ایچریسینه حرمته مالک او لان قاچاقلار، او جمله دن کرم، نبی، فرهاد و
باشقالاری لازم گلدنکده آرازی کچه رک قره داغدا باشقا محالاردا ژور-
لرینه اعتباری سیغینناجاق تایپیرو ال- آیاقلارینی بیغشیدار دیدقادان سونرا
یشیدن دشمنه قارشی هجوما کچیرمیشلار. اونلار عین زماندا ایران دولت
مامور لارینین ترورو تضییقینه قارشی عمومیله جنوبی قاردادشلارینین
خصوصیله ایو صاحبینین کومگینان استفاده ایدیرمیشلار. بو جهتند
حاجی حسنین ایوی اعتباری سیغینناجاق او لدوغو کیمی او نون او غلو اسماعیل د
بو عننه نهی دوام اینتیرمرک نوزایوینی ایران استبدادینا، روسيه
مطلقیته، خانلار او فئوداللارا قارشی مبارزه آپار انلارین سیغینناجاعیه

۱۔ پیشک یا پشوو۔

ستارخان آزادلیق حرکاتینین یتیشیدیرمهسى و سرکردسىدیر

زنگین مبارزه تاریخینه مالک او لان آذربایجان خلقی نوزونون ملی
حرکات دالقالاریندا، نؤز حیاتینین ان طوفانلى چاغلاریندا آدلی-سالنلى خلق
قهرمانلارى، اجتماعى فکر بهادرلارى، گور كملی انقلاب خادمانى يېتىرى-
مېشىدىرىك، ستابارخانىدا بۇ انقلاب خادملەپىمنىن بىرىدىر. او نۇن يېتىشىمىسى،
ايران مشروطه انقلابىنин سر كردهسى كىمى بىر مقاما يو كسلمهسى
تصادفى ياخود نۇترى حادىھەلە علاقەدار اولماشىدىر. بو ايشدە
تارىخى شرابىط، ستابارخانىنى شخصى استعداد و كيغىتلەر مەھرول اوينى-
مېشىدىر. او نۇن بۇتون اهمىتى، گوجو اونداندىرىك، ٢٠-نجى عصرىن
اولىدىرىنده آذربايحان خلقىنин موجود قورولوشو انقلابى صورتىدە
دېگىشىدىرىپ ياخشىلاشىرىدماق طلبىنى چوخ گۈزل درك ايتىميس
و طبلە باشلانمىش سلاحلى عصيانيں لياقتلى باشچىسى او لموشدور.
محض بونا گورهە ايران خلقلىرىنىڭ مشروطه انقلابى تارىخىنە گور-
كملى بىر انقلابى سر كرده كىمى دا�ل او لموشدور. بويوك تارىخى
شخصىتلىرى بويوك تارىخى حادىھەلە يارانتىيغى كىمى آذربايحان خلقىنinin
فداكار اوغلو ستابارخانىدا مشروطه انقلابى، خصوصىلە تبريز حر كاتى
يېتىشىرىمىش و عمومدىنا خلق حر كاتى تارىخىنە گور كملى بىر شخصىت
كىمى نقديم ايتىمشىدىر.

ستارخانیں قهمانیق نمونه‌داری ایله دولوا لان حیاتو فعالیتینی
مشروطه انقلابیناقدار و مشروطه انقلابیندان سونرا کمی دور لری احاطه
ایدین ایکی معین دوره بولمک اولار.

الف. ستارخانیز حیات و فعالیتی مشروطه انقلابیناقدار

ستارخان آذربایجانیں قرہداغ ولایتی نین گرمدوز محالیندا آنادان او لموشدور. اونون اجتماعی وضعیتی حقینیده ایکی مختلف فکر واردیر. بعضیلری ستارخانیں کندلی عایله سینده دوغولو-لوغونو، بعضیلری ایسه

ستارخانین کیچیک قارداشی حاجی عظیم خان دا مشروطه حرکاتیندا، خصوصیله تبریز عملیاتیندا اشتراك ایتمیش، سونرا اراونون خدمتاری نظره آیینه را تبریز انجمانی طرفیندن او نا «خادم ملت» لقب ویریلمیش- دیر. حاجی عظیم خان یاشنیز چو خالما سیله علاقه دار ۲۱ آذر نهضتینده فعال اشتراك ایده بیلمه سده بونهضتین طرفینده دور مو شدور ۱۲۵۰. نجی ایلین آذر آییندا آذربایجانا خائنه سینه باستین ایدن ایران سلاحلو قوه لری حاجی عظیم خانی تو تاراق آیلار لاتبریز جیسخان اسیندا ساخلامیش و مختلف بیانه لرله اونو ئوز یولوندان دونر مگه چالشیم بشلار. لکن او، آخر اقفر ئوز عقیده و مسلکینه صادق قالمیشیدیر. نهایت او، سونایللرده وفات ایتمیشیدیر.

ستارخانین باجیسى دا ۲۱ آذر نهضتینه قدر یاشامیش، ملي حکومت دوروندہ تشکیل اواموش رسمي کچیدلرده، شنلیکلرده فعال اشتراك ایدرک ئوز راشیلیغینی بیلدیرمیشیدیر.

ستارخانین قیزی سلطان خانم ستاری ملى حکومتین اصلحات تدبیر- لرینین حیاتا کچیریلمه سینه فعال اشتراك ایتمیشیدیر. ملي حکومت دوروندہ یارانمیش «ظرف» تو خوجولوق کارخاناسینین اوشاق باعچا- سینین مدیریتی اوناتا پشیریلمیش و او بو وظیفه نی لیاقتله بیرینه تیزیرمیشیدیر.

آذربایجان و ایران خلق لرینین مبارزه تاریخینده گور کملی پر لردن بیزینی توت مو ش اولان سردار ملى ستارخان ۱۹ نجی عصرین ایکینجی یاریسیندا ۱۸۶۷ نجی ایلین او ت آینین ۱۶-دا قره داغدا آنادان اواموشدور. او، جوانلیق دورونه قلمقویاناقتر جوشغون آراز چایی نین جنوب ساحل لری بوبیو اوزانان قره داغدا سیلیدیریم قایالیقلاری، او جسو- بوجاق سیز چول لری، گوزیاشی کیمی تمیزو شفاف بولاقداری اولان بیر دیاردا یاشامیش و بوبیا بشنا چاتمیشیدیر. معین چمن لیکلر اوزوندن ستار کفایت قدر تحصیل آلا بیلمه میشیدیر. لکن قره داغین عظمتلی داغلاری اونا و فارلی اولماغی ئوگر تمیش، خلقین مبارزه عنعنە لری اونون وطن- پرستیلیک حسلرینی گوجنلریدیرمیشیدیر. طبیعتین فسونکار گوز لیکلری، بو دیارین برکتلى هواسى، بلور کیمی صاف سویو، عایله تربیه سی اونون

چویرمیشندی. اسماعیل ایله آرازین شمال ساحلیندن اولان قاچاق فرهاد تو فنگ آتماقدا. آت اویناتا مقادا خصوصی مهارتە مالک ایمیش، عینز ماندا اهرد، اطراف کندلر دمئوز قوچا قلیغى ایله مسحور اولان، ظلمو عدالت- سیز لیکلرە قارشى مبارزه آپاران اسماعیللا قره داغدا اولان دولت مامور- لاری آراسیندا تزتر اختلافلار باش ویریمیش. اسماعیللى قاچاق فرهادلا ياخینلشیدیران، اونو نلا صمیمی دوستلوق علاقه لری یاراتماغا سوق ایلن ده ائله بوایدی. فرهادین سیما سیندا ئۆز همفکرینی گورن اسماعیل دفعە لر لە او نو ئۆز ایویندە گیز لتمیش و قەلکە سووشلوغان سونرا ایولا سالیمیشیدی. لەکن بېر دفعە فرهاد اسماعیل گیله دایكىن اهردە اولان دولت مامور لاری بوندان خبر تو قور و گىچە قارانلىقدا حاجی حسین بۇتون عایله عضولرى آلرلار. قىزغىن آتىشما باشلانىر. حاجی حسین بۇتون عایله عضولرى مقاومت گوستربىپ فرهادى آرادان چخار ماغا چالىشىرسادا بۇ ناموققا ولا بىلمىرلر. بو ووروشادا فرهاد ئۇلۇرۇلۇر، اسماعیل ايسە دولت مامور لاری طرفیندن توقلوب تبریزه آپارىلدى. «قیام آذر بایجان و ستارخان» («آذربایجان حركاتىو ستارخان») آدلۇ كتابدا گوستربىلر كە، او نون باشىنى كىسىرلار (۱).

اسماعیلین جوان ياشلارىندا ایكىن فاجعەلى صورتىدە ئۇلۇرۇ لمىسى حاجی حسین بۇتون سینە قاچار سلاالە سینە قارشى نفتر تو غىب حس- لرینى داهادا درىنلشىدیرلر. بوجادە حاجی حسینى حىسىز در جىدە كەر- لەنلىرىر. بو، حتى او نون صحقى نىن پۇزۇلماسىندا گىتىریپ چخارىر. حاجی حسن بېرمىت تبریزدە ياشادىقىدان سونرا يانىدە قره داغا قاچىتىمىش، آغ يازى آدلۇر بىر دە وفات ایتمىش و بورادادا دەن زايدىلە میشیدىر. او، ئۇلۇن دقىقىيە قىز قاتىل لرە قارشى انتقام حسلريلە ياشامىش و اوغلانلارىندا عدالت سیز لیکلرە، استىداد و حشى لیکلرینە قارشى مبارزه آپارماقى تو سۈھىيە ایتمىشیدىر.

حاجی حسین ایکينچى اوغلو غفاردا قارداشلارى كىمى مبارزه روحدا تربىيە نمیش و نهایت آزادىلیق يولوندا جانىنى قربان ويرمیشیدىر. اسماعیلین اوغلو محمد خان امير تو مان، غفارىن اوغلو كريم خان ستارخانین فرماندهلىگى آلتىندا مشروطه حركاتىندا اشتراك ایتمىش و نهایت آزادىلیق و استقلال اوغرۇندادا شهید اولموشلار.

۱- امیر خیزى، گوستربىلەن اثرى، ص ۴.

خاچیتینه علوی بیر تمیز لیک بخش ایتمیشلرید. آذربایجانین بدیعی ادبیات عالیمینه نباتی لر کیمی سوز اوستادی و صنعت عاشقی ویرمیش قره داغ، خلقیمیزین زنگین مبارزه تاریخینه ستارخان کیمی سر کرد، ایکید قهرمان بخش ایتمیشلرید. ستارخان هله کیچیک ییاشلاریندان جسارت و باجاريغينا گوره نوزتائی-توشلاری آراسیندا فرقلنیمیشلرید. اونون اوشاقلیق دورینه اشاره ایدن آداملاوین خاطره لریندن آیدین اولور که، ستار اوشاقلارلا اویشاپار کن همیشه عالتلى اولموش، ملکدار اوشا-قلارینین تهدیدلارینه معروف قالان کندلی بالالارینا هوادرارلیق گوستر-میشلرید. بونو گورن گوجسوز اوشاقلار ستارا قیسیلار و اوندان کومك آلامریشلار. بئله لیکله بوبیوب باشاجاتان ستار بوش و قتلرینی ده آتسینین تصرفاتیندا رحمته مشغول اولموش، آتا-آتسینین «عادالتلى او لاما لازمیدیر» دیمه ویردیکلری ئوغوداونون سومو گوندو ایلیگینه ایشله میش، او، بوبودو کجه بو کیفیتلر داهادا انکشاف ایتمیشلرید.

ستاردا قارداشى اسماعیل کیمی عقللى و قوچاق ایدى. اودا آتامینمگە، آتیجیلیغا، عمومیتلە سلاح اویناتماغا چوخ میل گوستریمیشلرید. ستار، زمان کچدیکجه آتاتانیماق، آتقریبە ایتمک ایشیندە بیرنوع تجریده احتصاص كسب ایتمیشلارى.

یوخاریدا قید ایتیکیمیز کیمی حاجی حسن اوغلو اسماعیلین ئولو-موندن بیر آز سونرا تبریزه گلرەك بیرمدت اورادا ياشامیشلرید. ائله همین دورده ستارین حیاتیندا، اونون گله جك بولونون تعینین ایدیلمىسى ایچون اهمیتلی اولان بیر حادثە باش ویرریر. بیر گون ایکى نفر تبریز والیسینین فراشلارینین تهدیدلرینه معروف قالیرو آز احیق آتیشماندان سونرا همین ایکى نفر امیر خیزىدە ستار گیلین ایوینەپناه گتیرریر. بوايکى نفرى آچیق اور كله قبول ایدن ستار او نلارین مدافعه سینەدە مرد لیکله قالاخیشىر. آزغىن فراشلارلا مباحثە سلاحلى توققوشماлиه نتیجەلە نېرى و ووروشمادا فراشلارдан بىرى كوللەيە ھدفا لاور. نتیجەدە ستارەللە چوخ جوان ایکى جىسىه آلىنىب اردبىلدە كى نارین قلعە حبسخاناسینا گونترىلىر. اوزمان قاجار سلالەسىنین ان قورخولو زنداڭلاریندان بىرى اردبىلدە كى «نارین قلعە» حبسخاناسى ايدى. هونلور دیوار لارى، ئوزونه مخصوص اشگنجه رئىمى، رطوبتلى زيرزمىلىرى اولان بو قلعەدە قاجار سلالەسى ایچون قورخولو دشمن حساب ايدبىلتارى ساخلايىر دىلار. ائله ستارىدا بورا ياي تىكىچە والىنىن فراشلارى ايلە وورۇشۇغۇندا گوره گتیرمە میش-دىلر. چونكە، بوقلعەدە «خصوصىلە او آداملارى گتیرىزدىلر كە، اونلار حکومت اور قانلارىنى دقتىنى جلب ايدىر دىلر، اونلارين بير گون عصيان

بايراغى قالدىر اجاقلارى، دولت عليهينه آياغا قالخاچاقلارى و شاهلىق ادعاسينا دوشە جىكلرى احتمال او لو نوردو ». (۱)

معلوم اولدو غونا گوره ستار ۲ ايل تمام «نارین قلعە» ده آغىر اشگنجه لر آلتىندا ساخلانمیشلرید. لەن، بوتون بواشىنجه لر، دەشىلى زندان رئىمى اونون مبارزە عزمىنى ضعيفىلەدە بىلەمە میشلرید. عكسىمە، آزادلىقدان محروم اولماق، بلا واسطە ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە جوان ستارین عدالتىزىلىكىر قارشى اعتراض روحىھىسىنى داهادا گوجلندىر میشلرید. عدالتىزىلىكىر قارشى اعتراض ايدن ستارىن بولقىدە ئۇلۇملە اوز-اوزە دور ماسى ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە ئەلمە اونون تصورلىقىنى داهادا گىشىلەندىر میشلرید. اونون حیات حقىقىتلىرىنى دو زگون مناسبت بىلەمەسى، قوچاقلىقىنى، مبارزە عزمى فىن محكىم لىكى ايللار لە «نارین قلعە» زندانىندا ياتان مەحبۇسلارمدا مثبت تاثیر گوستر-میشلرید. او، جوان اولماغىنبا خەمایاراق زندانى لەرين رغبەتىنى قازانميسىن، او نلارين محبتو احترامىنى الدا بىلەمیشلرید. ستارىن زندان حیاتى ايلە باغانى او لان ماراقلۇ بىر حادثەنى خاطر لاماق يېرىنە دوشىرى. ستارخانىن سونف ارار ئۆزۈنۈن دە بعضى يو لاشلارينا سوپىلە دىكى كىمى «نارین قلعە» ده اونون ان ياخىن يو لاشلاريندان بىرى قوجابكلى هاشم ايمىش. هاشم ايلە ستار آراسىندا زنداندا دوستلىق علاقەلەر يارانىب میش. بىر گون آخشام هاشم ستارا مراجعت ايدرک بىلەررير كە، گىچە ياتما، سحرە ياخىن قاچا-جاجىق. دوغىرۇداندا او، كىچە يارىدان كچىنلى سونرا ستارىن يانشىنگلىن، اونودا گوقۇرۇب چوخ احتىاطلا هوندور قلعە دیوارلارينىن دىيىتەن دىيىتەن دىوارىن اوس تو ندن زندان حىيە طېنە يوغۇن اىپ سالانمیشلرید. هاشم تا كىد اىدەر كە، او لىجە ستارا يېلىھ چىخىپ دیوار دان آشىسىن. بئله دە اولور. اول او سونرا ايسە هاشم دیوار دان آشىراق او طرفە دوشۇرلار. ستارو هاشم اونلارى دە خلاص اىتمك اىچۇن گلەميش آتلىدارلا بىر لىكە قاچىپ آرادان چىخىلار. الده او لان خاطرە، معلومات مكتوبىلاردا، خصوصىلە ستارخانىن ئۆزۈنۈن دىيدىكلىرىنە گوسترىلىر كە، اونلارى زندان دان خلاص، ايدن آلار دە ئەلىنىن باشچىسى محمد قلەخان ايمىش.

بورادا قوجابكلى هاشم ئۆزۈن داول ستارىن خلاص اولماسىندا جان آتماسى دقتە لا يقىدىر. سونف ارار ستار بونون سېبىنى سورۇشۇقدا هاشم بئله دىير: من ياخشى بىلەر دىم كە، اگرا لىجە من اىپلە چىخىپ او طرفە

۱- اسماعيل امير خيزى، گوستريلن اثرى، ص ۱۱.

باشلاییر. بوزمان غریبه بیر احوالات باش ویریر. ستارین پوستا
دور دوغو یول قیراغیندا کی او طاغینایاخین یولداشلاری دا گلیرو بورادا
اونلار بعض شرابدا ایچیرمیشلر. آنچاق ستارخانا شراب ایچمکی قدغن
ایتمیش رضاقلی خان او تاغا گیرنده گورور که، ستارین میزینین اوستوند
بیر لیوان شراب واردیر. او، چوخ آجیقلانیر و سوروشور:

— من ننه دیمه میشیدیم که، شراب ایچمه؟
— خان، من که، شراب ایچمیرم دیمه ستار جواب ویریر.

— بس او نه دیر؟

— سودور.

— خان عصبی لشمه که:

— مگر سو قیرمیزی اولار؟

— قربان، سیزی گورن کیمی خجالتیندن رنگی قیزاره دیمه ستار جواب
ویریر. ستارین حاضر جو ابلیغینی گورن خان هئچ بیر سوز دیمدن قایدیب
گیدیر.

ستارخانین بوایشدن نه ایچون ونه وقت کنار اچکیلاری گی معلوم
دگیل، آنچاق او، بوندان سونراتهرانا و اورادان خراسانا گیتمیشیدیر.
ستارخان خراساندا اولدوغو وقت اونون قوچاقلیغی و با جاریبی حقیند
خبر خراسان حاکمینه چاتир و اونوحا کمین آتلی دسته لری سیراسینا
قوللوغا قبول ایدیرلر. او، ینه دیول محافظه چیلیک و ظیقه سیندہ ایشلمکله
مشغول اولور. لآخر، بو وظیفه ده بیر قارس ایشله دیکن سونرا آتلی دسته
لرینین باشچیسی ایله، حاکمین ٹوزوا لیله اونون آراسیندا مناشه باش
ویریر. حاکم اونو تور کمنلر علیه نه وور و شماق ایچون گوندرمک ایسته
دیکده ستارخان بوناعتراض ایدیر حاکمین تحقیر آمیز سوزلرینی ٹوزونه

قایتارا ق دولت قوللوغو ندان او زاقلاشیر.

ستارخان خراساندان عراق ایگیدیر. او، کربلا شهرينده اولدوغو وقت
اور ایا زيارته گلیمیش ایرانلیلارلا خداملار (۱) آراسیند اما خاشه باش ویریر
وبو ایش تو قوقوشما ایله و نهایت ال بهایا خا و وروشمایا لیله نتیجه نه نیر.
لآخر عراق دولت مامور لاری، گوز تچی پولیس نفر لری ایشه قاریشیب
ایرانلیلاری دو گمکو تو تمامی ایسته دیکده ستارخاندا دولت قوللوقوچو
لاری و خداملارین بیرنچه سینی دو گور. بوندان سونرا عراق دولت اور
قانلاری، تور کیه پولیسی ستارخانی تعقیب ایدیر و نتیجه ده او عراقدان
چخیب ایرانا قایتمالی اولور.

۱- زیارت گاهلاردا قوللوق ایلن خدمتچیلر.

دوشسه ایدیم، آتلیلار ایکینچی بیر آدامین حقیندہ فکر لشمدیب آتلانا
جاق ایدیلرو سندہ دیوارین او طرفیندہ قالب یاددان چخاچاق ایدین.
سو نردا ن سین کومگینہ چاتماق گچ او لاردی.

البته، بورادا ستارا قارشی نه قاربوبیوك بیر حرمتین او لدوغونو
گورمک چتین دگیلیر. سوزیو خاور که، ستار ٹوز و نون یو کسک کیغیت
لر ایله هاشما تاثیر ایتمه سیدی بو حدثه چتین که، ئوزوده بو شکله
باش ویره ردی.

ستار «نارین قلعه» دن قاجاریقان سونرا بیر مدت قوجا بگلی و
آلار لوائلریندہ یاشامیش و سونرا مرندخوی محالارینا گلیمیشیدیر. ایکنی
ایلیلیک زندان حیاتی، خصوصیله اشکنجه او نون قاچار اصول
اداره سیندہ قارشی کینون فرقتنی داده ادا آرتیریمیشیدی. «امید ایران»
مجله سیندہ کی ماقریالدا، امیر خیزی نین «قیام آذربایجان و ستارخان» اثری.
کریم طاهرزاده، کسری و اونلارلا ایران تاریخ چیسی تصدیق ایدیر
که، ستار زنداندان قاجاریقان سونرا دولت علیه نه چخان دسته لره
قوشو لموش و بونونلادا دولت مامور لارینا، ظلمکار فؤدالو خانلارا
قارشی مبارزه ده باشلامشیدیر. ئولکدده حکم سونر موجود قورو لو شون
ارتجاعی و ظالمانه ماھیتینی ستارخان ھله مشروطه حرکاتیندان اول باشا
دوشموشدو. او زمان ئولکدنهنین هر طرفیندە خلقله حکومت مامور لاری و
مالکلار آراسیندا تز-تز تو قوقوشمالار باش ویریردی. تصادفی دگیلیر که،
سید احمد کسری دیبر، ھله انقلابدان خیلی قاباق ستارخان ئوزونون
قیزغین مبارزه آپاریردی. (۱)

مولف ئوز سوزونو دوام ایتیره رک ستارخانین بونونلا علاقه دار
بیلدیریر. عین زماندا بوداقته لایقیدیر که، ستارخان مرتتع حکومت
علیه نه، ظلمکار مالکلاره قارشی مبارزه آپار دیغی خالدا هیشە خیر.
خواهelic ایتمگە چالیشیر، ضعیفلەر و ویخسوس لار ایبار دیم الى اوز ادیردی.
لآخر او زون مدت قالین متشه لرده، داغ و دره لرده ياش ایسب مبارزه آپار ماق
چوان ستاری بیورور او، نهایت آناسینین تاکیدی ایله معین مدت قاچاق
لیقدان او زاقلاشما گیور. حاجی حسن و اونون قبریزدە کی
یاخن دو ستاره نین کومگی و کلی مقدار دا پول حسابینا با گیشلانان ستارخان
مرندە گلیرو اورادا رضاقلی خانین و اسطو سیله مرندخوی سلاماس
آراسیندا کی یول منطقه سیندہ محافظه چیلیک و ظیقه سیندہ ایشلمکه

۱- احمد کسری، گوستریلەن اثری، جلد ۲، ص ۲۸.

ستارخان حركاتي نين اشتر اكچيلاريندان بيرى اولان صمماصمن خاطره لرىنده دىيلىر كە، ستارخان هله تبريز حركاتىندان خىلى اوول تبريزدە قانىنيردى و حرمىتىدە مالك ايدى. بوفاڭت كريم طاهرزادەنinin ملاحظەسىنى ردايدىر. او، داها سونرا قىدايدىر كە، ستارخان هله داشتىگىرلىككە مشغۇل اولدوغوزمان باقرخانلا دوست ايدى، خىابان محلەسىنە گۈل-گىت ايدىردى و بورادا اولان آزادىخواهlar لا علاقە ساخلايدىردى و اونلاردىن دقتىنى جلب ايدە بىلەمىشى. همین موالى علاوه ايدىر كە، هەستارخان و ھەدە باقرخان ئۆز فازا-نجلارىنى آزادىخواهلىق ايشىنە كومك گوسترن شەخصارلە خەرج ايدىر- دىلر. بوايىكى نفرىن باشىنما بېرچۈچ آچىق فەركلى آداملا توبلانمىشىدە. (۱) بۆزمان ئولكە مقىياسىندا، اذىربايجاندادا متىقى قوه لە بېرلىشىر، ھەمكەر مبارىزىل بېرىرە توپلاشاراق ئۆز فەركلىنى ايفاح ايدىر دىلر. بىئەللىككە موجود قورو لوشۇ انقلابىي يو الاد گىشىدىرىپ ياخشىلاشىدىر ماق اىچۇن سوبىكتىيۇ عامل يىتىشىر، سیاسى فعالىت گوجلەنيردى.

ب. تبريز حركاتىندادا ستارخانىن رولو

مشروطە انقلابىنин باشلانىماسىلە ستارخاندا اوئون سيرالارينا قوشولۇ و آزىكچىمەدن اوئون سردارى كىيمى شەرتلەندى. انقلابىي حركات ستارخانىن حياتو مبارزەسى اىچۇن يىنى دور آچماقلا ياناشى، اوئون استعداد و باجارييغىنин پارلاق شىكلە ئاظاھر ايتىمەسىنە سبب اولدۇ. بعضى بورۇۋا تدقىقاتچىلار ستارخانىن مشروطە حركاتىنى قوشولماسىنى اساسا اوئون شخصى انتقام حسلرىلە، قارداشىنин انتقامىنى آلماق مقصىدىلە باغلاماغا چالشىرلار. اونلار بىئە ادعا ايدىرلە، گويا اوئون قارداشلارى ئولدورولەمسىميمش، اوادا انقلابىي حركاتا قوشولماز ايمىش. البته، ستارخانىن قارداشى اسماعىلىن و ياخىن دوستلارىنىن دولت طرفىندەن وحشىجەسىنە ئولدورولەمسى اونداهىمین قورو لوشا قارشى نفرىتىنى آرتىران عامللەردا خالدىر، لەكىن اوئون مبارزەسىنин اساسىنى تشکىل اىدىن عامللەر تامامىلە باشقادىرلار. بۇنلار دوروون اجتماعى، سیاسى و اقتصادى وضعيتىلە بلا واسطە باغلى اولان عامل لەدیر. ستارخان ئولكەدە حڪمسورىن درە بىكىلىكى، خلقىن اجتماعية- سیاسى حقوقلارىنىن تاپىدالان- دىيغىنى، زەختىشلىرىن آغىر حياتىنى ئۆز گۈزلىلىه گورۇمۇشدو. او، ئۆزۈدە منفور استبىداد رئىمېننىن و اوئون غدار مامۇلارىنىن ئۆز باشىنا-

۱- «وطني يولوندا» روزنامەسى، تبريز، ۱۹۴۵-نجى ايل، نمرە ۱۴۳.

عمومىتىلە مشروطە انقلابىناقىسى ستارخانىن اپرەندان خارچىدە، اپرائىن مختلف اىالتلىرىنده مختلف وظىفەلرده اولدوغۇ گوسترىلىر: «بويىوك سووهت انسىكلوپېدياسىندا» ستارخان حقىنەن درج اولونموش معلوماتدا اوئون بېرنچە اىل زاقافقا زىيا صنایع مرکزلىرىنده ايشلەمدىسى گوستىر- يلىر. همین سىنە گورە او، اپرائوان دەپرىيولوت كىيىتىسىنە عادى كارگەر، كريچىچ كارخاناسىندا اوستاوباكىنى نفت مەدىلىرىنده كارگەر لىك ايتىمىشىر. او، بۆ زمان زاقافقارىيادا كارگەر حركاتىندادا ياخىنداش اشتراك ايتىمىش، سوسىال- دەپرىاتلارىن «همت» قروپونون عضوو او لمۇشدور. (۱)

تىزار روزنامەسى «وهستىيك باكىو» ايسە مسئلەدە باشقاجورىيانا- شاراق، ستارخانىن بو دورە باكىدایوخ، سلماسدا ياشادىغىنى و خەنى اوئون گويا داشتاق (۲) فرقەسىنە عضوو اولدوغونو ادعايىدىر.

بىتە، بۇنۇ همان روزنامەدن باشقا يازان او لمامىشىر. بۇنۋىزان يىكانە منبع- «وهستىيك باكىو» روزنامەسى حتى ستارخانىن سلماسدانە ايشلە مشغۇل اولدوغونو معلومايدە بىلەمەمىشىدەر.

معلوم اولدوغۇ كىيمى ستارخان هله انقلابا قارمعىن مەت قەرداغدا كىنلىرىن مالكىلەر و حاكمىدايرە لەقارشى مبارزەلىرىنە اشتراك ايتىمىش و حتى بونلارىن باشچىسى دا او لمۇشدور. شىمەھەسىز كە، ئۆز پارتىزان دستەلريلە حکومت عليهينە ووروشان بېرآدام موققىت سىزلىكە راست گىلىكىدە روسييە كچە بىلەرى. بۇنابىزىر حادىثە لەرەچوخ او لمۇشدور. لەكىن ستارخانىن همین دورە سلماسدا او لماسى و خۇصىيەلە اوئون داشتاق فرقەسىنە عضواو لماسى تامامىلە حقىقىتنى او زاقيدىر. گورۇنور، «وهستىيك باكىو» روزنامەسىنە بىئە بىر معلوماتى يايماق هەرشىئىن اول ستارخانى لەلەمك اىچۇن لازم او لمۇشدور.

آيدىنيدىر كە، ستارخانىن شخصىتىنى، اوئون باشچىلىق ايتىكىي حركاتا ھامىنин منابىتى بېرچۈر او لمامىشىر. ھەركىس ئۆز اجتماعية موققىتىن او ناباخىنېغى اىچۇن ئۆزۈنۈن طبقاتى مەنافىعىنى اوغۇن فەرىدىمەلى او لمۇشدور.

بعضى مولفلار، او جملەدن كريم طاهرزادە بىئە فەركەدەرلەر كە، گويا مشروطە انقلابىنا قىرىستارخانى تبريزدە قانىيان او لمامىشىر. لەكىن

۱- بويىوك سووهت انسىكلوپېدياسى، مسکو، جلد ۳۸، صحىفە ۱۲۵-۱۲۶.

۲- «وهستىيك باكىو»، ۱۹۰۸-نجى ايل، ۱۸-دسامبر تارىخلى نمرە لرى.

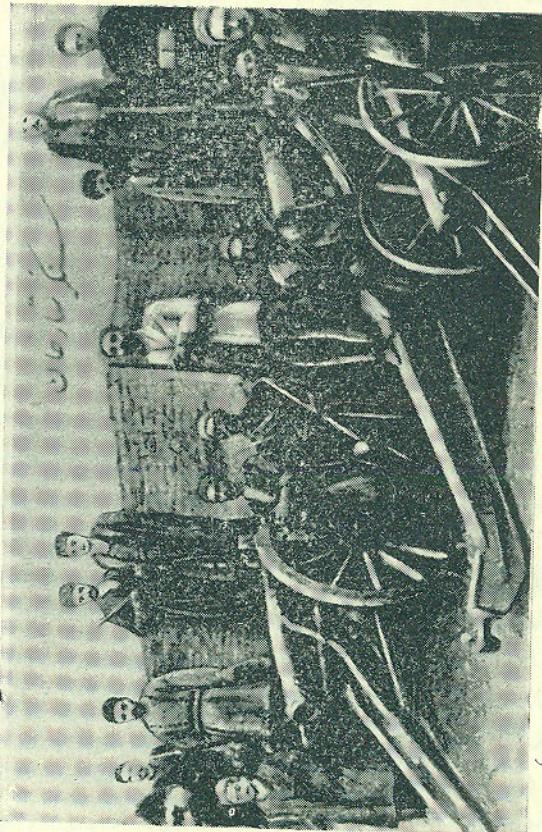
لیقلارینا معروض قالمیشدی. هرگون و هرآدیدما ظلمو نوزباشینالیق.
لارین شاهدی اولان ستارخان کیمی حساس و نوع پروربیر آدامن قلبی
بوناگورهده ستارخان مشروطه انقلابی باشلانان گوندن مشروطه چیلرین
ئون سنگریندەئور ییرینى توتو او، ياخين سلاحداشى باقراخانلا بير لىكە
أتلى مجاهد دستەلرېنىڭ بيرىنە رهبر لىك ايدىرىدى. همین دورەه آتاسى
ئولۇكىن سونرا سلطنتە كچن محمد على شاه تهراندا آچىلمىش بىرىنجى
مجلسى هذه لمگە باشلاادى. بوزمان مجلسىن مدافعەسىنە قالخىشماق
و اونو محمد على شاهىن قىدىن خلاص اىتمك ضرورتى گونون ان مەم
طلبى ايدى. بونون ايچون تېرىزىن دە تھرانادا او طلب گوندرىلمەسى انجمن
طرىنەن قرار آلىنىدى. ايللەر بويودام ايدى آزىزلارين، توکولان قالارىن،
مشروطه انقلابىنین يىگانەمۇقىتىنى قوروماق طلبىنە «بىرىنجى او لاراق
ستارخان جواب ويردى، مجلسىن كومىكىنە كىتمگە خاڭىر او لوغۇنو
بىلدىرىدى و دىدى: ايندى نۆز آزىز ماچاتىييم او، رهبرلىك ايتىگى آتلى
مجاهد دستەسىلە باسمىنجا طرفىيەلەنلىنى»。(۱)

لاكن، بو زمان كوت بىئىن مسبىد محمد على ميرزا اميرپاپىست دولتلىرىن
تاکىدiele دەو كراسى او زىرىنە سلاحلۇ بىرۇشە باشلاادى. « ۲۳ جمادى الاول
۱۲۲۶-دا (ھجرى-قمرى) چار افسىر لياخوف ۲۵۰ نفر آتلى قزاق و ۲۰۰۰
نفر خلودوندا بىادە و تۈپلا مجلسە هجوم ايتى». (۲) مجلسى مدافعە
ايىن مجاهدلرىن فداكار لېقا مقاومت گوسترەمەلرینە باخما ياراق، مجلسى
اشغال او لور، اونون سالۇنلارينا آت دولسۇرولور، مجاهدلرىن، مجلسى
و كىل لرىنин بىر عەسى تو قولور، جىسى سالىنير، ياخود نۇلسۇرولور.
بوندان سونرا انجمنلار باغانلىرىن، قانۇنلار آزادان گوقورولور، آزادىخوا
هلا را قارشى شىتلە ترور حيانا كېرىلەمگە باشلانىر.

تھرانداكى جنایتىن آردىنجا تېرىزەهارتىجاع قوه لرىنин بىردىن
بىرە باش فالدىرىمىسى اىياتى انجمن عضولرى آراسىندا و هەمچىنин
بعضى آزادىخواهاردا روح دوشگونلۇڭو عملە گتىرمىشىدى. بو زمان
تېرىز انجمنى على مسييونون مصلحتىنى نظرە آلىر، تھران انطرف يوللانمىش
ستارخان و باقراخانى گۈچاچىرىرى، ستارخان و باقراخانىن ۳۰۰ آتلى اىلە

۱- اسماعيل اميرخيزى، گوستريلن اثرى، صحىفە ۵۹.

۲- «اطلاعات»، نمرە ۱۲۴۷، ۱۲۴۶ مىداد -نجى اىل.

با سینجدان تبریزه فایتماسی مشروطه چیلره امید ویریز و شهرده
و ضعیت تمامیله دگیشیر.

لاک ارتجاع قوه‌لری ده اطرافلی حاضر لیقلا مشغول او لورلار او نلار
رجیم خانلا بیرا شهرک تبریز انقلابچیلاری او زینه هجوما کچیرلر.
انقلابی حرکاتین مخلوبیتی کیمی گورونن بو وضعیت بیر عده جیغیر-
داشلاری؛ حرکاتا قوش‌لماوش مالکلری، روحانیو بورزوآ نماینده لرینه
تشویشه سالیر. بعضیلاری فایلارینین او زیندن آغ با برات آسماقلا
آرتیق هرشئین بیت‌دیگینی اعلان ایدیلار.

بوزمان ستارخانین مرد سی ایشی‌لیلیر. او بوز صمیمه سلاحداد-
شلاری علی مسیوو حاجی‌مهدی کوزه کنانی ایله بیر لیکده گورو شلر تشکیل
ایدیلر. اهالینی انتظاما مقاویت‌تدییرلری گورمکه چاغیریز. بوتون بونلارا
با خمایاراق انجمنده انتظام اصولو بوزولو، بصیر السلطنه اجلال‌الملک
روس کونسوخاناسیندا گیز‌لندي. بیر چو خلاری ئوز ایولینه گیریز
فایلاری با غلادی، بعضیلری ئوز کهنه دو ستلارینین ایوینه گیتىدی و بیر نچه
نفر آزادیخواه فرانسه کونسوخاناسینا پناه آپاردى.

قاراگروهچو ارتجاعی قوه‌لر آزادیق حرکاتینین کوکونو کسمک
ایچون داهابیر تهلکه‌لی توطئه‌یه ال آتیلار. «تهراندان آفریبایجانا
گوندریلمیش اصفرخان آدلی بیر آداماقدائی رهبرلری و دسته باشچیلارینی
ترور ایتمک وظیفه‌سی تا پشیریلمیشدی» (۱). علی مسیو ایسە ئوزونه
مخصوص ساییق لیقلا بو توطئه‌نی باشادو شهربا اصفرخانی و اونون ترور-
چولارینی آزادان آپارماقلا تهلکه‌نی ردایدیلر. ارتجاعین بو تو توطئه‌سی
فدائی باشچیلارینی، خصوصیله ستارخانی آییق سالیر. ترور جو لارین
آزادان آپاریلماسی ایسە ارتجاع و استبداد باشچیلارینی قورخوی‌سالیر.
قید ایتمک لازمیدیر که، بو زمان خصوصیله ستارخان و باقرخان،
علی مسیو، حاجی علی داواچی و حاجی مهدی کوزه کنانی ئوز مبارز موقع-
لرینده چوخ محکم دایانماقلا باشقالارینی دا بیر لیکه، امیدسیز لیکدن
او زاقلاشماغا دعوت ایتمیشلر. دو بیوش سنگرلرینده او لدوغو کیمی
بورادادا اساس‌رول ستارخانین او زینه دوشوشلدور. اونون ان ياخن
سلاحداشی گور کملی مبارز باقرخانا ارتجاعی قوه‌لر طرفیندن تاثیر گو-

۱- «خواندیها» مجله‌سی، تهران، نمره ۹۲۵، ۱۴۶۱ مرداد، ص ۲۴.

اونلار مشهدی عباسعلی نین حیه طبینه داخل اولان زمان بالاخاندان ستارخان طرفه بیرنچه آتش آچیلیر. بونون نتیجە سیندە مجاهد ئولور، ستارخان ایسە چىگىنین يارالاتاراق درحال آرادان چىغىب «حقىقت» انجمىنە قايىيەر. بئله لىكىلە مرتاجىلە طرفينىن تشكىل ايدىلىميش نوبتى سواعقىدە باش توتمۇر.

آذربايجان خلقى نين ايگىداوغلو، دونزمبارز ستارخانىن آغىرتارىخى شرايىطە گوسترىدىكى شهامتى و اونون مشروطە انقلابىتىدا توتدوغۇ موقۇعى بئله بىر حادىتە داها پارلاقلېنى ايلە آشكارا چخارىر كە، او، جمعى اطرافيىدا ۲۰ آدام قالماسىنا باخىما ياراق تبريز كوجەلرینە چىخمىش. «ياشاسىن مشروطە!» دىيە- دىيە ايولرىن اوزىزىنە سانجىلىميشن آغ بايراقلارى، او جملەدن روس چارىزىمى نين بايراقلارىنى ووروب يره سالا- سالا ايرەلىلە مىشىدەر. اونون بوجىارتلى حركىتى تبريز وطنپىست- لرىنە، روھدان دوشموش آزادىخواهلارا يىنى بىرقوتو و الام ويرمىش- دىر. اونلار بوقورخماز سرکردهنин اطرافيىدا داھاسىخ بىرلشمگە، ستارخانىن دستەسىنە قوشولماغا باشلامىشلار. تبريزىدە خلق عصياني نين هله ايلك گونلرى حقىنە معلومات وىرين «ارشاد» روزنامەسى يازىردى: «دفعات ايلە پريشان اولان قەرمانلارى آتشىن نطق لرى و حر كات مردانە سىلە تىكرار بىر نقطەيە جمع اىتمىكە موافق اولان ستارخان هرجورە قىمتلى تقىديرە شايىستە دىير» (۱۰).

انجمنىلار داغىيەلىدىيەنەن گورە ستارخان حربى انقلابى كومىتە يارا- داراق حركاتىن رەبىرىلىكىنى تمامىلە ئۆزالينىه آلمىش، محمدىلى شاه طرفينىن تبريزى اوزىزىنە گوندرىلىميش چلىيانلى بويوك خانىن دورەمەنلىن عبارت آتلى او ردو سونو خيابان- مارالان سنگرلىنىن او زاقلاشىدەر مىشىدەر. بو ايلك موفقيت عمومىتە تبريز مجاهدلرىنин خيابان و مارالان دويو- شچوپىرىنەن، خصوصىلە ستارخانىن شهرتىنى داھادا آرتىردى. همین موقۇقىتىن آردىنجا مرتاجع رەحيم خانىن قولور دستە لرى صاحب ديوان بايغىندا بى آپىر جاسىنە مغلوب ايدىلىدۇ او نلارا محكم ضربە اندى يىلى. محمدىلى شاه و اونون باشچىلىق ايتىدىكى داخلى ارتعاج آلدېنى

۱- «ارشاد» روزنامەسى، باكى، ۱۹۰۸-نجى ايل، نمرە ۱۵۵.

سترىلدرك اوnda اميدسىزلىك فكرى او ياتماق تشبىتى دە ستارخان طرفىنەن پوچا چخارىلىميش و باقرخان يىنەدە او نونلا چىكىن- چىكىن ئۆز مبارزە- سىنى دوام ايتىدىرىمىشىدەر.

تبريز شەھرىيەن ھەر طرفىن ارتعاج قوه لرىنەن هجومونا معروض قالىيفى بىر دوردە بئله ستارخانىن غلبىدە بىللەدىكى اينام و اعتقادى ذره قدر بئله ضعيفىلمە مىشىدەر.

بئله بىر وضعيتە تبريزىدە كى روس كونسولو پاختىنوف ستارخانىن فعالىت مركزى اولان «حقىقت» انجمىنە كىتىمىش و ستارخانى دىلە تو تاراق دىميشلىدىر كە، سۈقوقاق آدام سان مەnim بئله آدام لاردان خوشوم گلىر. دولتىن خواهش ايدە جىڭ كە، سىزى مقامىزا او يغۇن وظيفە ايلە تامىن ايتىسىن. بوبايрагىدا قاپىنېزىن او ستوندىن (روس چارىزىمى نىن بايراغى) آسىن.

دەھەارلە چارروسىدەسى كونسولونون، باشقۇماپىرالىست دولتلىرىن عامل لرىنەن ستارخانى ساتىآنالماق، اونو توتدوغۇ يولدان دوندرىمك جەدلرى بوشقا خەدىغى كىمى بى دفعەدە اونون كىسىن جوابى ايلە قار- شىلاندى. ستارخان كونسولون تكلىفىنەن حەلتىلدرك او نادىرىر: «جىناب كونسول، سىز اىستەدىرىسىنە كە، من روس بایراغى نىن آلتىندا دالدا- لانام؟! بئله بىر ايشش هەچ وقت او لمایا جاقدىر!» (۱۰)

ستارخانى آرادان آپارماق و بونونلا دا تبريزىدە كى انقلابى قوه لرى باش سىز قويماق جەدلرى تكىچى بى خارىدا گوسترىدىكىمیز اصولارلا بىتىمير. امپرالىزم و ارتعاج قوه لرى ستارخانا قارشى يىنى بىر تور عملىاتى تشكىل ايدىرلار. بىر گون مشهدى عباسعلى آدىلى بىرىسى ستارخانىن يانىنما گلىب اونا خبىر وىر كە، مەnim مەنzelلىمین (بو يەرامير خىزىلە دەوهچى محلەسى آراسىنادىر) بالاخاناسىندا مرتىچىلارىن توپچۇسونو وورماق و توپو سو سەورماق او لار. قىدایتىك لازمدىر كە، همین توپون سو سەورولماسى او زمان بويوك اهمىتە مالكايلى. چونكە، دشمن همین توپون واسطە سىلە امير خىزى محلەسىنى دايىم آتشس آلتىندا ساخلا ئىرىدى. توپون سو سەورولماسى ضرورتىنى حىس ايدىن ستارخان مشهدى عباسعلى- نىن تكلىفى ايلە راضىلاشىر و بىرنفر مجاهد گوتوروب اور ايا يو لالانىر.

۱- احمد كسرىو، گوسترىلن اثر، اوچونى جلد، ص ۱۵۶.

قوروماق ايشينده مجاهد باشچيلارينين، خصوصيله ستارخانين اوزرينه چوخ آغىر وظيفه لر قويوردو. او نلار ياخشى ياشادوشور دولركه، اعتراض تلگرافلارى ايله، خواهش ايله، مكتوبلار، نمايش و ميتينگلر لە، عصرلر

مجاهد باشچيلاريندان

بويو ئولكىدە كوكساليمىش مطلقيتى، كەنەنە قورو لوشو يخماق و دمو كراتىك انقلابى باشاچاتدىرماق اولماز. خصوصيله كە، تەرانداڭلىرىندە فرآن دربارا طرف يوللانان نمايشچىلرى محمد على ميرزانىن سلاحلى قولisor دستەلرى آتشىلە قارشىلامىشىدۇ. بوجورە فاجعەلردن حدتلەنمىش اولان «ملانصرالدين» مجموعىسى، آزادىخواهلىرى بىئەلە بىر مبارزه اصولوندان اوزاقلاشماغا چاغىراراق، يازىردى كە، آى يازىقلار هەچ او لاما سا جىيىنierz يېجاقدان زىدادان قويوب شاهين حضورونا گىددەيدىنierz.

بلى، خلقىن طلبلىينى قولاق آردىنا ووران، مشروطەيە قارشى حرب اعلان ايدىن مرجع قوه لە، او جملەدن شاهين سلاحلى قوه لە يەنە قارشى سلاحلار جواب ويرمك لازم ايدى. على مسييونون رەھىليك ايتىيگى تبريز سوسالا دمو كرات تشکىپلاتى، انجمىنلەر سخخا ستارخان تارىخىن قارشىيا قويىلوغۇ

ضربىدەن غىبىه گلدىلر. بوزمان محمد على شاه انقلابى سر كرده سىيىنەن قانىندا سوساياراق اونون دىرىسىنى يى ئولوسونو گتىرن آداماكلى مقداردا پول ويرىلە جىگىنى اعلن ايتىمىشىدۇ. تبريز حەركاتى نىن قارشىسىندا عاجز قالان محمد على شاه ستارخانىن شجاعىتىندەن حدتلەرك، اونونو باقرخانىن آغاجدان ھىكللىرىنى قاپىرتىيرىپ بويونلارىنى ووردور موش دىمىشىدۇ كە، «اونلار ساغ اولسالاردا منيم ئظرىمە ئولموشلار»^(١).

اصلينىدە يىسە ستارخان ياشايىر، ئۆز مبارزە سىيىنى دوام ايتىدىر يەدى. ستارخانىن دوپوش باجارييفى، اونون لىاقتلى بىر سوكرەدە اولماسى، بىر شخصىت كىمى داھادا يو كىسى لېپ شەرتلىنەمىسى تبريزىن محاصرەسى زمانى گوستردىيگى قەرمانلىقلا قىريلماز صورتىدە باغلىدىر.

ھەر طرفدن اوزوک قاشى كىمى اھاطىيە آلىنمىش تبريزىن اوزىنى قارا بولودلار بوروموشدو. توپ و توفىگ آتسىشمالارىنин صداسى بىر آن بىئەلە كىسىلەميردى. قەرمان جاسىتنا مبارزە آپاران تبريزە قارشى تىكىچەدا خالى ارجاج دەگىل، خارجى امپرالىيەست دەلتىرە شەتكەلى تەقىقىق گوستردىلر. انقلابى قوه لرى ضعيفاتىمك اىچون اونلار مختلف تىدىپلر گورور دولر. او زمان محمد على شاهين قوشۇنلارىنى معاصر سلاحلارلا تجهيز ايتىمك، يىنيدىن قورماق، ھەر طفلى يارىدىم گوسترەك انگلتەرە و روس دەلتلىرىنىن قارشىسىندا تاخىرە سالىنمازو ظيفە كىمى دورودو. بوزمان «شاد جو اهرا— تىنداڭ روس بانكىندا گىرۋو قويۇپ يارىم مېلۇندا قىرىپول آلدى كە، تبريزە قوشۇن گوندرىسىن»^(٢). او، انگلېس و روس دەلتلىرىنىن آدەتىنى بورجلارىن كومكىلە ئۆز قوه لرىنى گوجلندىرىپ تبريز اوزرىنە يېنى يىنى قوشۇن دستەلرلى گوندرىر. بىئەلە لىكەلە دە ستارخانىن باشچىلىق ايتىدىيگى مجاهدو فدائى دستەلرلى، معاصر سلاحلارلا تجهيز ايدىلەمىش ٤٠ مين نفرلىك بىراور دويا قارشى ووروشمالى او لور. قوه لرىن غير بىرا برلىكى تبريزىن مەدفعەسىنى تشكىل ايتىمك، مشروطە انقلابىنین نايلىتلىرىنى

١-ميرزا محمد ناظم الاسلام كرمانى، «تاریخ بیدارى ایرانیان» (ایرانلىرىن اويانماتارىخى)، تهران، ١٣٢١قمرى، ص ٨٤.

٢-«ترقى» روزنامەسى، باكى، ١٩٠٨-نجى ايل ایول آيى، نىمر ١٩٥.

بومهم وظیفه‌نی موققیله حیاتا کچیردیلار. اوئلار تبریزدە فعله لری، شهر زحمتکشلرینی، یوخسو للاری و سنتکارلاری، خیردا آلویرچیلری و انقلابا رغبت بسله‌لین بوتون مبارز قوه‌لاری بیرلشدیریپ سلاح‌لار دیلار. قاریخۇ منبىلاردن معلوم او لور كە، ستارخانین باقرخانین باش چیلیقى ایله مەكمەنلىرىلەمیش منطقەلرەدە ۲۰۰۰-دەن آرتىق باریکادا يېلشىر- میش. «ترقى» روزنامەسى بومسەلەدە اشارە ایدرک يازىردى: «خیابان ایله امیرخیز محلە لری، على الخصوص آخرینچى ھەرسى بويوك بير قلعەدیر كە، بونلازى خبيطاً تىمك ایچون گوجلۇتوب وقوشۇن اىستەر. دار كوچەلردن كچمالغىرمەكتىرۇ. بەریردە بويوك سنگرلۇقۇرولۇشىر» (۱). ان گوزل قەرمانلىق نۇمنە لرىنى ئۆزۈندە جەعشىدىرەن ستارخان تبریز عصيانتى نىن باشىندا دورماقلە ماجاهىلرین آلو لو مبارزە سینە الهام دويوشلىرىن فعال اشتراكىچىلارى ایدىلر.

كتەلە لری سفربر اىتمك، مبارز قوه لارىن وحدتىنە ئايىل او لماق حل ايدىجى اهمىتە مالك اىدى. ستارخانىن و اوونون ياخىن سلاحداشلارىنین تشىكىلا- تچىلىق باجارييفى دىمك او لار كە، بونا ئايىل او لا بىيلمىشىدى. بىلە بيرأغىر شرایطىدە ئى تىقىنگ توتان كىشىلەر لە بىرلىكىدە قادىنلاريندا حر كاتىدا اشتكىكى بونون اچچون بىر ئىتالىرى. قادىنلار فانپىلەپالتارىكىمك ايشىنده هايدىلەر توپلاماقدا، سنگرلەن بوش بوكەلری (آتىلىميش گوللەرلەrin قابىق لارىنى) بىيغىب جىبەخانايىا تحويل ويرمكىدە، يارلىلارا قولوق اىتمىكىدە چوخ قىمتلىق فعالىت گوستىردىلەر، مشروطە حوكاتىن ئاشتارا- كچىسى، ستارخانىن هەميرلىسى حەرتىلى زىن العابدين قىامى يو لاشىن اۋلۇغا تىكىنە گورە چوخ محترم ايدودار قادىنلار حقىقىداشلار ایچچون پالتار تىكىمك، مشروطە چىلىرىن جىبەخاناسى ايجون بوكە توپلاماقدا خصوصىلە قادىنلارى مبارز مىھ سفربر اىتمك ايشىنده فعالىت گوستەر- مىشلىر. (۲)

آذربايجان قادىنلارى تىكىچە دويوش آرخاسىندا دىكىل، تبریز دويوش شەلىنин ئۆزۈندەدە اللرىنەدە سلاح اشتراك ايتمىشلر. «ايران استقلالىت مبارزەسى اوغرۇندا» كتابىنین مولغى او دورە عايىچوخ قىيەتلى بىرسىندەن-

۱-«ترقى» روزنامەسى ۱۹۰۸، آوغوست نمرە ۲۷۵.

۲-«دنيا» مجلەسى، ايکىنچى دورە، نمرە ۴، ۱۳۴۵-نجى ايل، ص ۱۰۳.

اوزو ووبىتلە، الى توونگىلى ۶۰ قادىنین بىرلىكىدە چكىرىدىگى شىكىلدن دانىشىر. (۱) بوقادىنلار تبریز سنگرلەيندن بىرىنى قەرمانلىقلار مادافعه ايتمىشلر. سندىلدە قىدایلىرىك، فدائىلە شاه اوردوسو آراسىندا كەنگەن بىر شەھىدەن بىرىنىدە فدائىلەرین مىتلىرى اىچرىسىنە كىشى پالتارى گئيمىش. ۲۰ قادىنین مىتى تايپلىمىشىر.

- باشقابىر منبعدە دىيلىرك، امیرخىز محلە سىنە ستارخانىن قرار- گاھى يېرىشىنىڭى يېرىنچە يارالى جوان مجاهەد كىتىرىلەر. اوئلارين بىر نفرى بودوندان يارالاننىشىدى، آنچاق ياراسىنىن آچىپ باغلاماغا اجازە ويرمەرىدى. بوزمان حكىملەر ستارخانىن مراجعت ايتىدلە اولورلار. ستارخان شخضا جوان مجاهىدىن يانىنىن گلۈر و اونانوازش گوستەدىكىن سوئنزا نەايچون ياراسىنى باغلاماغا اجازە ويرمەدىگىنى سورۇشور. بوزمان جوان مجاهەد ستارخاندان خواشى ايدىر كە، اوئنان باشقا اوتاقدا هەچ كىس قالماسىن. هامى او تاقدان چىخىقىدان سوئنزا مجاهىدىلتارى گىئيمىش جوان ستارخانى خطا بادىر:

آخى من قادىنام، اونا گورەدە كىشىلەرين يانىندا سوپۇنماغا او تاندىم.

قادىنین جوايىندا تائىرلەنن ستارخانىن گوزلۇرى ياشارمىش و قادىن بىتلە جواب ويرمىشىدىر:

قادىنا بىتلە جواب ويرمىشىدىر:

قىزىم مگرمن ئۇ لەمۇشۇم كە، سەن مەحارىبە يە گىتىدىن؟ (۲)

بو خادىتە عىز زماندا ستارخانىن خلق اىچرىسىنە نەقىر بويوك احترااما مالك او لىلۇغۇنو، خلقىن او ناناهىيىنە مالىنى، جانىنى اسېر كە- مەدىگىنى، حتى ناموسوندا تاپشىرمۇغا اعتبار ايتىدىگىنى گوستەر. قادىنلارين تبریز حر كاتىنا، خصوصىلە اوونون سرگىدەسى ستارخان بىلسە دىكىلىرى يو كىس كە مناسىتە دايچۇخالو فاكىلار موجوددور. تبریز قادىنلارى مجاهىدى مەعنۇو مادى جەھتنىدە مادافعه ايتىكىدە آز رول او يىنامامىشلار. اوئلارىن بىرچۇخالارى چاگىرىلىمىش مېتىنگو يېغىنچا قاقداردا اشتراك ايدىر، بودجه جەھتنىن چوخ مەفيقەدە اولان مجاهەد تشكىلاتلارينا گلەرك اوزوک، سىرغان، قولباغىو سايرە گلەنلىك جەھىز- لرىنى افتخارلا اوئلارا باغيشلايىر دىلار.

۱-م.پاولو ويچ، «ايران استقلالىت مبارزەسى اوغرۇندا»، باكى،

ص ۲۰.

۲-كريم طاهرزاده، گوسترييان اثرى،

چوخ بويوک او لموشدور، ستارخان و اونون ياخين سلاحداشلارى فدائيلر آرسيندا انتظامى محكم لتمكى، خلقين آسياشىنلىقى تامىن او لماسى ايچون وار قوه لرىنى صرف ايديردىلر. فدائيلرە شهراھاليسينى اينجىتىمك، خلق كتله لرىنه تضييق گوسترك، خصوصىلە غارتچىلىككە مشخول او لماغا و سايىرە بو كىمى پوزغۇنلوقلارا قطعيا اجازە ويرىلمىرىدى. ستارخان شهر اھالىسىنە مراجعتىنە بىلەدەپىرىدى كە، پولو باشقۇ شەيلر طلب ايدىن فدائيلرە بېرىشاھىپئەلەپىرىمالەسىن، اگر كىمىسىيە زورو گوج ايشسلە دىلرسە مريوط اور قانلارا، انجمىنە خبىر ويرىسىنلار او، مشروطە پىلىزىن الينداوالان ناھىيەلرە نورمال وضعىتىن حكم سورەمىسى ايچون بېرىچۈخ تىبىرىلرگور— موشدو، مثلاً بازارىن قولدور دىستەلرەيندن بېرىۋالان مەھافىظەسى و نورمال ايشسلە— مەسىي ايچون ستارخان ئۆزىياخين سلاحداشلارىندان بېرىۋالان حسین خان باغانى اور ايا مامور ايتمىشىدى، او، حتى قاراگروھى قروپۇن مرکىز— اولان اسلامىيە انجمىنەنин رەھبىرلىيندن بېرىمرەقىجۇجە مجتهد مىزىز احسىن ئىوينىن فدائيلر طرفىنەن داغىلماسىنا بئەلە اجازە ويرىمەشىشىدى. ستارخانىن رەھبىرلىك ايتنىكى انقلابچىلار طرفىنەن—يعنى شەرين او نلارا مخصوص حصەسىنە حكم سورەن نورمال اتىپ تىلگەنلارىن كونسولو پاخيتىنوف بئەلە اتعارف ايدرىك پېتىبورقا ووردوغو تلىگەفلارىن بېرىنەن خبىر ويرىرىدى: «قلاپى قوه لرىن اليندە اولان ناھىيەلرە (شاه قوشونلارىنىن و ارجاتىع قوه لرىنىن نظارات ايندىكلىرى يېرلە اشارەدىرى) بوتون دكانلار تالان ايدىلماشىدى، حالبو كە، ستارخانىن اليندە اولان يېرلە بازارو دكانال بئەلە دىگەمەميشىدى». (۱)

او دورون حادته لرىنى عكس ايتىپەن منبعلىرىن اكتىرىنە گوستر— يلىرى كە، تبرىز سون ۲۰ ايل ايچرىسىنە بوقۇرچورك بوللوغۇ گورمه مىشىدى. تبرىزىن انقلابىي قوه لرىن اليندە اولان حصەلىرىنە چورك بوللوغۇ يارايلماسىندادا ستارخانىن گوردو گو تىبىرلىر بويوک رول او يىتامىشىدىر. معلوم او لىووغۇ كىمىي تبرىز محاصرەيە آلتىنلىقى زمان شهرىن خارجلە اولان اساس يو لارى دىشمن طرفىنەن نظارات آلتىندا ساحلا— قانلى مغاربەلر ستارخانىن باشچىلىق ايتىكىي مجاھدلارىن فداكار لىغىنى نىلىرىدى. اونلار شەرين انقلابچىلارا مخصوص بېرىلەنە ارزاق شەيلىرىنىن گىلمەسىنە بوتون واسطەلرلە مانع اولور و بونۇنلادا انقلابچىلارى تسلیم او لماغا و ادارا يىتمك اىستەپىرىدىلر. بئەلە بېرىغىزىر اىطە ارزاق مالارىنى قناعتىلە ايشلىتكە، بوتون اھالىنىن بونۇندا استفادەسىنى تشکىل ايتىمك

— اىرانلا دىپاوماتىك علاقەلرە عايىسىنلار، بېرىنچى بوراخىلىش،

حر كاتىن اشتراكچىلارىندان بېرى ويردىكى معلوماتدا گوسترىرىكە، ستارخانىن دويوشچولرىنە چورك داشىرىدىق، اونو چادر آلتىندا قار— نىمىزى باغلابىرىدىق.

دوهەچى، محلەسىنە مرقىجلەرىن حاكمىتى آلتىندا خلاص او لماق اوغرۇندا قادىنلارىن آپاردىقى مبارزە، خصوصىلە اونلارىن «حقىقت» انجمىنە، ستارخانا گوندردىكلىرى مكتوبدا بوجەتىن او لىوقاجاسچىدە ويدىر. اونلار همین مكتوبدا يازىرىدىلار: «سيزىن بېزيم بارەممىزدە بېرى تىبىر گورەمە نىز عىبىد كىلىمۇ؟ و حىمەن ئىباشقا ئارىنى قووا بىلە كىمىز خالدا عجبانە ايچون بېزلىرى ۵۰ گونون مەتىنە (تبرىزدە انقلابىن باشلاندىقى گوندىن كچى دورە اشارەدىر) زنداندا كى كىمى ساخلاپىرىسىنىز؟ گلىز بېزلىرى خلاص ايدىز، بېزيم هامىمىزىن مەجيىز سىز طرفەدىر». (۱۰) دىبىلە كىنە گورە دوهەچى قادىنلارى همین مكتوبلا ياناشى ستارخانا بېرى بالا ماما دا گوندرمىشىلىك، اونون ايچرىسىنە قادىن چرقىنى وار ايمىش. او زمان «حقىقت» انجمىنە بى اوحالاتىن شاهدى او لانلار دانىشىلاركە، ستارخان چرقىنى گورن كىمى او لىجە گولومسىدى، سونرا ايسيه جىدۇسىت آڭراقىدى: «بونودا گوندرىپىلىك، اونلارى آزادايدە بىلەمسك باشىمىزى ئورتىك». (۱۱)

ستارخان گوندرىلىميش چرقىنە معناسىنى دوز گون اىضاح ايتىشىدى. تارىخىن معلوم او لىووغۇ كىمى ستارخان همین حادىتىن بېرىنچە گون سونرا دوهەچى محلەسىنە ھجوم ايدارك، ميرەشمىن ارتقىاعى قوه لرىنى دار ما داغىن ايدىب، اورادا مشروطەنى برقرار ايتىگە موفقاً او لموشدور. انقلابىن ايلك مرحلەسىنە باش ويرن بېزلىرلە دويوشلر، خصوصىلە سارى داغدا، شامقازاندا، آجىچاى كنارىندا ما كوقوشونى ايله اولان قانلى مغاربەلر ستارخانىن باشچىلىق ايتىكىي مجاھدلارىن فداكار لىغىنى آيدىن گوستردى.

ستارخان خلق اىچرىسىنەن چخمىشىدى و خلقىن احوال روحيەسىنى، طلباتىنى ياخشى بىلەرىدى. تبرىز حركاتى زمانى، خصوصىلە شەرين ۱۱ آيليق محاصرەسى دوروندە خلق مقاومتىنى نىن تشكيلىنە ستارخانىن رولو

تبریز
بازدید
پیشنهاد
دسته

لازم گلیردی: ستارخان بو ایشین اجراسینی دا ئوز عهده سینه گوتوردو او، محله لرده آغ ساققالارین باشچیلیغى ايلەمھە محلە كۆسیونلارى يارا- داراق اهالى نىن چوركوباشقاشىئەلە تامىن ايدىلەمھە سينى او نلار اتاتېشىرىدى، بىللى او لىوغۇ كىمىي هemin آداملاۋۇ قىتىلە او نلار اتاتېشىرىلىميش بومىشۇل وظيفەنин عهدە سىينىن لياقتەلە گلمىشلار. باسمىنچا يېلىشىش او لان عىن الولە اوردوسو تبرىزىن هشتىرۇد-چەھار اويماق كىمىي تاخىل منطقە سىلە علاقىسىنى كىسىمىشىدى. او نلار تېرىزە ارزاق كېتىرن بومىنلە ئىن كىندىلىرىنىن باسمىنچ يولۇندان كچەمەلرینە بوقۇن واسطەلار لە مانع او اوردولار. او نلار بىلەلىكەلە تبرىزىدە صنۇق قەطلىك تورتمە جان آقىرىدىلار. لاكىن ستارخان دشمنلىرىن بو جىباتكارلىق توطنە سىنى دە پوچا چەخارتىدى. ستارخاندان تىلىم آلان بىرچوخ مجاهىدلار كىندىلى پالتارى كىيدىرك گىزلى يۈلەرلا هشتىرۇد-چەھار اويماق و تېرىز اطرافى دىيگر كىندىلە گىدەرك كىندىلىر اىچىرىسىنە انقلابا رغبت او يادىرە كىندىلىرى باشا سالىرىدىلار كە، دشمن اوردو لارىنین نظارىتىنەن كىناردا او لان بىراھە يو لا رلا تېرىزە ارزاق يېتىرىسىلەر.

معلوم او لىوغۇ كىمىي مجاهەد تېلىغانچى لارىنین فعالىتى مىشىت نتىجە ويرمىش و كىندىلىر آغىر شرایطە باخىما يارا-ق تبرىزى تاخىل و مختلف ارزاق ماللارى ايلە تامىن ايتىمىشلەر.

ستارخان يالنىز بىر خربى سىر كردد و خلق قەرمانى كىمىي دىگىل، هەمدە باجاريقلى دەلت خادىمۇ و اجتماعى خادىم كىمىي دە تانىننىمىشىدى. شاھقۇشۇ- نلارى و داخلى ارتىجاعى عنصرلار شەردەن قوقۇلوب چەخار يەقىدان سونرا سوسيال-دمو كرات تشكىلاتىنەن رەبىرى على مىسىونون مىصلحتى ايلە ستارخانىن و باقرخانىن گوستەرىشى اساسىندا بىرچوخ ادارى-انضباطى اهمىت داشىيان تىدىپلىرىن حىاتا كچىرىلمەسى، سىاسى حاكمىتى خلق مەنافىنە، دەمو كراتىك طلب لەرە او يەقو تاشىدىرىمەق تېرىزلىرى بۇنۇ آيدىن شىكلەن نشان ويرىر. ستارخان آذربايجانىن ادارە او لونماسى ايشلەرىنە. حاكمىرىن قىعين ايدىلەمھە سىنە، مەحکم امن-اماڭلىق يارادىلىما سىنە بويوك دقت يېتىرىدى. او زمان خلقىن طلىپ اساسىندا آذربايجانىن مرکزى او لان تېرىز شەرىنەنە عدىلە ديوانخاناسى، بىلدىھ، نظمىمە، مالىيە ادارەلرى و خصوصىلە معارف انجمنى يارادىلىمىشىدى. ستارخان شخسابو ادارەلرىن يارانما سىلە ماراقلانىن، او نلارىن باشچىلارىنین، اىشچىلىرىنەن خلق حر كاتىننا، خلق اىشىنە صادق آداملاردان سەپلىمەسى او ستونە تاكىيە ايدىرىدى.

ولایتی انجمن عالی حاکمیت اورقانی ایدی. بوتون گوستریشلر اوونون آیندان ویریلیردی. لکن بوتون بونلار با خمایاراق انجمن ستارخان ا و با قرخانا بويوک حرمت بسله بیر و او نلارین مصلحتینه عمل ایدیردی. ستارخانین تاکیدی ايله آنادیلیندە «آذربایجان» آدلی مجله نشر ایدیلیر. او، تز-تز «انجمن»، «الحديد» مجاهد روزنامه لرین میرلرینی یانینا چاغیراراق هانسی مسئله لردن يازماق حقیندە او نلارا فيمەن مصلحتلر ويرىر و او نلارى دېئله بیردی. ستارخان مبارزە مطبوعاتىن و انتباھنامە لرین بويوک تبليغاتى، تشویقاتىو نهايت تشکيلاتى رو لو نو قميٰتلىرىمىگى با جاردييىي ايچون نشريات ايشىنه ياخيندان ياردىم گوسترىردى. ۱۹۰۸-نجى ايل اوغۇست آينىن ۳-دە «ملتىن گوز ياشى» آدلی انتباھنامە بلا وسطە ستارخانىن اشتراكىو گوسترىشى ايله يازىل مىشىدی. همین انتباھنامە دە ارجاعدا سورو شولوردو: «هانى او چو خان برى وعدا لو نموش ملت مجلسى، هانى و كىللەر، هانى انجمنلار؟ هانى وطن پرور غزتە مدیرلر ؟ آخرا الامر هانى اوطن نهانى ايله اعلان ايپىلىميش قانون اساسى؟»^(۱)

ستارخانىن تشبىي ايله قادىن آزادلىغىنى انتشار ايتىمك ايچون بىر جمعىت بىلە تشكىل او لونور. ستارخان خلقىن دۇز دىلىيندە مكتب و مطبوعات او لماسى لزومونو بىلدىرىدىكە او نون بۇ تشبىي خلق طرفينىن آلمىشلارنىرىدى. لکن بوتونلا ياناشى او نون دشمنلىرىنىن سايىدا آرتىردى. آنچاق بوتون مانعەلرە ياخمایاراق ستارخانىن اطرافىندا اولان خىاليار ئۆز فعالىيلىرىنى دايىاندىرىمادىلار. او نلار آنادىلیندە درس كىچك، جوانلارى و طپپىستامىك رو خوندا تربىيە ايتىمك، مخابراتو يازىي ايشلىرىنى آذربایجان دىلىينه چوپىرمك، درس كتابلارىنى آذربایجان دىلىينه چوپىرمك فكيرىنىن او زرىندە كتابلارىن بىرچو خونو آذربایجان دىلىينه چوپىرمك شاهىن آذربایجان دىلى باره سىنەدە ايدىلەن اصلاحات ستارخانىن ذور دولار. او زمان آذربایجان دىلى باره سىنەدە ايدىلەن اصلاحات ستارخانىن ان بويوک خدمتلرى سيراسينا داخلىدىر.

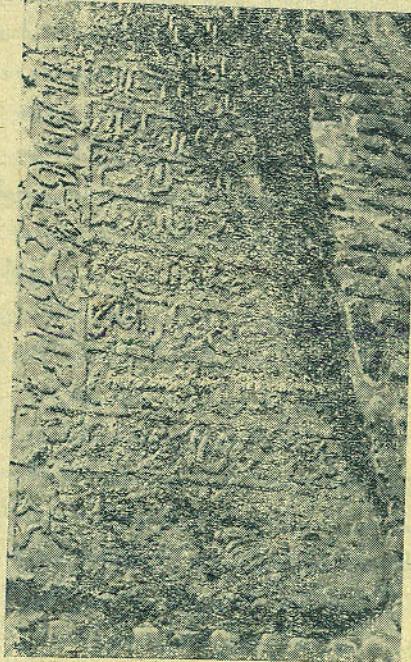
ستارخانىن ان بويوک تدبىرلرinden بىرىدە شاهىن آذربایجاندا اولان ملكىتىنى ۱۹۰۸-نجى ايلده مصادرە ايتىرىمەسى ايدى. معلومدور كە، او زمان «ستارخانىن امرىلە شاهىن آذربایجاندا اولان ملكىتىن مصادرە ايدىلەميشىلدى»^(۲)

۱- «ترقى» روزنامەسى، باكى، ۱۹۰۸-نجى ايل، نمره ۲۷۵.

۲- «كاسپى»، ۳۰ اوكتوبر، ۱۹۰۸-نجى ايل.

روزنامه‌سینده «پیریم کیمدیر انقلابچی دیر ویا چینوونیک» مقاله‌سینده پایزیردی که، او، جزا دسته‌سینین رئیسی کیمی توز آدینالاق بیرسویده دورودو، او، اولدوچا سعیلی چینوونیک دیر، لکن انقلابچی دگیل.

اولجدهن حاضرلانمیش سواعق صدق نتیجه‌سینده ستارخان ووروشمادا یارالانمیشدیر. اوژون زمان خسته‌یاتیب، خانه‌نشین اولدوقدان سونرا ستارخان آذیغی یارادان ۱۹۱۴-نجی ایل نوبایبرین ۱۶-داوفات‌ایتدی و بشله‌لیکله‌ده مشروطه انقلابی نیز پارلاق اولدوژلازیندان بیری‌والان ستارخانی عمر و سوناچاتدی. او، تهرانین ۶ کیلومتر لیکینده حضرت عبد‌العظیمین طوطی باعیندا دفن ایدیلمیشدیر.

آذربایجان خلقینین قهرمان اوغلو ستارخان یوکسک انسانی کیفیتلره مالک ایدی. الیمیزده اولان بوتون سندله‌ده، او جمله‌دن ستارخانین معاصر لرینین و حرکات اشتراکچی‌لرینین بازیلاریندا و دیدیکلرینده بو کیفیتلر حقینده خیلی معلومات ویریلیمیشدیر. مشروطه انقلابی، ستارخان

تبریز نوزونون ۱۱ آیلیق انقلابی مبارزه‌سینده هرگون ینی-ینی موقوفیتلر الده‌ایدیر و بوموقوفیتلرین عکس‌صدابی ایرانی بورویوردو. ایران خلق‌لرینین مبارزه‌سی، خصوصیله تبریز حرکاتی‌نین تضییقی نتیجه‌سینده تهران مشروطه اوغروندا و روشنان قوه‌لر طرفیندن ۱۹۰۹-نجی ایلین ژوئیه‌آیندنا آلینمیش و محمدعلی شاه نوکله‌دن قاچماگام‌جبور او لموشور. لکن ارتتعاج و امپریالیزم عامل‌لرینین آزادلیق و مشروطیت علیه‌ینه توظله‌لری دوام ایتمکده ایدی. تهراندا فرق العاده دولت‌شور اسینین تشکیلیندن بیرنچه‌آی سونرا تبریز حرکاتی‌نین رهبری و آذربایجان خلقی‌نین قهرمان اوغلو ستارخانی تبریزدن اوزاقلاشدیر ماق و بوونو نلادا آذربایجاندا باش‌ویریمیش اولان متفرقی حرکاتی ضعیف‌لتکم فکر و میدانا چخدی. عمومیتله تبریز حرکاتی باشلانان گوندن شاهو امپریالیست دولتلران چوخ احتیاط ایتبکلری ستارخانی آرخالاندیغی قوه‌لردن آییرماق و همین قوه‌لری باش‌سیز قویماق ایچون مختلف و اسطله‌له، او جمله‌دن تضییق و عوام‌فریبیلیک و قرورادا ال آتمیشلار. نهایت، اونلار ئۇز آرزولارینا نایل او لاپیدیلر. ستارخان قوانا گیتدى. دوغرو دور كە، خلق‌بوتون يول بويو اونون بیشوازینا چخیرو ئۆز قهرمانینی حرارتله قارشیلایردی. لakin امپریالیست دولتلرین بلا و اسطله اشتراکیله حاكم دایره‌لر گیز لینده ستارخانی و اونون فدائیلرینی ترك‌سلاخ ایتمک ایچون نقشه حاضر لایردیلار. اونلار بو نقشه‌نی ده حیاتا چیز دیلر. تهراندا آتابک پارکیندا دوشوش فدائی دسته‌لرینه ترك‌سلاخ او لونماق امری ویریلدی. بورادا بیرشئی قیدا ایتمک چوخ ضروریدیر كە، بورۇوا تدقیقاتچی لارینین اکثیرتی همین حادثه باش ویردیگى زمان سردار ملي ستارخانی-دوپوشلر قهرمانی بو افسانه‌وی سرکرده‌نى تردد کچیرن و گویا سعیف لیك نشان ویرن بیر آدام کیمی گوستر- مگه چالیشیشلار. حالبوجە، حقیقت بوندان عبارت‌دیر كە، ستارخان اونا ترك‌سلاخ او لونماق امری ویرنلرین نیتیتى و آلداندیغینى باشادوشو گو ایچون ایدی كە، بوماره تابع او لمامشى و بويوك مردیکله مقاومت گوسترمیشدی. ستارخانی تسلیم ایتمک ایچون اوزیرینه بختیارلرین، قازاق دسته‌لرینین و غدار چینوونیک اولان داششاك پیریم خانین آتلی- لاریندان عبارت بويوك قوه‌نین گوندریلمەسى فاکتىو همین قوه‌ایله ستارخانین ۳۰۰ انفرلیك فدائیلری آراسیندا قانلى ووروشمانین باش ویرمەسى بورۇوا تدقیقاتچیلارینین فکرینى ردايدیر.

حتى، بعضى تدقیقاتچی لارین اشتراکینه پیریم خان انقلابچى کیمی قلمه ویریلیر. حالبوجە، او زمان ایراندا انقلابی حرکاتدا فعال اشتراک ایدن س. اور جنیکیلزه رشتەد ارمەنی دیلیندە چخان «کولوکول» (زنگ)

شمهرين محاصره وضعیتینه لغويده جگينه سوز ويرميشندي. او، بو
وعده لري حياتاکچيرمك اوغروندا بوتون لياقتوا باجارييفيني ايشه
ساليميشندي. اونون مشروطه اوغروندا سوننفسه قدر مبارزه آپارماسي،
نهایت بویولدا نورجانيني بئلەقربان ويرمكىن چكىنەممىسى بونو
پارلاق شكلده گوستير.

دشمئنلر قارشى بارىشماز اولماق، پرينسپيال موقعده داياماق،
دوستلارا احترام قابل اولماق، ياخشىليغا قارشى اونقات ياخشىلىق ايتمك
ستارخانىن شخصى كيفيتلرinden ايدى. لakin ستارخانىن عالي كيفيتلرinen
ان عاليسى، داهادوغروسو بونالارى خلق ايشينين غلبەسينه، خلقين منافقينه
كسب ايتدىرن بوتون بونالارى خلق ايشينين غلبەسينه، خلق
تابع ايتدىرمك باجارييفيندان عبارتدير. اجتماعى حر كات خادىمنى، خلق
قهرمانىنى محض باشقا لاريندان فرقىلنirin. اونو عادي ليكىن چخارىب
فوق العاده ليك سوېھسينه قالدىران دابودور. او، ئوزونه مخصوص انسانى
كيفيتلر ئوز شخصى منافقى، شهرتو غرورونون خاطرىينه فردىتچىلىك
قاپايلىفيندا بوجوب محو ايتىمەمىشىدىر. عكسىنه او، بوتون وارلىقينى،
ئوزونون معنوى و فيزىيكتى باجارييفيني انقلابى انزىھىي چوپىرەرك خلقى
نин يولوندا، اونون آزادلىقو خوشختىلىكى اوغروندا مبارزه يه صرف
ايتمىشىدىر. بوتون بونالارا گوره ايدى كه، خلق اونون آرخاسىنجا گىدىر،
اونو سئوپىرو يرى گىلىكىدە «ستارخان» دىيە دىشمن اوزىزىنه ھجو ما
كچىرىدى.

مله تبريزىزه قاتلى دويوشلر گىنzen زمان ستارخان كوچه يه و محله اره
باش چكىيكتە اھالى طرفيندن قىزغىن صورتىدە قارشىلانيپ، بيرچوخ يرلەدە
آيااغى نين آلتىنداقربان كسىلىرىدى. خلقو وطن قارشىسىنىدا خدمتلرىنىه
گوره ايدى كه، ملى انجمن ستارخانا ان يو كىس آداولان «سردار ملى»
آدى ويرميشلىقى. بو بوتون ايران مقىاسىنىدا، ادبىاتداو رسمي سندلەدە
ستارخان اىچون قبول ايدىلەميسن لقبىرى. او، و.ا. لەنinin دىليكى كىممى،
ايران انقلابى اوردوسونون سر كردهسى، مشروطه انقلابىنин حقىقى
سۋەدارىدىر.

تبريز ارتقىاع قوه لريينين محاصره سيندە اولىوغۇ وقت، آفرىبا ياجان
خلقى نين آغير گونلۇرىنىدە ستارخان ان اعتابارلى اميد و داياقت نقطعەسى
او لموشلۇر.

حر كاتىو بونالار لا علاقىددار باشقا موضوعىلار دان يازان بىر سىرا بورۇوا
تارىخچى لرىدە حتى ستارخانىن عالي انسانى كيفيتلرinen بىوويا دىگر
طرزىدە اعتراف ايتىملى اولموشلار.

ستارخان هانسى عالي كيفيتلر مالكىيىدى؟ او نون عالي كيفيتلرinen
ان باشلىجاسى ترقىخواهلىق، گله جك حقىنە دوشونمك، خلق قوه سىينه
ايىنم، خلق ايشينه صداقت، رشادت و شجاعت ايدى. ستارخانىن معنوى
عالمى نين يوكسلىكلىرىندە سرچىشمە آلان بو صفتلىر او نون خادىلەر،
انسانلارا مناسبىتىنده، دانىشىقۇ و عمللىرىندە قامپار لاقلىقى ايلە ئۆزۈنۈ
حس ايتىرىمىشىدىر. او نون رشادت و شجاعتنى، اوزاق گوره نەليلگى و
اوره گى گەنلىكى حقىنە حتى خلق اىچرىسىنە ضرب المثللار يارانمىشىدىر.
اوزمان تبريز اھالىسى، مختلف طبقەلدەن او لان آداملاستارخانىن جسار-
تىزىن، عزم و اراده محكملىكىنەن دانىشىرىدىلار. بوصحبىتلر بعضى خلق
افسانەسى سوېھسىنە قىل يوكسللىكلىرىدى. خلقين، ئۆز حقيقى او غلو نو
داستانلارىن عقللى، ذكالى، قورخىماز افسانەوى قەھرمانلارينا او خشاتاماسى
طبعى ايدى. چونكە او زمان آزا جىق بىر قوه ايلە شەھرى قورخو آلتىنا آلان
بو يو ك بير قوه نين قاباگىينا چىخماق و نهايت بو قو ھى قارشى و ورو شوب
غالب گلەك بويوكىزىم و ارادە، تشكىلاتچىلىق باجارييفى و سون درجه
رشادت طلب ايدىرىدى.

دەشتلىي حادىلار قارشىسىنىدا سېنەماق، هرجور طوفانلارا سىنه
گۈركى يالنېز خلق قوه سىنە اينانانلارا، محكم عزم و ارادە مەمالك انسانلارا
نەبيب اولور. ستارخان مبارزه حىاتىنما قىم قويدوغو گوندىن عمر و نون
آخرىنما قابر عزم و ارادەسىنى ايتىرىمەمىشىدىر.

تبريز حركاتى نين ان حساس دورلىرىندە دشمئنلرین بوقۇن توۋەتىدە
لرینە، او جملەدن مسلح قوه لرىن و امپرالىيست فتنەلىرىنىن آراسى
كىسىلمىز ھجوملارينا باخىما ياراق ستارخان خلق ايشينه صداقتىنى فرەقلىرەدە
دەكىشىرىمەمىشىدىر. چونكە او، بويوك خلق اھالى اوغروندا آپارىيان
ايشين حق اولو غونا بوتون وارلىقى ايلە اينانىرىدى. او، ئۆز وعدىنە، ئۆز
قولۇنا صداقتلى ايدى. ويردىكى سوزو آخرە قىل يرىنەتىرىمكى ئۆزۈ-
نون مقدس وظيقەسى حساب ايدىرىدى. او، تبريز ليلار قارشىسىنىدا مىتىنگى-
لرده، انجمن جلسە لرىنىدە دفعەلە چىخىش ايدىب شەھرىن وضعىتى نين
ياخشىلاشتاجايىنا، چورك مسئۇلەسىنىن حل ايدىلە جگىنە. خصو عىيلە

تبیز سنگر لرینه و وروشان مجاهدله ستارخانین شکلینی مدار
کمی نوز سینه لرینه گزدیریدیل. همین دوره آذربایجاندا
اقتصادی مناسبتری نظاما سالماق ایچون چاپ ایدیلیمش پولون بیر
ازونه شیرخورشید، دیگر اوزونه ایسه ستارخانین تصویری
ویریامیشدیل.

مجاهدله یادگار

خلق کته لرینه تمايلی اساسیندا ملى انجمن اوzman ستارخانی
تقدير ايتمگه خاخرلیق گورسدده، عادتی اوزره چوخ تواضعکار اولان
ستارخان بیله تقدير لردن بویون قاچپر میشدیل. لاکن بونا باخمامیاراق حلق
وملى انجمن انقلاب قهرمانی قارشیسیندا نوز بورجونو ویرمگه جان
آتیردی.

ستارخان همین دوره نهاینکه تکجه تبریز و آذربایجانین، بلکه
بوتون ایران خلقه لرینه درین محبتینی قازانیمشدی، معلوم اولدوغو کیمی
۱۲۹۰-نجی ایله انگلتره و چار قوشونلاری نولکه نین جنوپونداو
شمالیندا انقلابی بوغنوقدان سونرا انقلاب مشعلی گیلانین مرکزی اولان
رشته ینی بیر قوه ایله ژحله لرینه شدیل. ائله بو زمان رشته انقلابچیلار
طرفیندن یارادیلمیش گیزلی کومیته لره ستارخانین آدی ویریامیشدی.
بوفاکت ایرانین باشقان منطقه لرینه مشروطه نین نولمزه هرمانی ستارخانا
نه قار بویوک محبت بسله نیلیدیکینی گوستیر. ستارخان سالار مملی
باقرخانلا بیر لیکده تهرانا گیلر کن اونلارین پیشو ازینا گلنلرین سایی
مینلره ایندی. خلق مشروطه انقلابی نین گور کمی خادملرینی بویوک
سُؤینجله قارشیلامیش، کوچه لرین بیر چوخوندا اونلارین آیاقلاری آلتینا
کول سپمیش و قالی، خالپا دوشه میشل.

تهران اهالیسی، بورادا یاشایان آذربایجانلیلار، ارمینیلر و زرده شتیل
اونلارین گامه سی مناسیتیله تهراندا خصوصی طاق بزه میش، قوناقلیقلار
تشکیل ایتمیش و شن لیکلره باشلامیشلار. (۱) بوقتن بونلار ستارخانا
خلقین نه درجه ده علاقه بسله دیگینی، اونو سونسوز محبتله سو دیگینو
گوسترن نمونه لردیر.

انقلاب قارتا لی ستارخان همیشه خلقین دقت مرکزینه او لموش،
اونون خاطریندن سیلینمه میشدیل. خصوصیله ایران خلقه لر، او جمله دن
آذربایجان خلقی استبدادو امپریالیزمه قارشی مبارزه بایراغی قالدیرار کن
ستارخانین نولمز قهرمانلی یغیندان نوز مبارزه لرینه الهام و معنوی غذا
آلمیشدیل. آذربایجان خلقی قالدیر دیغی بایراغین او زرینه ستارخانین
تصویرینی عکس ایتدیر مکله او نون ایده یا مبارزه عنعنه لریندن فایدای
لاندیغینی نهایش ایتدیر میشدیل. مشروطه انقلابی نین فعال اشتراکچیسی
شیخ محمد خیابانی حر کاتی دورونده ده انقلابی دموکراتیک قوه لر تبریز
حر کاتی نین مبارزه عنعنه لریندن استفاده ایتمیشلار. اونلار بو حر کاتین
مترقی جهتلرینی نوز لرینین نظری-تجربه وی ایشلرینین اساسی کیمی
گوتور موشلار. حر کاتا باشجیلیق ایدن خیابانی دموکراتیک قوه لرین غلبه سی
ایچون مشروطه انقلابی زمانی آذربایجان خلقی نین گوستردیگی رشادت
و قوچاقلیقدان نمونه گوتور مگی نظرده تو تورو تکرار ایدیردی. او
 نقطه لرینه و مقاله لرینه اکترینه، خصوصیله «آذربایجان و آذربایجانین
دموکراتیک قوه لری» آدلی مشهور اثربینه بوجهه خصوصیله نظره
چار پدیریدی. خیابانی، نولکده رژیمین دیگشیدریلمه سی، قانون و
اصلاحاتلار دورونو یارانمیش او لان مشروطه انقلابی و بو انقلابدا
بویوک فداکار لیق گوسترمیش او لان آذربایجانین خدمتینی بویوک
قیمت اندیریدی. او، قید ایدیردی که، «نه کته لری صورتده اعدام ایدیلمک،
نه چاپیلیت تالانماق، نده رحمسیز ظلمه، غدار لیغا معروفه قالماق
آذربایجانلیلاری نوز استقلالو آزادی گی او غروندا مبارزه ده سارسیدا
بیلمه دی... آذربایجانین محکم اراده لی گنجلری و قهرمان چو جالاری نوز-
لرینی ایگیدیلیکین ان بویوک ذر و سینه چاتدیر دیلار. باشدلرینه قالدیرار اق
دنیانی - ظلمو غدار لیقا دلو او لان بود و امسیز دنیانی، آیاقلاری آلتیندا
گور دولر» (۲).

۱- امیر خیزی، گوستریلن اثری، صحیفه ۴۷۲.

۳- شیخ محمد خیابانی، «آذربایجان و آذربایجانین دموکراتیک قوه لری»
«آذربایجان» روزنامه سینین فشریه سی، ۱۳۴۰-نجی ایل.

گورولموشدور. رساملار، هيكلتلار، خالچاچيلار و يازيجيلار بوئولمز قهرمانين اوبرازىنى ياراتماق ايچون بويوك ايسلر گوروردول. همین دورده ملي حکومت صنعت اوستا لا را يىنى ستارخانىن اوبرازىنى ياراتماغا چاغىرىدى. بوم مناسبىتلە مسابقه اعلان ايديلىمىشىد. معلوم اولدۇغۇ كىمى همین مسابقه دن سوپرا ستارخانىن حىيات و مبارزەسىنى عكىس ايتىدىن صنعت اثرلىرىنىن سايىچى چوخالىمىشىد.

ملي مىجاسىن قرارى ايلە ستارخان آدىتىنا اوردىن تاسيسىس ايديلىمەسى فاكتى ئۆامز سردارىن آدىنالا يىقىن گورولموش ان مەتمەدىپارزادن ايدى.

همین دورده ستارخانىن عايلەسىنى، اونون قارداشى حاجى عظيمخانا، قىزلا رينا و عمومىتىلە عايلە عضو لرىنه گوستربىلن قايىغى دادقى جىلب ايدىر. خالقلە يو كىلزو نۆز خلقىنى يو كىلسلىن قهرمانلار ھەمىشە احتاراما ياد ايدىلىمىشلار. اونلار ھەچ وقت خلقىن يادىن دان چىخما مىشىش، هر آن، هر دقىقە خلقىن قىلىنىد، خلقىن مبارزەسىنىد ياشامىشلار. لاكن بونودا قىد ايتىك خىورىدىر كە، مشروطىتىن بىنائىز اولا را يىن دان بىرى اولان ستارخانى حاكم دايىرە لىرين مناسبى خلقىن بىسلە دىكىي مناسبتىن تىمامىلە فرقلى او لموشدور. ساغلىيغى دوروندە اونو نقوذدان سالماق، اونون خلق اىچرىسىنىد حرمتىنى آرادان آپارماق ايچون حاكمەھىئىو و امپریالىست

شبەسىز كە، خىابانى محكىم ارادەلى گنجلە و قىرمان قوجالارا اشارە ايدرىكەن تېرىزحر كاتىقىدا رشادت و فدا كارلىق گوسترن ستارخانلارى، باقرخانلارى، على مىسيولارى، حىدرۇمى او غلو لارى، حىسين باغانلارى و مېنلرلە مرد مجاھدلرى نظردە توپوردو. او، همین مجاھدلرىن دويوشلاردا گوستىدىكىلرى ايگىدىلىكى، اونلاردا اولان محكىمۇمۇ ارادەنى نمونە گوستىرىدى.

أتا-بابا لارىمىزىن زىنگىن انقلابىي ارىشىدىن ٢٥-١٣٢٤-نەجىي ايللەرde كى ماڭى حىركات زمانىدا استفادە او لو نوموشدور. همین حىر كاقدا آزادلىقىو استقلال اوغرۇندا دويوشلەر گىريشىن انقلابىي قوهلىرىن باشى او زىرىنىد ستارخانىن بايراغى دالغالانمىشىش و بوبابايراق اونلارى غلبىدە رو خالاندىرىمىشىد. سانكى همین ايللەرde سردار ملى ئۆزۈدە انقلابىي قوهلىرىن دويوش سىيرالا يىندا آددىملايمىشىد. ٢١ آذىر حىركاتى غلبە چالدىقىدان و ملي حکومت يارانىقىدان سوپرا قىدىرىپىلن خلقىمىز ئۆزۈنون قەرمان اوغو للارىنىن، خصوصىلە ستارخان و باقرخانىن خاطرەسىنى ايدى— لشىدىرىمكە باشلامىشىن، اونلارىن حقىقىي قىمتىنى ويرىمكە چالشىمىشىد. ملي حکومتىن تكلىيفى و ملي مجلسىن قرارى ايلە تېرىزىن مەركىزى كوچەسى اولان پەلەوى خىابانى ستارخانىن، باقرخانىن ياشادىغى خىاباز ايسە باقر خان آدى ايلە آدلاندىرىلىمىشىد. گلستان باغىندا آذربايچان خلقىنىن مەركىزى او غلو ستارخانىن هيكللى او جا دالىلىمىشىد. هيكللىن آچىلىشى مەراسىمىندا سىدەھىر يېشەورى بىئەل دىمىشىد: «بو گون بىرىمەجۇ دفعە او لاراق تېرىزىن و آذربايچانىن حىاتىندا يىنى، تارىخى بىر صحىفە آچىلىر. آذربا- يجان خلقى ٢٠ ايل بىر مەلتىن حقوقونو آرادان آباران، ٢٠ ايل مشرىوطىتى تعطىل ايدىن، ٢٠ ايل ایرانى ترقى و تکامىلدىن گرىقۇيان بىر غصبكارىن (رضائاه نظردە توقولور) هيكللىنى آشاغى اندىرىپ او نون يېرىنىدە ایران مشرىوطەسىنىن اساسىنى قوران، آذربايچان خلقىنىن قەرمان و رشيد اوغلۇنون مجسمەسىنى پايدان ايدىر...» (١)

ملي حکومت ستارخانلا بىرلىكىدە باقرخانىدا خاطرەسىنى ايدى— لشىدىرىمك ايچون اونلارىن حىات و انقلابىي فعالىتىنە دايىر ملى موزەنин آچىلىما سىينا، ايو موزە لرىنىن يارادىلما سىينا بويوك دقت يېرىرىدى. همین دورده نشراولونا ز دورى و غير دوري مطبوعاتدا، خصوصىلە درس كتابلارىنىدا ستارخانىن قەرمانلىيغىنى عكىس ايتىدىرن يازىيلارا گىنىشىپ ويرىلەمىشىد. ملي حکومت دوروندە ستارخانىن آدىنى ياشادان بىرچوخ تىدىپىلر

١- «آذربايچان» روزنامەسى، نمرە ٢٩، ٢٠ اردىبەشت ١٣٢٥.

عاملرى طرفىندن بېرچوخ اقىاملار ايدىلەمىشىدۇر. ستارخانىن شەھادىتىنىن سونرادا اونانقارشى بو مناسىت دواام ايتىميش و ايندىدە دواام ايدىر. آذىر- بايغاندا ملى حركات بوغولودوقدان سونرا تبريزه داخل اولان شاه قوشۇنلارى و ارتجاعى عنصرلر ھاشىئىن اول ستارخانو باقرخانىن ھىكىلىرىنى دا- غىتىمىشلار. حاكمە هيئىتو مجلسى لر بو گۈنەنقدەر ستارخانىن تەرانداكى قېرىئى اوونون آيىنا لايقىشكە سالماق حقدەتدىپير گورمەمىشلار. يالىز تەراندا ياشايان آذىر بايغانلىلار ئوز تىشىتلەر ايلە ستارخانىن قېرىئىنى آپرلى حالا سالمىشلار. مشروطەدن دمووران حاكمە هيئىتى ستارخانىن خاطرهسىنى ابىلىشىدىرىمك مقصدى ايلەنەايىنكە اساسلىكىشلار گورمۇر، هەدە اوئلارىن خەمتىتىنى، قانون اساسىنىن مترقىي جەھتلەينى مختلف يوللارلا آرادان آپارماغا چالىشىر. ستارخانىن آنادان اولماسىنىن ۱۰۰ اىلىكى ايلە علاقەدار ایران حاكمادايرە لرىتىن ھەچ بېراقدام ايتىمەتارىدى بۇنى بېرداها تصدقىق ايدىر.

ستارخان خلق اىچرىسىنىن چەمىش، سادە بېر انقلابچى اولموش، خلقىن ئو گىرنىشىش، ئوز انقلابىي انزىھىسىنى، لياقت و رشادتىنى خلقىن آزادلىق و سعادتى اوغرۇندا ايشه سالمىش. نهایت خلق سرکەدەسى سویەسىنى يو كىسلەمىشىدۇر. و قتىلە او، ئوز جانىنى حق ایرانىن استقلالو آزادلىقى اوغرۇندا قربان ويرمىشىدۇر. گوركەلى حركات خادىمى، مترقىي فکرلى عالم شىخ محمد خىابانى خاطرلابار كىن دىيمىشىدۇر: «آزاد- لىق اوغرۇندا مبارزەلر دە جانىندان كەچىمەش آدى- سانلى جوانلار يەمېزىن، قەرمان سردارلار يەمېزىن آدى هەرسايت، ھەردەقىقە دىللەر دە دىيەمكىدەدىر. اوئلارىن خاطرەسى بوتون اوركىلرى ان ھەربان حىسلەرە ھېچجانا گىتىرىر. اوئلارى ياد ايدىرىيەك، لاسكى بو ياد آورلىك موفقيتە دوغرو گىدىن بېر عسگەرىن خاطرەسى كېمىدىر». (۱)

بىر نچە سىنە

گوركەلى ایران عالمو ميرزا محمدخان عالمه قزوينى «وفيات المعاصرین» آدىلى ائرىنە ستارخانىن ترجمەحالى نىن آلتىندا بىئەليزارىز: «اونون (ستارخانىن) شەھرى تىرىجىلە داخلن ایرانىن خارجىشنى ئىلە سرافت اىتىدى. اونون شجاعت و مردىكى بوقۇن دىنيا دا يايىمىلى. اوروپا و آمریكا روزنامەلرىنىدە ھەرگون ستارخانىن آدى اوونون دولت قوشۇنلارى متابىلىنە عنادلى مقاومت گوستەمىسى و آپاردىغى محاربەلر تفصىلاتى ايلە بىرىنچى صحىفەلرده ایرىخ طارلە درج اولۇنور و اوخوجولارىن آقىشىس و حىرىتىنە سېبا اولىرى. اوروپا و آمریكا روزنامەلرىنىن بېر نچەسى حادىتەلرلى قىدە آلاماق اىچجون ئوز مخېزىلەرىنى تبريزه گۇنار- مىشلار. من اوzman پارىسىنە يىنى جەگلىمىشىدىم. تبريز خېزلىنى ايشتىمگە اوقدىر، شوقىم وارايىدى كە، ھەرگون سەرتىزدىن يو خودان دوراراق ايدۇن چىخىرىدىم، بىر نچە فرانسە روزنامەسى و ئىلە جەددە نیويورك - دا منتشر اولان «نيويورك ھەرالدىن» بېر شەعبەسى اولان و پارىسىدە «نىي- يورك ھەرالد» آدىلەچاپ و منتشر اولان روزنامەنى آلىپ، اورادا كى خېزلىرى اوخويور دوم. هەمین روزنامەنىن تبريزىدەن ويا تەراندا مخېرلەسىلە آلىپ درج ايتىدىكى خېزلى باشقا روزنامەلرە كى خېزلىدىن داھاكىنىش اىدى. محلەدە اولان كىچىك باغلارдан بىرىنەن قويولماوش نىكىز ئۆستۈنە او توپور، بوقۇن روزنامەلرى اوخويور، سونرا ايسە چوخ راضىو شادىپر حالدا اوروپا يالىدارىن اىچرىسىنىن باشى او جايلقلا كېرى و ابواه قايدىراراق سەرىمگىنى يەپىرىدىم». (اسماعيل أميرخىزى، «آذىر بايغان حركاتى و ستارخان»، تبريز، ۱۳۲۹- ۱۲۰- ۱۲۱- ۱۲۲- ۱۲۳)

گوركەلى عالمسىداحمد كىسىرى ستارخان حقىنە

«ستارخانىن شەھامتىلە پايدارلىق ايتىمەسى بويوك بېر ايشن ايدى. ایرانىن مشروطە تارىخىنە بى بويوكلىكىدە وبو قىتمەتە ھەچ بېر ايش او لمامىشىدۇر. هەمین سادە شخص بېر طرفەن ئوزونون قوچاقلىق و ايش

۱- «آزادلىق يولۇنۇن مبارزلىرى» (ترتىب ورداكتە ايدىنى جعفر مجىرىدىر)، باكى، ۱۹۶۲، ص ۲

ایچون گوندریان اعلیحضرتین بو غارت و قولدور لوق رو لوندا قوشو-
نادری اول ماسایدی، ایشلرین گله جگو شاهین یاریم ایلیک سیاستی
بیزه گوزه ل وجهه ثبوت ایندی که، سلاخی ایندی تسلیم ایتمک اول ماز.
اونا گوره ده من سیز عالی جنابا افهار ایدیم که، بیزه شاهین نه مرحمتو
التفاقی و نده اونون املکی نین اداره سی لازم دگیل. بیزه آنجاق مشروطه
لaz مدیر...» ستارخان

انگلیس دیپلوماسی سی ستارخان و باقرخان علیهینه قوهنه لر دوزل دیر
آذر بایجان مسئله لرینه دایر آبی کتابدان

سرجورج بارکلی نین سر ادوارد گرییه ۱۶ فوریه ۱۹۱۰-نجی
ایل تاریخلی را پور تو.

«رحیم خانیں دارماد اغین ایدیلمه سی نتیجه سینده آذر بایجاندا وضعیت
داهادا آیدینه لاشمی شدیم. لکن تبریز ده ستارخان و باقرخان هله ده ناراحتیک
دوغورو رلار...»

سرجورج بارکلی نین سر ادوارد گرییه تهراندان گوندر دیگی ۱۳
مارس ۱۹۱۰-نجی ایل تاریخلی و ۴۳ نمره لی تلگراف

«تام افتخاریله معلومات ویریم که، ستارخانلا باقرخانین تبریز دن
چخاریلما سی و اونلارین آداملا ریتین ترک سلاح ایدیلمه سی باره ده ایران
دولتینه یادداشت ویره رکرس باش سفیرینین طلبینی تصدیق ایندیم».

***
سرجورج بارکلی نین سر ادوارد گرییه تهراندان گوندر دیگی ۱۳ مارس
۱۹۱۰-نجی ایل تاریخلی مکتوبو.

«بویوک دولتین کونسو او جدی صورت ده طلب ایدیم که، ستارخان و
باقرخان تبریز شهربندن چخاریلما دلیل دیلار. بو ایش حیاتا کچیریلما نه
قدر نظام-انتظام، امن-امانیلیق و صلح یار اتاماق ممکن د گیل دیر».

***

سرجورج بارکلی نین سر ادوارد گرییه تهراندان گوندر دیگی ۲۰ مارس
۱۹۱۰-نجی ایل تاریخلی تلگرافی.

«مستر شیپلی تلگراف واسطه سیله خبر ویریم که، جاری آینه ۱۹-دا
گون اورتادان سونرا ساعت ۵ ده ستارخان و باقرخان تبریز دن حرکت ایدیلر.
اونلارین هر بیرونی سینین ۵۰ آتالیسی واردیم...»
(اسماعیل امیر خیزی، گوستریان اثری، صحیفه ۶۰-۴۵۹)

بیان لیگنی گوستردی، دیگر طرفان ایسه مشروطیتی ایرانا قایتار دی.
پارلمان نماینده لرینین ایش بیلمه مدرسی وضعیلیگی، تهران آزادی خواه-
لارینین مغلوب اول ماسی نتیجه سینده ایران تاریخینه ورولموش او لان فارا
لکنی ستارخان نُوز فنا کار لیغی ایله سیلی. ستارخان نداتک مشروطه نی
ایرانا قایتار دی، بلکه بوزلره انسانلاری نُولو مدن، اشنجه و زیاندان
قوتار دی.

ئوزونون گوزل رفتارینین نتیجه سینده ایدی که، ستارخان شهره
چخیدقدا خلق شادی لیقلا اونون تماشاسینا دایانیرو نچه یرده ستارخانین
آیاقلاری آلتیندا قویون کسیر دیار.

امیر جنگ امیر بهادرین ستارخان تلگرافینان

«سیزه رجوع ایدیم محضور بوجهه که، بیرآز بوندان اقام تقاضا-
سیزینله قوهوم اول دوغومو بیلماشیم. بیره رایکیمیز قره داغ قبیله-
سینده نیک. اونا گوره ئوز قوهوم لاریمی سوییب محترم تو تماغا عادت
اینمیگیمده گوره سیزه بیویوک هو مواق حقوقی بیولوندان مصلحت گوروم که؛
بیزیم حکمداریمیز علیهینه نمایشکارانه بولوندو غون حرکت و رفتاری
بلاتا خیر ترک ایده سن. من آندا چیرم آللها و اضامن اولورام ئوز سوزومه که.
آذر بایجانلیلار سلاحلاری فینی ترک ایدیب تبعیته گلسه لار اعلیحضرت همایونی
بلاتا خیر اونلارین هامیسیغی غفو ایدیر، سیزه دایالتین صاحب اختیاری و
رئیسی اول دوغونز دان جزاو تنبیه عوضینه اعلیحضرت دن خانلیقا کاڭد
آلیب ایران حکمدارینا متعلق عمومی مملکلارین اداره سینی دخی سیزه محل
ایمده لر. فکر ایدین گله جک سیزه نه امیدلر و بختیار لیقلار ویره رو بلا تاخیر
منه تلگراف وورون»-امیر جنگ

امیر جنگ امیر بهادرین ستارخانین جواب تلگرافی

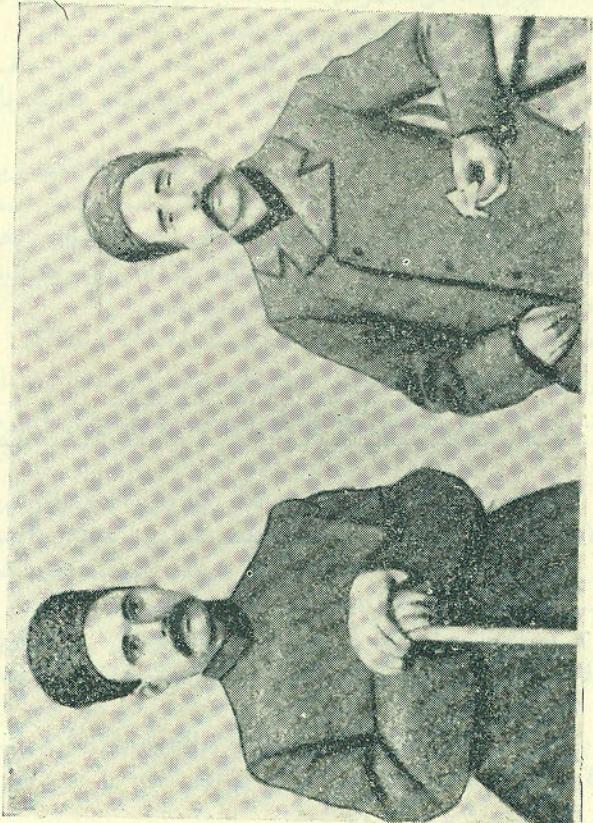
«چوخ آرتیق درجه ده مفتون و ممنون اول دوم که، منیم کیمی آد سیزرو
ساده بیر عسگر سیزین قوهومونز ایمیشم و حتی گله جکه ایران حکم-
دارینین مرحمت و التفاتینا نایل او لاجام. لاکن ایش بورادادیر که، بیز
سیزینله هر بیرونی میز آیری بیر تخته او سته دور و بیر-بیریمیز آنلامدیق
ویالینکه آلاماق ایسته میر یک. من آذر بایجانلیلار طرفینن حقیقتده
بیزیم مملکتین عمومی اداره سینده صلح و صلاحیت ایله معیشت و زندگا-
نلیق کچیرن اهالییه اولونان غارت و قولدور لیغی رفع ودفع ایتمکی...
بیان و اعلان ایتمیشیدیم. بیز ئوز خواشن و مرامیمزی گوزل و جمله بیرینه
یتیردیک. هر گاه آذر بایجانی انقلاب حرکاتیندان راحت و آسایش گتیرمک

گونى سودارو سالار کر جدن چخار کن او نلارین نوز شخصي آتلار لاريندان عادوه آتو فایتونا مینيميش چوخلى جماعت سرادار و سالارين ئۇنۇندە و آرخا سيندا حرکت ايديردىلر... يۈل او زونو مختلف چادرلار وورولموش بىزه دىلىميشىدى. بوجادرلاين هر بىريسى پېر طبقيه - اعيان، اشرا، بورادا شىرىنى، شربت، چاى، و غليان قويولموشلور. بىرنچە غلبە طاقى وورولموش، قىمتلى فرشلرلە بىزه دىلىميشى و رنگارنگ چەل چراڭلار آسلىميشىدىر. بو طاقلار او زىرىنده «ياشاسىن ستارخان سرادار مللى و باقرخان سالار مللى» لوحە لرى وورولموشلور كە، آدامى چوخ سئۇيندىرىرىدى. خلقين شادىليغى و شىلىكى او درجىدە ايدى كە، او نۇ گوز ايلە گورمه بىنه ايضاح ايتىمك چتىن دىر. «ياشاسىن، وار او لوسون سرادار مللى و سالار مللى!» سىسىلى گوپىلە قالغىرىدى. قوجا كىشىطىر دىير دىلر كە، بوجوندەك بىتلە بىر جاھ و جلاللى جشن شاهدان تو تموش وزىر لره قدرەھچ كيم اىچون بىرا ايدىلەمە مىشىدىر. دېلىنلەر گوره او گون تهران اهالى سىينىن او چەپىرى ئۆز مىل و رغبتى ايلە استقبلا چىمىشىدىلار.

(اسماعيل أمير خيزى، گوسترييلان اثرى، ص ۴۶۹-۴۶۸)

سرادارو سالار مللى شورا مجلسيىنە

ايلى هجرى قمرى ايلى نىز بىع الثانى آيىنин 7دە سرادار مللى ايلى سالار مللى شورا مجلسىنە او لموشلار. آذربايچان و كىلى نوبىرى سرادار مللى ايلى سالار طرفىنەن آشاغىدا كى لايىھەنە مجلسىدە او خوموشلور. «...شكرا ولسون كە، خلقين فدا كار جاسيناچىكى زىختى سايدى - نىزىنە بىز ملىتىن كعبە آمالى و ايرانلىلارين آزادىقى و ابى سعادت منبىعى اولان ملى شورا مجلسىنە گلدىكى. قايم ايران ملىتىنە او لان نۇزى صىمىمى تىشكىريمىزى محترم نىماينىدە لرە تقديم ايدىرىرىك. بىزاميد ايدىرىرىك كە، خرابىدەلىكلىرى آبادلاڭ دىرماتق، فسادى اصلاح ايتىمك، مملكتى ترقىيە چاتدىر ماق اىچون محكمارادە و قاتمىسى ايلە سوز بىرۇ ال بىر حرکت ايدىن و ئېپرسەت خىرخوا هلارىن فدا كار ليقلارى مقابىلىنە حرمەتلى و كىل لە ترقى كاروانىمندان گرى قالما ماق دىيك و مەندى ئولكە لرلە چىكىن - چىكىن بىش سعادتى يۈلۈندا ايرەلە لەمك اىچون آشاغىدان تو تموش يوخارى ياقىرى ئۆز

صداقتلىينى گوسترهجك و چالىشاجاقلار، ان ياخين بير زماندا مشروطيت اصولونون حكملىينى و آزادىقى قانونلارىنى ئولكەنن ھېرىپېرىنەدابىشە سالاجاقلار».

(اسماعيل أميرخيزى، گوستريلن اثرى، ص ٤٧٤-٤٧٥)

تشكر لوحهسى

شورا مجلسى نىن ۲-نجى دورهسى نىن آچىلىشىندانماينىدەر مجاهدلىرين آزادىقى يولۇندا كى خدمتلىرىنى قىدايتدىكەن سونرا سدارملى ستارخانا و سالارملى باقرخانا تشکر لوحهسى و پەيپەمىسى قرارا آلىنىمىشىدیر. سدارملى ستارخانا و پەيپەمىش تشکر لوحهسى گوموشىن حاضر-لانمىش و آشاغىدا كى سوزلار قىزىل حرفلىر لوحه اوزرىنە نصب ايدىل-مىشىدیر:

«ملى شورا مجلسى سدارملى ستارخانىن فدا كار جاسينا رحمتلىينى خلق مقصىدىرىنин ايرەلييە آپارىلماسى نىن اىلك واسطەلىرىنىن حساب ايدىك عموم ايران ملتى آدمىدان صىيمى ملى تشکر لوحهسى تقدىم ايدىرىيەك». بو لوحه سونرا لار ۱۳۲۸-نجى هجرى قمرى ايلى نىن رجب آيىنин ۰-دە اتابك پار كى حادثىسىنە غارت ايدىلىمىشىدیر.

(اسماعيل أميرخيزى، گوستريلن اثرى، صحىفە ٤٧٦-٤٧٥)

ستارخان، باقرخان مجسمەلىرىنин نصب ايدىلىمەسى و مستبد رضاخابىن

مجسمەسىنىن گوتورولەمىسى حقىنە آذربايچان ملى مجلسى نىن ۶ نمرەلى

قرارى

۱- ایران خلقى نىن آزادىلېغىنى اورتادان آپارىپ آذربايچانى بىر باد حالاسالان مستبد و منحوس رضاخابىن مجسمەسىنى گۈستان باغيىندان گوتوروب اوونون يېرىنە ستارخان سدارملى نىن مجسمەسى نصب ايدىلىسىن و گۈستان باغى سدارىن آدىلە آدلاندىرىلىسىن.

۲- آذربايچان مشروطە طلبلىرىنەن و مجاهدلىرىنەن محكم تارىخي سنگرلىرىنى اولان اركقلەسىنىن يانىندا باقرخان سالار ملى نىن مجسمەسى نصب ايدىلىسىن.

بوقانون ۱۳۲۴-نجى ايل آذرايىنەن ۳ دا آذربايچان ملى مجلسى-نىن ۴-نجى جلسەسىنە تصویب او لونموشدور.

جاقدير. معلوم او لىوغۇ كىمى وطنىمىزىن ان ياخشى، جسارتلى، عقىللەي اوغۇللارى بوجىكەتىدا اشتراك ايتمىش و بونلاردان بىر عددسى باقرخان سالارملى، شىيخ محمد خىابانى، على مسيو، حيدرخان عمۇواوغۇ، حاجى مهدى كوزه كنانى، حسىز باغبان، حاجى على دواچى، كرمانشاهلى ئىار محمد خان، عبد الرزاق خان، حاجى محمد ميراب، ضرغام، مشهدى محمد عليمخان، كريم اسكندرانى و باشقىلارى انقلاب ايشينە صداقت و فدائكار لىقلارىلە ستار خانىن ان ياخخىن سلاحداشلارى سوپەسىنە قىدرە يوكسلە بىلمىشلەر. بونلارдан ايسە بىرىنچىسى باقرخان او لموشدور.

باقرخان سالار مەسى

باقرخانىن آدى بوقۇن مشروطە حركاتى زمانى، يازىلىي منبىلىز اكتشىنىدە ستارخانلار بىرگە چكىلىمىشىدىر. ستارخان سردارملى، باقرخان سالارملى! بولقىلار او نلارىن مشروطە انقلابىنىدا خدمتلىرىنە گوره اياڭىنى انجمن طرفىنندىن تصديق ايدىلىمىشىسى و او نلارىن هر ايکى سىنینىدە عايلە سىنە مجلمس طرفىنندىن تقاعدويرلىمىشىدىر. مشروطە انقلابىنىن آرمىندا ستارخانلار باقرخانىن شكللى بىرىرە ويرلىمىشىدىر. بىرسىرا منبىلدە

ستارخانىن ان ياخخىن سلاحداشلارى و سنگر يولداشلارى

مشروطە انقلابىنىن او للرىنده، خصوصىلە تېرىز حركاتىنىدا ارتىجاع و امپريالىزم عامللىرىنە قارشى ستارخانلار بىرلىكده مبارزە آپاران، او نونلا سنگر يولداشى او لان بىرچوخ فدائى باشچىلارىنەن و گور كىملى مجاهدلارىن دە خدمتى دقته لا يقىرىر. لا كىچوخ تاسفلە قىدایتىك لازمىدىر كە، تارىخ بونلارىن اكتشىنىن آدىنى بىلە زمانەمىزە قىرىگىتىرىپ چخارما مىشىدىر. بو بارەدە يازىلىي ادبىياتىن تاما ياخخىن اكتشىتىنە زەختىش كتلهلىرىن، حركاتىدا اشتراكى گوسترىلىمىش و بوجىكەتىدا باشچىلىق ايدىلارىن، ئۆزلۈپىنىن فوق العادە فداكارلىق گوسترنلىرىن خدمتى خصوصىلە قىد ايدىلىمىشىدىر. سون زمانلار آدلارى ياددان چىخىش فداكارلار حقيقتىنەكتابو بىرسىرا گور كىملى مجاهد باشچىلارى بارەدە مقاولاردا يازىلە مىشىدىر. لەكىن ايندىيەقدەر مشروطە انقلابىنىن نەآدلۇ سانلى سىركەدە لرىپىنىن، نەدە او نلارىن سلاحداشلارى و سنگر يولداشلارىنىن خدمتى، خصوصىلە آدىسىز-نسانسىز شەھىد او لان مجاهدلارىن و مجاهد باشچىلارىنىن قەھرمانلىقلارى ايشىقلازىدىلما مىشىدىر. چونكە مشروطە انقلابىتىان سونرا حاكمىتى يىننە ساخلاماغا چالىشان وياخود حاكمىتى الله كچىرىن فئۇداللار، ارتىجاع و امپريالىزم عامللىرى مقام و ثروتى هەرشىئىن او سىتون حساب ايتىمىشلەر. تصادفى دىكىلىدىر كە، «مشروطە سىاست دلاللارى ايچون رتبە، مقام و ثروت گىتىرىدى، حقىقىي فداكارلار ايچون ايسە ئولوم وياددان چخمانقىسب او لسو...» (۱) شەكلىنىدە دىيىن بوقىلار ارتىجاعى مطبوعات نمايانىدە لرىپىنىن ئۆزلۈپىنىدە اعتراضى كىمى ايشىدىلما كەدەر.

أونا گوره بورادا ستارخانىن ان ياخخىن سلاحداشلارىنىدان، سنگر يولداشلارىنىدان آجىقا موجود امكالنلار داخلىنىدە دانىشماق ممكناوا—

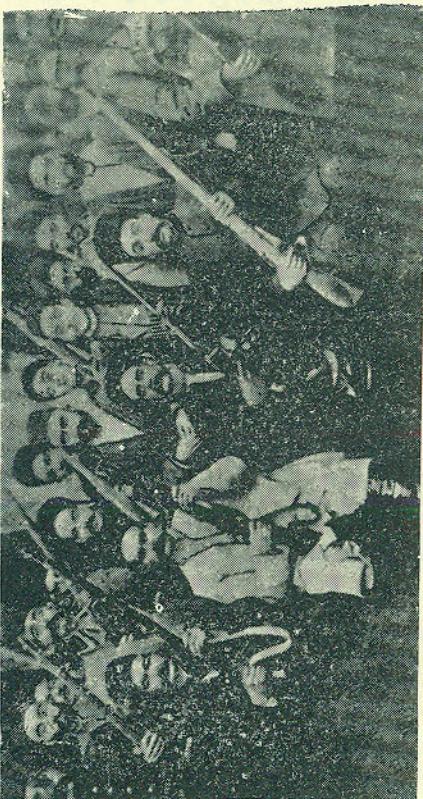
حتى اونلارى بير-بىرىيىن آميرمادان مشروطه انقلابىيىن اىكى سىدارى
آدانلىرىمىشلار.

باقرخان ۱۲۴۰-نجى شىمسى اىلىيندە تبريز ئەريينىن خىابان محلە-

سيىندە زحمتكىش بىرغايلەدە آنادان اولموشدور. باقربيير قىرملا يانىندا او خودوقدان سونرا آتاسىين يانىنجا ايشە كىنىشىش و آتاسىينىن صنعتى او لان بنالىغۇ ئوغۇرەنىشىدىر. او، اىستەر آتاسىين يانىندا بىناشاگىردىك ايتىدىگى وقت، اىستەر بنالىق ايدىر كن ئۆزۈنۈز حەمت سئۇن بىر آدام كىمى، مەارتلى يارادىجى اوستاكىمى گوستەرىمىشىدىر. اونون ئۆز ھەممەلەلىسى حاجىحسين مەعمارىن لايحەسىنە اساسا خىابان محلەسىنە تىكىدىكى بىر نىچە اىكى مرتىدلى بنا ۱۳۲۵-نجى اىلە قىرده قالماقا دايدى.

لەكىن بنالىق ايشە كىنىش او لمادىيە ئايچۇن باقرخاندا سونرا لار مباشرلىك ايتىمكە، دولت قوللۇغۇنَا كېرىمگە مجبوراً اولموشدور. خىابان محلەسىنин او دوردە ياشامىش قول جامان ساكنلىرىنىن دىدىكىنە گورە باقرخان آذربايجانىن مستوفىلىك ادارەسىنە مايلات بىغان آتلى مامور كىمى ايشە داخل اولموش و «خان» سوزودە بوزماندان اونون آدىنин آخرىتنا علاوه ايدىلىميشىدىر. بوندان سونرا او، تبريزدە ولىعەد دستگاهىندا يوز مامورون بويو گو كىمى ايشە داخل اولموش و يوز باشى وظىفە سىنە چالىشمىشىدىر. لەكىن او، بىر آز سونرا بوايشىن دە او زاقلاشمالى او لموشدور. باقرخانىن بىو وظىفەدە اىشىلمەسى اونون بىرسىرا حقىقتىرلە داها ياخىندا تائىش او لماسىنا كومك ايدىر. كىت-گىدە او باشادوشور كە، ظلمۇ تجاوزون مرکزى او لان ولىعەد بارى ئىن زماندا انگىلتەرەو چار روسىيەسىنین يىنە او بىونجاقدان باشقابىر شىئى دىگىلىدىر. خصوصىلىك محمد على ميرزا نايب السلطنه او لىدوقدان سونرا اونون قان توكمە، غارت و تجاوزو سون درجه شەلتلىنىش و استبداد ظلمو كىنىشە كىندا داهاچوخ حس او لوئىنماقدا ايدى. «او، تبريزدە او لدوغو وقت تىكچە تبريزدە حر كاتا امكان ويرمەمكىلە كفایت ئىميردى، تەراندадا حر كاتىن بوغۇ لماسىنا چا- ليشىرىدى و فتنەلەر دوزلىرىدى» (۱) او ناگورەدە زمان كەچىكىجە باقرخانلا دربار خادىملرى و ولىعەد آراسىندا فەركەرلىغۇ درېنلىدشىر. او، دربار دان

۱-احمد كىسرىو تبريزى، گوستەرىيلان اثرى، اوچونجو جلد، ص ۱۵۲.

شەققان و باقرخان مەجاھەتمە ئاراسىندا

اوزا فلاشیر، اونون دشمنلریندن بیرینه چوریلیر، استبداد رژیمینه
قارشی حرکاتا قوشولورو نهايت بوحر کاتین بير حصه سينه رهبر لیك ايديز.
ستارخان و باقرخانی - بو ايکى خلق سرکرده سيني بير - بير يشنه ياخينلاش -
ديراندا اونلارين كچديكلرى حياتو مبارزه يولونون اوخشار ليفى،
كچيردىكلىرى فكر انكشافى مرحله لريين ياخينلپى او لموشدور. خلق و
وطنى يوكسل سويىدە سئومك، اونلارين اوغۇرۇنداداكارلىق گوسترماك،
اونلارين دشمنى اولان استبادا اوپر يالىزمه قارشى آمانسىز او لماق
بو ايکى انقلابى شخصىتى مشروطه حرکاتينين ايکى سرکرددسى كىمى
يېتىشىر مىشىزير.

باقرخان ياشجاپو يوك اولسادا ستارخانين اجتماعىي موقعىنە هەميشە
حرمت ايتمىش، اونون مصلحت لرينه، حربى و انقلابى ذاكاسينا تابع
او لموشدور. اونلارين آراسىنداكى شخصى دوستلوق و فکر وحدتى
مشروطه حرکاتينين موقعىتىله ايرەليلمەسىنە خدمت ايتمىشىزير.
باقرخان مشروطه حرکاتينين اوللارىنده بيرنچە يۈز آتلى مجاهد
دستە سينىن باڭچىسى كىمى اشتراك ايتسەد، ستارخان حرکاتى دوروندە
تبريزىن ۱۱ آيليق مبارزە سى زمانى شەرين يوبىك بير حصه سينىن مقاومتىنин
تشكىلى و بو ايشە رهبر لىك اونون اليىدە او لموشدور. معلومدور كە،
محمد على شاه تبريزى محاصريه آلاندا مرندلى شجاع نظامىن باشچىلىق
ايتدىگى قوه لره چوخ بىل باغلابىردى. اونلاراچار روسييەسى طرفىنەن
و بير يامىش آغىرسلاح و حربى مستشار داتحكيم ايديلىمىشىد. اونا گورەدە
شجاع نظام آتليلارى دفعە لرلە مجاهدلرىن مقاومت خطيىنى يارماق، شەرين
ايچرى محلە لرينه سوخولماق جەھدلرى گوستريرلار. اونلار بير دفعە قىدەغ
طرفىنەن شەھرى محاصىرە ايدىن رحيم خان آتلى لاپىلا بىر لىشىرك سىلاپ
 محلەسى و سيدى حمزە قېرىستانى استقامىتىنە شەھرە سوخولورلار. لەكىن
مجدالملک مفازالارىندا، قارى كورپوسوندە بارىكادا قورمۇش باقرخان
هجومون قارشىسىنى آلىرۇ دشمنە تىلفاتدا واردالىدىز. « عمومىتىله بۇ
 حصە لرین قورۇنماسى باقرخانىن باڭچىلىق ايتدىگى خىابان و نوبىر مجاهد -
لرینە تاپشىرى يامىشىدی» (۱).

۱- «شجاعت» روزنامەسى، خصوصى نمرە، تهران، ۱۴ مرداد ۱۳۲۲

عین الدوله‌نین باشچیلیق ایتidiگی منتظم دولت قوه‌لرینین باسمج و
نعمت آباد طرفن هجمونون فارشیسینی آلماق، شهری ساریداغ، «پایان»
گدیگى، بیلانکىو سیاوان طرفن قوروماق، مارالان سنگارینى ساخلاماق
اولدوچا بويوك مسئولیتلى چتىن ايش ايدى. باقرخان بویرلرین
وطپرست و رشادتلى اهالى سینين كومگىله، اونلارى متشکل لشىرىمك و
سلاماندىرماقلابونون عهده سینىن گله بىليردى.

ستارخان تبريز شەھrinin شمالىغرب، غرب و جنوبغرب حصه‌لرینin
مادفعه‌سینه شخصا باشچیلیق ایتidiگی حالدا عموم شەھر مقاومتىنى ده
رەھرلىكى اوونون اليىندى ايدى. او دوركە، ايش چتىن لىكە دوشن كىمى
اميرخيز فدائىلرینىن، قافقاز مجاهدلرینىن بىر دسته باقرخانين كومگىنه
گوندرىرو ئۇزو شخصا سنگرە خاخرا لووب اليىنى دوستونور چىگىنинه
قوياراق «دۇستون قوللوغۇندادىر، داھانە لازمىدىر؟» دىيە سوروشار،
صحبتلەشىو خربى مصلحتلىر وېرمىش.

مشروطه انقلابىندا آذربايجان خلقىنин چكىدigi اذىتلر، گوستىر-
دىيگى رشادت و انقلابى عزم دىمك او لارى بونون مولقلرىن تصديق ایتidiگى
بىر حقىقت او لموشدور. قىرىزىن محاصره سىزمانى بىر مقاومت و رشادتىن
چوخ گۈزەل و نۇمنەوى اپىزولارىنار است گلىرىك. كىسرۇ تېرىزىنин
يازدىفينا گوره تبريز شەھrinin سارى داغ، داش كومور مەدنلىرى، بیلانكىو
سياوان طرفن محاصره سىزمانى عين الدوله ايلە بىرلىكە خربى تعلیم گورمۇش
قزاق افسرلرى باشچىلیق ايدىرىمىشلار. بونلارىن اختىارىندا ٧٦ كالبىرلى
شەندير توپلارىو آغىر مىسىللار ده او لموشدور. مولقىلاۋە ايدىر كە،
رضاخان او زمان چوخ كىچىك بىر خربى وظيفەدە بومىسىلساجى لىدىن بىر
دەسته سىزه باشچىلیق ايتىشىدۇر.

معلوم دپر كە، بىر حصەلر ھوندار یرلەر الە ساخلاياراق بورادان
شەھر توبو مىسىلسەتلىك توتور، خرابكار لىغا، جىئاچىلار بىر نىڭ انىلىغا
سبب او لمور مۇشلار، اونا گورەدە ستارخان و باقرخان مصلحتى لشەرلەك بىر
اتشى منطقه سىزىنى سو سولور ماق نقشىسىنى ايشىلە بىب
حاضرلايىرلار. او زون مدت كىزلى حاضر لىقدان سونرا او يېلدە
ياشىيان آداملارلا، باغبانلارلا، كومور معدىنى كارگىلارىلە علاقەيە كىرىر و

تىرىجىلەھەمىن آتش منطقه سىزىن ياخىنلىغىنى بىر قىرمهمات، سلاح و آدام كوجو-
رولور. خىابان مجاهدلرى گەيدىكىن ئوقپ آپارىپ دىشمۇن توپلارىنин
لاب ياخىنلىغىنىدا آغاچلار آلتىندا كىزىلەدىرلر. بو توپلارين خىاباندان و
سىباشى محلە سىزىن آپارىياماسى اىچون ۳۰۰ گەيدىق آدام اشتراك
ايدىر. سحر تىزدىن هو ايشقىلانار- ايشقىلانماز دىشمۇن توپچۇلارى خىابانلىلارين
قوپ آتشىنە معروف قالاراق موضىلرى تركىيەتىمكە مجبوراً لور. بو
زمان آل بومبلارىلە هجوم باشلارىر كىيىنە گىزلىنىشىش مجاهدلر دىشمۇنى
تعقىب ايدىرلر. بوتون بوعملياتا باقرخان باشچىلیق ايدىر.

بوجوره موقىتلى حربى عملياتلارا باقرخانىن باشچىلیق ایتidiگى
باسمنچ و سارىداغ مخارىبە لىرىنده تصادف ايدىرلەك. باقرخان بىر دسته
خىابان، مارالان و نوبر آتىلارىلە بىرلىكە آجى چاى دويوشلىرىنە ماكىو
خانلارىندا قارشى موقىتلى اشتراك ايتىشىدۇر.

ستارخان و باقرخانىن بىرگە سەعىلرىنى تىيجە سىزىن ۱۹۰۸-نجى ايلين
او كەتپىروندا رەحيم خانىن قوللور دستە لرى تېرىزىن قووولمۇش، شەھر
قورخاناسى ۲۰ مىن تەنگ و ساير سلاحلارلا بىرلىكە مجاهدلرلىز، اليىن
دوشوشدور. (۱)

باقرخان كىتلە لرى سەفر برايەتكەو تشكىلاتچىلىق ايشىنە دۈز مەھارتىنى
گوستىرمكە بىراپتىن بىلەكە ماڭاولان قوچاق و باجاريقلى سو كور دە
كىيىن دە تائىنەمىشىدۇر. اوونون باشچىلیق ایتidiگى خىابان مجاهدلرە
ايچرىيەسىنە يوز باشى تەقى، ميرھاشم خان، (۲) سادق خان و يىسىنى، حسن خان،
حسين خان، آقا بالاوسايىر كىيمى مىشەور مجاهد باشچىلارى، شىيخ محمد خىابانى،
شىيخ سليم كىيمى گوركەلى اجتماعى خادم، متىكىرو ناطق لىدە او لموشدور.
اودا ستارخان كىيى شىيخ محمد خىابانى نىن مصلحتو و مشور تارىينە ھىمىيەتىلە
قولاق آسمىشىدۇر. باقرخان ھەلە مىشروعه انقلابىندا اوچ ايل او لامپریا-
لىز نفوذونا و استبادا قارشى اعتراض حر كاتىندا شىيخ سليم و خىابانى

۱-م.س. ايوانوف، گوستىريلان اثرى، ص. ۲۲۸.

۲-بو، دوھچى محلە سىزىن ياشىيان مىشەور مىتىجىع ميرھاشم دەگىل،
باقرخانلا قوهۇم او لان ميرھاشم خاندىر كە، خىابان محلە سىزىن قره باغلىلار
كۇچە سىزىن ياشامىشىدۇر.

مقابلينده اولان مسجد باقرخانين خاطره سى ايچون «سالار مسجدى» آدلا نميشدир. اونون خدمتلىرى اساساً ۲۰۱۶ آذىر نهضتىنин غلبەسىندن سوئرا قورواموش ملى حکومت طرفيندن قيمتلىنىمىشدىر. اونون ياشادىقى خيابانا «باقرخان خيابانى» آدى ويرىلەمىسى، «مشروطە باقراسىندا ۴-نجى ايلدونومو مناسبىتىله آذربايچان مجلس ملى سىينىن قاباغىندا باقرخان مىسىمەسىنин نصب او اونماسى» (۱) بونون ايچون بيرىشىلەر.

مشروطە حر كاتىنinin فكىر قىرمىزىلار يىدان-على مىسيو

تبريز حر كاتىنinin گوركملى انقلابچىلار يىدان و اجتماعيون-عاميون فرقەسىنinin بانىلىرىندن بىرى كىمى شەرت قازانمىش اولان على مىسيو عمرۇ-

۱- «دو كرات» مجلەسى، آذربايچان دمو كرات فرقەسىنinin ستارخان بايراقلى تبريز شهر كومىتەسىنinin تشرىيەسى، نمرە ۱، تبريز، شەھريور ۱۳۲۵، ص ۲.

ايلى بىرلىكىدە اشتراك ايتىمىش و اونلارين آراسىندا مبارزە دوستلۇغۇ ييارنىمىشدى.

باقرخان كتلەۋى تېلىقات و توشىقات ايشىنىن اهمىتىنى دوزگون قىمتلىنىدىر مرك خصوصىيەن جاقلاردا و ئەپرستىلىك حىقىنە نطق لە سوپىلەمك و انقلابى شەرلار او خونىمىسى ايچون شەيپىيار اتىمىشىدیر. بورادا انقلابچى شاعر مير على اصفر خازنinin او خودوغۇ شەرلر، شيخ محمد خيابانى و شيخ سليمىن موعظە و نطق لرى خصوصىلە دقتە لايدىر.

چخار مايمىشىدیر. خيابان محلەسىنinin بىر حصەسى قطب ميدانى اونون حربى تعليمات ميدانى او لموشىلور.

ارتىجاع و امپریالىزم باقرخانى ستارخاندان، حر كاتدان آمير مايقى ايچون چوخ سعى گوسترىمىشلار. اونون حىقىنە يايىلان افتراء تەمتاردە هەمین منبىلەرن سو ايچىمىشىدیر. بعضا داشمىنلار او نونلا ستارخان آراسىنما- قىشىدە سالا بىلىمىشلار. لەن ستارخانinin آيمىقلىفي و اوزاق گورنلىكى بولۇز صەمىمىي دوستو ستارخانى. انقلابى حر كاتا صادق قالىمىشىدیر.

مجلس توپا باغانلىقىدا محمد علیشاد عىن زماندا بوتون مجاهىدلەر قارشى قتل عالم امرى دە ويرىمىشىد. مەحسىن بىلە شەيپەتە ستارخان بىر عەدە مجاهىد باشچىلارىلە كۆچىدە يىچىب بايراقلارى ووروب سالادى... عالمى قاپىويا چاتىقىدا باقرخانا سفارشى گونىزدى، خيابان مجاهىدلرى بىرداها باقرخانىن اطرا فىنا توپلاشدىلار. هامىلىقجا «باغ شەمال» طرفه اوز قويىدۇلار، نىتىجەدە رەحيمخان و اونون آتلىلارى بى آير جاسىنا مجاهىدلرىن. قارشىسىنidan قاچىلارو تبريز حر كاتى يىندين جانلاندى...» (۱)

ارتىجاع و امپریالىزم عامللىرى ھر ايلى سو كرددەن تەھرانا آپارماقلا هەم او نلارىن ئوزلرى، هەمدە انقلابى حر كات ايچون توطىدەن اجراسىنما موفق او لور. تەھراندا ستارخان ييار الاندىقىدان سونزا (آشاغىدا كىشكىلە) باقرخانى خستەخانادا اونون يائىنەدا گوروروك. بوندان سونزا باقرخاندا باشقابىر توطىه و اسطەسىلە وطندى اوزاقدا ئۇلدۇرۇلۇشۇ و تائىنیمامات ايچون ياشىدا بىدنىتىدىن آيرىلىمىشىد. بىلە لىكلە خائىن حاكمە هيئىتى ستارخانىدا، باقرخانىدا، او نلارىن او لادىنندا دەداكار لىقلارىنinin عۆضىيەتى تىرور، تعقىب و اعداملا ويرىمىش او لۇو. (۲)

باقرخانىن ایران آزادلىغىندا خەدىملەرى بوتون ترقى بىرور آداملار طرفىنەن يو كىك قىمتلىنىمىشىدیر. تبريزىن خيابان محلەسىنە اونون ايوىنىن

۱- «اطلاعات» روزنامەسى، نمرە ۱۲۲۴۷، ۱۲ مارداد ۱۹۴۶.

۲- «شجاعت» روزنامەسى، خصوصى نمرە، تەھران، ۱۴ مارداد ۱۹۴۶.

سیه‌ده باش ویرن انقلابی حادثه‌لر، خصوصیله باکی پرولتاریاتینین قهرمانلیق مبارزه‌لری اونو بوبولدا داها محکم آدیدیملا رایره‌لیلمگه روحلاندیریردی. بو حادثه‌لر اوندالاجتماعيون—عاميون فرقه‌سینی یاراتماق فکری‌نی داهادا قوه‌تلنیدیریردی. معلوم‌دور که، محمدعلی‌میرزانین تبریزده حکمرانلیق ایتیگی بیردورده، متقدی ایده‌یالارا، آچیق فکرلی ضیالیلارا قارشی آمانسیز جاسیننا مبارزه آپاریلیدیغی بیرزماندا بوایشه گیریشمک چوخلو حاضرلیق، جسارت و هر طرفانی بیلیک طلب ایلییردی. محض دیرون اجتماعی، اقتصادی و سیاسی شرایطینی یاخشی‌بیان، وضعیتن باش چخارماғنی باجاران علی‌مسييو بوطلباتا جواب‌بیره بیلدنو اجتماعيون— عاميون فرقه‌سینین یاران‌سیندا ئوز خدمتینی گوسترمیش او‌لدو. گیزلئی صورتده فعالیت ایدن بوفرقه مشروطه حرکاتینین ایده او لوری زمینه— سینین حاضر لامناسیندا، قافقار انقلاپچیلاریله علاقه‌نین گئيش‌لەنمەسیندە بوبیوك رول اوینامیشدیر. او، همۇزو شنبامەلر واسطه‌سیله ظلمو استبدادی افشا ایتمیش، همده قافقار سوسیال دموکراتلارینین آذربا— یجان دیلیمند نشر او لموش شنبامەو بیانیه‌لرینی یاپیمیش‌دیر. بوندان علاوه «آرتیق ۱۹۰۱—نجى ایل مایین او للریندە «ایسکرا» رداکسیا— سینین برلین نقلیات قروپو واسطه‌سیله وینه‌دن گوندریلن «ایسکرا» ادبیاتی تبریزه گتیریلیردی. اورادا گیزلئی باز ایاره‌لیلمیشدی. سونرا همین ادبیات تبریزدن آتلارا يو كله‌نیب باکی یا گتیریلەدی. (۱)

تاقیقاتچی لارین یازدیقلاریندان معلوم او لور که، بو مسئول ایشلرین موققیله ایره‌لیلمەسیندە همین فرقه‌نین، خصوصیله علی‌مسيونون خدمتى بوبیوك او لموش‌دور.

علی‌مسيونون اجتماعی—سیاسی فعالیتی و انقلاپی ایله او زامپارا لاقلیقی ایله او زه چخمیش‌دیر. او، تبریزده دو گوشلرین دوام ایتیگی دورده هم مجاهدلرین پالار، تجهیزات و سایر مادی تامیناتی ایله مشغول او لموش، همده حرکاتین ایده‌یا استقامتینه ئوز مثبت تائیرینه گوسترمیش‌دیر. او، ئوز یاخین دوستو حاجی مهدی کوزه‌کنانی واسطه‌سیله تاجارله گوروش‌موش، ضیالیلارلا علاقه‌یه

۱—آذربایجان کومونیست پارتبیاسینین تاریخی (بیرینجى حصه)، باکی، ۱۹۵۸، پ. ۶، ص ۴.

نوون سون لحظه سینه‌قبر انقلاب ایشینه صداقتله خدمت گونتمرىمیشیدir. تبریزین روشنفکر تاجارلرینه منسوب اولان علی‌مسييو شهرين نوبر محله سیندە دوغولموشو او رادادا ياشامیش‌دیر. او، تبریز شهرينده فارس، عرب و فرانسه دیللرینده تحصیل آلمیش، سونرالار ایسە شخصی مطالعه سایه‌سیندە سوادلى و مترقى فکر لى بېر شخصیت کیمی یتیشمىش‌دیر. اونون تز-تر تجارت مقصیدیله استامبولا و تقلیسە سفرایتمەسى بوبیلر— دەکى آزادیخواهlarلا ياخینلاشما سینا سبب او لموش سور. علی‌مسييو قافقازا، خصوصیله تقلیسە سفرایتیگی زمان آزاد فکرلی آداملارلا گوروشور، صحبت ایدیر و او نلارдан ئو گردنىردی. علی‌مسييو، دنیا كومونیست و کارگر حرکاتینین گوركملی خادملىکىندن بىرى، آذربایجانین بوبیوك انقلاپچى اوغلۇ دكترنریمان نزیمان توپلا همین سفرلار زمانى ياخیندان تانیشى او لموش، آزادلیق حرکاتىنین جريانى، گله‌جگى حقینىدە اونونلا چوخلو صحبت ایتمیش و ثمره لى مصلحتلار آلمیش‌دیر. علی‌مسييو فارس و عرب دیللریني مکمل بیلەك لە ياناشى فرانسە دیلینى دە ياخشى بیلەردى و خصوصیله فرانسە انقلاپی حقینىدە گئيش معلوماتا ماڭ ایدى. محض فرانسە دیلینى بیلەگى و ئوز نطق لریندە فرانسە انقلاپىندان مىاللار كىردىگى ايچون اونون آدینا مسييو سوزودە علاوه ایدىلەمیشـدـى.

علی‌مسييو علمى بیلەگى ايلە، خلق‌حیاتىلە، ئولكەنین اقتصادى و اجتماعى قورو لوشىلە، دنیا انقلاپى حركاتىلە تانیشلىغى نېچە سیندە، خصوصیله استبداد و امپيراليزم ظلمونو گۈزىلە گوروب حسنى ایتىگىنی ايچون مترقى فکر لى، مبارز آزادیخواه كیمی یتیشىپ بىر كىمیشـدـى. او، هله مشروطه انقلاپىندان اول ئولكەنین صنایع‌لەشمەسى لزومونو باشا دوشوش و ايلەك صنایع موسسه‌لری ياراتماق كىمى تىشبەت ئەل آتىمیشـدـى. علی‌مسييو تبریزده چىنى سازلىق كارخاناسى آچماغا موقق او لموش و عمومىتىلە شهردە صنایع او جاقلارینین یارانىب گئيش لەندىريلەسیندە بوبیوك زحمت صرف ایتمیشـدـى. لاكن تجارت و صنایع ایشلری ايلە ياناشى او نوان چوخ ماراقلاندیران و آمنز باكىمی جذب ايدىن استقلالو آزادلیق اوغرۇندا، دموکراسى، عمومى ترقى و رفاه اوغرۇندا مبارزه ايدى. او، هله مشروطه انقلاپى عرفه سیندە تبریز ضیالیلارلە تاك گوروشور، مصلحت لشىر و مبارز قوه‌لرین تشکىلى حقینىدە يوللار آختارىردى. رو—

او، وطن، خلقه، آزادلیق حرکاتینا خدمت ایتمگی هر شئین اوستون تو توشدور. خلق و آزادلیق ایشینه گوستریدگی مثل سیز صداقین نتیجه‌سی ایدی که، مرتجم قوه‌لر علی مسیونون قانینا سوسایشندیلار. اونون فعالیتی ارتتعاعین غضبینی جوشوردوغو ایچون ایدی که، رحیم خان با غشمالی الله کچیردیگی زمان ایلک نوبده علی مسیونون ایوینین غارت ایدیلمه‌سی بارده امر ویردی. مادی جهتن علی مسیو با دگن خساره حسابیز ایدی، لکن ارتتعاعی قوه‌لر بوانقلاب خادمینی قورخود ایلمه دیلار. ارتتعاع و امپریالیزم عامللاری اونون تُوزوندن انتقام آلبیلمه دیکلری ایچون چار قوشونلاری تبریزه داخل اولوقدا اونون ۱۷ یاشلاریندا اولان حسن و قلیردن عبارت ایکی اوغلونو گورکملی آزادیخواه روحانی نقته‌الاسلاملا بیرلیکده دار آغازیندان آسیدر دیلار.^(۱)

علی مسیو تبریز حرکاتیزمانی ان آغیرو قتلره سردار ملی ستارخانین ان یاخین سلاحداشی و سنگر یولداشی کیمی چخیش ایتمیشندیز. استبداد قوه‌لری تُوزلرینی غالب حساب ایتدیکلری آن آغیر گونله ده ستارخان بیر نچه‌نفر له چخیب ایولرین قاپی لارینا و ورولموش آغ بایراقلاری سالار کن علی مسیودا اونونلا بیررده اولموشندور. او تبریز کوچه‌لرینده او جا سسله جماعته خطابا دیمیشندیز: «قارداشلار، بایراقلاری آشاغی‌اندیرین! بو نلار بدنامیقوق اکچاقيق نشانه سیدیز. بونو بوتون قارداشلاریمیز ادا چاتدیرین!»^(۲)

ئولکه‌میزین ترقیو انکشافی اوغروندا، مشروطه انقلابینین غلبه‌سی یولوندا جانو مالینی اسیر گهمهین علی مسیو چار قوشونلاری هله تبریزه گله‌میشدن قاباق تُوزاجلی ایله وفات ایتمیشندیز. لکن او، وفات ایردکن مشروطه انقلابی‌نین گله‌جکی حقینه فکر لشمشیش و اطرافینا توپاشانلارا دیمیشندیز: «منیم عمروم سوناچاتیب، آرتیق حیاتیم سونمکه‌دیر. آنچاق سیز ای جسور فدائی‌لر و ای عزیز همسلک اریم! انقلاب آتشین سونمگه قویماین. بوتون ایراندا مشروطیت غلبه‌چالانقدر مبارزه آپارین».

۱- «خوانندها»، نمره ۹۲، تهران، ۱۴ مرداد ۱۳۶۶.
۲- اینه اورادا.

گیرمیش، انقلابی حرکات ایچون مادی و سایط توپلانماسیتی تشکیل ایتمیشندیز. او، بوسوسایطین صرف ایلیلمه‌سینه نظارت ایشینه‌ده کومک گوستریشندیز.

خارجله علاقه‌ساحلامق، مجاهد پستلارین تعیین ایتمک، اونلارا پارول (اسم‌شب) ویرمک، انقلابی قوه‌لرین، ستارخان و باقرخانین تهمکه‌سینه لیگینی قامین ایتمک علی مسیونون اینده اولموش او، مسئول و بیویک اهمیت مالک‌خانمیتی لیاقتله بیرینه بیرمیشندیز.

او، همیشه بنله فکر لشمشیشندیز: «الی ال اوسته قویوب او تور مقاددان هچنده چخمار، حرکت و مبارزه لازم‌دیر». او، بوفکری مختلف و اسطه‌لره مجاهد دسته‌لوینه، ضیالی قوه‌لر چاتدیرمیش، ستارخانین از یاخین سلاح داشی کیمی اونونلا مصلحت ششمیش و مشروطه حرکاتی دین ایره‌لیله مه‌سینه خدمت ایتمیشندیز. او، تُوز نطق‌لریندن بیرینه دییردی: عزیز هم‌سلک اریمیزا اوقورخماز فدائی‌لر... اوزون مدتان بیری دیرک، ایران خلق‌لری اسیر‌دیرل. سیز گرهک اسارت زنجیرلرینی پارچالای‌یاسینیز. اونو بیلین که، سیز تک دگل سینیز.

او، مبارزه‌نین حقوق‌عدالت ایشی او لدوغونا اشاره‌ایده‌رک دیمیشندیز که، بیوی‌لدا هلاک اولانلارین قاتن‌برده قالماجاقدیز. سیزین عایله‌دیز فرقه‌نین قایخیسی ایله‌اهاطه او لو ناجاقدیز. تاریخ بو یولداملاک اولانلاری او نونتا می‌جاقدیز...

علی مسیو تکجه تُوزونون آتشین نطق‌لری و تشکلاتی ایشلری ایله کفایت لئمده‌میشندیز. او، انقلاب ایشیندالان صداقینی تُوز عمللاری ایله‌ده دوغرو لتموشدor او، سنگر لره باش چکمیش، بعضاً گجدار سحره قدر یورو لمادان چالشمشیش، لازم اولاندا اینه سلاحدا آلمیشندیز.

مجلس تویا باغلاندیقدان سونرا تبریز‌ده عکس انقلابی قوه‌لر دیرچه‌لیب مشروطه‌چیلر او زیرینه هجوما کجیدیکلری بیزماندا علی مسیو نه تک تُوز یولوندان دونجه‌میشندیز، او حتی روخدان دوشموش بعضی انجمن عضولینه اورک ویرمیش، تُوز مسلک یولداشی حاجی‌مهدی کوزه کنانی ایله بیرلیکده فدائی‌لری مقاومت گوسترگه رو خلاندیرمیشندیز. علی مسیو مشروطه دوستلارینا نسبت فوق العاده صمیمی و مهربان او لدوغو کیمی دشمنلره فارشی چوخ پرینسیپال ایدی. او، خلق ایشینه خیانت ایدنلر حقینه، وطنی ساتانلار حقینه، بوز قونلوق سلان و اوغور-لوق ایدنلره قارشی کسگین و عدالتلى قزارلارلا چخیش ایتمیشندیز.

حیدر عمۇ اوغلو

اوغلونودا مبارزه يە سوق ايدين اساس عامل او نو احاطه ايدين معطيين عدالت سىز لىكلرى، منسوب او لىدوغو خلقين محروميتلىرى، كار گر طبقة سينين مشككى مبارزه سى ايدى. حيدر عمۇ اوغلو باطومدا، تقليسىدە باكىدا تحصىل آلاركىن يو شەھرى سیاسى تعطيللەر و كار گر خەكتى بوروموشىو. بو، آچىق فىكرلى گنجح خەيدەخانا انقلابى تاثير ايتمەيە بىلەمىزدى. حيدر عمۇ اوغلو مشھەد شەھرىيەنە برق كارخاناسىنى ياراتماق ايجون دعوت ايديلەرنىن آرتىق سیاسى جەمتىن يېتىكىن لىشمىش اولانو انقلابى تجربە قازانمىش جوان ايدى. او، باكىدا ايكن سوسىال-دموكرات پارتىياسىنин «ھەمت» قروپونون عضوى او لموشۇد كەنۋىزىمانوفلا ياخىندان ھەمكارلارىق اىتمىشىدەر. حيدر عمۇ اوغلو قازاندىيى انقلابى تجربەنەد، الده اىتىيەكى اختصاصىنىدا وطنىن ترقىسى، خلقىن آزادىيىنى يولوندا صرف اىتمىشىن، بو ايشە بىرىنچى درجهلى ايش كىمى باخمىشىدەر.

حيدر عمۇ اوغلو ھەلە تەراندا ايكن مشروطە چىلەرلە مخالفت ايدىن و خلقين مبارزه سىينە مختلف يولارلا ماتع اولان مىستىدلەر عليهينە جىدى مبارزه آپارىرىدى. عمۇ اوغلو نون انبوپىك انقلابى خامتىرىندان بىرىدە او نون، جسارلىق دوگوشچولر تربىيە اىتمەسىدەر. بىرسىرا تاقىقات چىلارىن يازدىغىنا گورەقاتى مىستىبد مىزاعلى اصغرخان اتابكى ئۇلدورن (۱) عباس آقا صرافتىرىزى، مجازات كومىتە سىينىن باشقا عضولرى، ال بومى و ساير خربى تكىنلەك آزادلىق خەكتىندا خەدتى ايدىلەرن اکشى، محمد علشادا بومب آناندار حيدر عمۇ اوغلو طرفىندن تعلمۇن و تربىيە آلمىشلار. تەراندا ارتىجاع طرفىندن تەقىب او لونان و دفعەلر لە حېسىس ايدىلەن حيدر عمۇ اوغلو نھايىت بورادا لىلىمدىب قاچاق يو للازوسىدە كىمىشىن و زاقادقاز سوسىال-د مۆكرات تشكىلاتى اىلدىلاعلاقەدە كېرىەر ك تۈرىزە سلاح و مجاهەد دستەلرلى كوندرىلەمەسى اىشىندە ياخىندان اشتراكا يەت- مىشىدەر. او، تېرىزىدە استباد قورولوشونا قارشى قەرمانچاسىندا مبارزه آپاران ستارخانىن مبارزه سنگىزلىنىدە بلاواسطە اشتراكا اىتمكايچون سرحدبىيى موجود اولان چىتىن لىكلرى دفع ايدىر ك ئۇزۇنۇ تېرىزە چاتدىر. مىشىدەر.

حيدر عمۇ اوغلو ستارخان، باقرخان، على مسيي و دىيگر گور كمللى حەركات خادىملرى ايلە سنگىزىلداشى او لموش، الده سلاح دشمن قوه لرە قارشى رشادتىلە مبارزه آپارمىشىدەر. تارىخى سىنلەر تصديق ايدىر كە. ھە تېرىز خەكتىندا خىلى او لە حيدر عمۇ اوغلو ايلە على مسيي آراسىندا

۱-احمد كىسرۇي تېرىزى، گوسترىيان اثرى، بىرىنچى جىلد، صحىفە ۲۲۲.

عمۇ اوغلو آدىلە مشھور اولان حيدرخان افسار بوتون شعورلو حياتىنى ئولكەمېزىن قرقى سىنه، خلقلىرىن آزادلىق اىشىنە صرف اىتمىشىدەر. حيدر عمۇ اوغلو حقىنە كتاب و يازىلارىن موجود او لماسىنىن باخمىياراق او نون انقلابى مبارزه تارىخىمېزىدە تو تاوغۇمۇقىعتىنى گىنىش صورتىدە احاطە ايدىن اثرلەر يەندە احتياج واردىر، لا كى بىز بۇ انقلاب قارتالىنین مشروطە انقلابىندا، خصوصىلە تېرىز خەكتىندا اشتراكىنىن و گوسترىدىكى انقلابى فعالىتى احاطە اىتمك وظيفە سىنى قارشىيا قويىمۇشۇق.

۱۲۵۹-نجى شىمسى اىلە سلاماس شەھرىنە آنادان اولان حيدرخان ابتدائى، اورتاو عالى تحصىلىنى سلاماسداو مختلف شەھرلەدە، او جەملەدن آلكساندرپول (ايىدىكى لنەنباكان). تەقلىس و باكى شەھرلىينە آليقىدان سونرا بىرمەت باكىدا برق مەندىسى كىمىي ايشلەمىشىدەر.

ئۇزۇنۇن يازدىغىنا گورە، عمۇ اوغلو ھەلەچوخ گنجى يەكىن، يەنى ۱۶-ياشلارىندان سیاسى مبارزه يە قوشۇلۇشۇر، البتە حيدر عمۇ

ستارخانین مجاھدلىرىندن بىرى او لموش ع. مختارزاده ئۇزۇنۇن
خاطره لەيندە قىيدايدىر كە، ستارخان سپەدار اىلە گورۇشە گىدىن زمان ۲۰
نفر سچمە مجاھدین آپچىرىسىنە حىدرۇمو اوغلو دا وارايدى. (۱)
ھەچ دە تصادفى دېگىلنەر كە، مباختەلى مىسەلە لەين مەذاكەسىنەدە يىا
مىساحت مشاورە لەيندە سردار مەللى اشتراکچىلارا مراجعتا دېيرميشىن:
— حىدرۇخان نە دىسە او دور.

حىدرۇمو اوغلو گوركىلى خركات خادمى ستارخانىن محبىت و خرمىنى
تصادفا قازانمايمىشىدە. او، بونا ئۇزۇنۇن گوستردىكى رشادت و فعالىتى،
جىدىت و استعدادى اىلە، خلق حركاتىناخىر وىرن عقللى تىبىر اىلە ئايلى
او موشىدور. ئىلە بونا گورە اىدى كە، مرند و خويون آزاد ايدىلىمەسىو
بو مەحاللاردا خلق حاكىمىتىنىن قورو لوپ، مادافعه او لونماسى ستارخان
طرفىنەن حىدرۇمو اوغلو يىا تاپشىرىلەميسىش و او دابو مسئۇل و ظيفەنەن
عەهدەسىنەن لىاقتەلە گلىمىشىدەر. حىدرۇمو اوغلو نۇن خويدا آپاردىغى
انقلابىن ايش و خلقىن رفاهىيچون حىاتا كىجرىدىكى تىبىرلر دقتى جىلب
ايتىمدىه بىلمىز او، مبارزەنەن انقىزىغىن دورىنەن بئىلە قوروجولوق ايش-
لىرىنى، مەنى ترقىنى او نوتىمايمىش، فرصن دوشن كىمە معارف، مەنىت،
ايىنچە صنعت، عمومى قوروجولوق و آبادلىق اىشلىرىنەنەدە اقدام ايتىمىش-
دىر. مەھسىن بىر خصوصىتلىرىنە گورە اىدى كە، ستارخان، حسین باغان و
باشقى گوركىلى انقلاب خادىلرى كىمە حىدرۇمو اوغلو نۇن دا حقىنەدە
خلق آپچىرىسىنەن ماھنىلار يارانمىشىدە.

حىدرۇمو اوغلو حقىنە دېيلان خلق ماھنىلارىندان بىرىنەنە او خويورق:
عمواوغلو گلدىخوييا خويلا لا قرارقىوا يىتىلارىن قارنى دويا
ياشاسىن گوزل عمواوغلو.

***

عمواوغلو مىنېپ فايتونا تومار وىرېپ بوز آتىنا چورك يىنېپ يوز آتىنا
ياشاسىن گوزل عمواوغلو

***

راستابازارىن راستاسى گلىرى مجاهد دىستەسى عموغلو دور سرگىرەسى
ياشاسىن گوزل عمواوغلو.

— «آذربايجان» روزنامەسى، ۱۳۳۵-نجى اىل، نمرە ۸۷۲.

ياخىن مسلك دوستلوغو نتىجه سىنە على مسيو تېرىزىدە اجتماعىيون-
عامىيون فرقەسىنى تاسىس اىدە بىلەمىشىدەر. حىدرۇمو اوغلو نۇن حركاتدا
فعال و چوخ ثمرەلى اشتراكى مجاھدلر آراسىندا اونابۇ يۈك مەبتى قازا-
نديرىمىشىدە. او، تېرىزىدە «آجىچايى» مجاھىدەسىنە، مرند و خويدا
ارتعاج طرفدار لارىنەن ازىلەمىسىنە و خصوصىلە خويدا خالق حاكمىتىنى بنىن
يارادىلىمىسىندا ئۇزۇنۇن بىلەلىك و باجارييەنى اسېر كەمەمىشىدەر.

حىدرۇمو اوغلو مجاھدلرین تەعلیم تېرىيەسى، خزبى كادر لارىن يېشىش-
دىرىلىمەسى اىلە ياناشى مجاھدلرین سلاحلە تەجيىز ايدىلىمەسىنەدە بوبۇ يۈك
ايىشگازارلىق گوستردىشىدەر. بومب اعمالات خانالارىنەن تاسىسىنە و بوبۇ
بومبىلاردان استفادە ايدىلىمەسىنە، بوساحەدە كادر حاضر لېپىندا
گوستردىكى خەدىتلىرىنە گورە خلق آپچىرىسىنە اونا خايدىر بومبىدا
دىرىلىمەمىشىدەر.

معلوم او لىوغۇ كىمى مىشۇر مرتىجع مرندلى شجاع نظام تېرىز
حر كاتىندا فارشى و ووروشان ان دىغان دىمنلىرىن بىرىي اىدى. او نۇن جىغا يىلە
تېرىز آراسىندا كى اساس بولۇ نظارت آلتىندا ساخلاماسى حركاتىن اىمەر-
لىمەسىنە مانع او لوردو. ستارخان و او نۇن ياخىن آداملارى شجاع نظام
كىمە مرتىجع عنصرى آرادان گوتورمك و بونۇنلا دا مرندە استبىداد
قوه لېرىنى ازىب تېرىز-جلغا شو سەسىنە نظارت اىتمك اىپچون يوللار
آخىتاردىقلارى زمان حىدرۇمو اوغلو ئۇزۇنۇن چوخ جىسارلىق تىبىرىنى
ايرەلى سورور و قبول او لور. او مىزرا اسماعىل نوبىرى اىلە مشاوارە
ايتىكىن سونرا شجاع نظامىن تېرىزىدە كى دوستو سيف الساداتا مخصوص
آد مەھرو نۇن عىينىنى دوزلىتىرىرىو آپچىرىسىنە بومب قويولمۇش بىستەنەن
سېرىقۇشۇنۇ هەمین مەھرەلە مەھرەلە بىرمەنندە شجاع نظامىن عنوانىندا گوندرىرلار.
معلوم او لىوغۇ كىمى شجاع نظام ئۇز اىپۋىنە بىستەنى آچىدىار كەن بومب
پار تلامىش و بونۇن نتىجه سىنە شجاع نظام و او نۇن اوغلو ئۇماوشلار.
بۇ خاھىدە ايسە مرندە مترقى قوه لە دور بىلېپ مىشۇرە بىرىي ايدىلىمەمىشىدەر.
شمادان سونرا مرندە مرتىجع قوه لە دور بىلېپ مىشۇرە بىرىي ايدىلىمەمىشىدەر.
حىدرۇمو اوغلو نۇن بوبىلاردان، يار تلايىچى مادەلردن چوخ
مەھارتلە و يېرىنەن استفادە ايتىمەسى، بئىلە لىكىلە دىشمنە تائىرلى ضربەلر
اندېرىمىسى خىدە بېرچوخ يازىلى منبىلە واردىدەر.

حىدرۇمو اوغلو ستارخانىن ئىياخىن سلاحداشلارىندان بىرىي اىدى. او،
اکثر دو گوشلارە سردارلا بېرىرىدە او لموش، ستارخانىن كىجرىدىكى حربى
مشاوارەلرە ياخىندا اشتراك ايتىمەسى و مىشۇرە انقلابىنا چوخ مېبتى
فكى كومىگى گوستردىشىدەر.

مشر و طه حر کاتی نین فعال اشتراکچیسی و
دوامچیسی شیخ محمد خیابانی

شیخ محمد هجری شمسی ۱۲۵۸-نجی ایلده (۱۸۷۹ میلادی) تبریز
ولایتی نین گونی محالینین خامنہ قصبه سیندہ آناندان او لموش. ۱۲۹۹-
نجو ایلده ۱۴ یاشیندا ایکن ایران ارتبعاعی و امپریالیزمین الیرقصدی
نتیجہ سیندہ تبریز شہریندہ وحشیجہ سینه ٹولیور و لموشدور.
گور کملی معارفچی، انقلابچی دموکرات اولان خیابانی نین حیات
ویارادی جیلیغیسی ۳ دوره بولمک اولا:

۱۲۵۸-۱۲۸۴-نجی ایللاری احاطه ایلن بیرینجی دور اونون
او شاقلیق و گنجلیک دور ندن عبارت دیر. همین دور ده خیابانی دینی تحصیل

حیدرخانین انقلابی حادثه لره با خیشی بوندان سوژرا داهادا دقیق لشمیش،
ستارخانین سلاحداشی اولماق اونون انقلابی تجربه سینی زنگین لشتر-
دیر میشیدیر. او، مبارزه لرین آلولاری ایچریسیندہ، اجتماعی طوفانلار
قویغوندا بیویویوب یو کسلمیش، نهایت دنیا کومونیست و کار گر
حر کاتی نین، ایران آزادلیق نهضت لرینین گور کملی خادمی کیمی شهرت-
لنمیشیدیر. ٹولکده ده کار گر حر کاتی نین مشکل لشمه سی، ایران کومو-
نیست فرقہ سینین پار انما سیندہ اداحیدر عموم او غلو نون خدمتی آزاوله میشیدیر.
ستارخانین از باخین سلاحداشی، آزادلیق حر کاتی نین فکر بهادر لریندن بیری،
قرخمان سر کردہ حیدرخان افسار ۱۳۰۰-نبعی شمسی ایلیندہ انگلیس
جاسوس لارینین تو طشه سی، میرزا کوچک خانین خیانتی و احسان الدخانین
سوچو لوغو نتیجہ سیندہ تی باران ایدیلیمیشیدیر. او، ایران حلقه رینین
آزادلیق و سعادتی اوغروندا شهید او لموشدار.

باشقا مولغلىرىن يازىلاردىدا بىرسىرا سهو، تعرىف و باشقا نقصانلارىدا باخماياراق شىخ محمد خيابانى نىن حيات و مبارزه سىنى، خصوصىلە اوونون رهبرلىك ايتتىكى دمو كراتىك حر كاتى ئوگرنىمك اىچون ماترالاپ ويرىر، شىخىن حيات و مبارزه سىنى ئوگرنىمك اىچون سوووت تارىخ شناسلارىنىن آتىيقلارى نجىب آدىملار خصوصىلە دقتە لايق دىر. اساس، منبىلەن بىرى اولان «خيابانى» (۱) اثرى دەسسووەت تىقىقەتچىسى غلام محمدلى طرفىنلىن يازىلماشىدیر. لەن بورادا خيابانى نىن يالىز مشروطە انقلابىندا، خصوصىلە تېرىز حر كاتىندا اشتراكىندا و ستارخانلا اولان علاقەسىندا بىت ايدىلە جىككىر.

بىلىكيمىز كىمى تېرىزىدە خلقين انقلابىي حر كاتى جوشقۇن اقىانوس كىمى تلاطىمە گلدىگى زمان بوجر كات ئۆز اىچرىسىندان گوركملى دويوش سر كرده لرى و فىك، بهادرلارىد ايتتىمىشىدیر. لەن او بەادرلارين اىچرىسىندا ئىلدەرلى وارايىدى كە، او نالار ھەمالە سلاح سنگىرلەدە ووروشموش، ھەدە انقلابىي فىركەلە حر كاتا كومك ايتتىمىشلەر. بىلە شىخصىتلارىن ان گوركملى لرىيتندىن بىرىدە خلاقىمىزىن قىرمان اوغلۇ، آلولۇ وطنپىست، گوركملى سىاستدار، اتشىن ناطق، يازىچى و انقلابچى ثورنالىست شىخ محمد خيابانى ايدى. خيابانى مشروطە انقلابىي باشلانان گونان، خصوصىلە ستارخان حر كاتى دوروندە بوجر كاتدا فعال صورتىدە اشتراك ايتتىمىشىدیر. دىشمەنە قارشى دويوشلەدە عادى مجاهد كىمى سلاح گوتوروب ووروشان خيابانى چوخ ياخشى درك ايدىرى كە، دىشمەنە قارشى تىكچە سلاحلەدە ووروشماق آزدىر، او فۇ تىمامىلە ترک سلاح ايتتىك اىچون ايدە او لۇزى ساھىدەدە مبارزە آپارماق، استاد قورولوشونون خلقە خەدماھىتىنى آچىب گوسترمكەلە ياناشى، آزادىيق واستقلالىتىن نەدىمك او لەدوغۇنۇ خلقە باشا سالماق نىزورىدىر. شىھە يوخدور كە، بىلە بىر ايش اىچون خيابانى كفایت قار بىلەك و معلوماتا مالاک ايدى. اليمىزىدە خيابانى نىن اوzman تېرىزىن كوچە و محلە لرىيندە، مىتىنگ و مسجد يېشىنچا لارىندا سوپىلە دىكىن نطق و صحبت لرىيئىن هامىسىنин متنى او لماسادا، اوونون اليمىزىدە اولان دىكىر زنگىن ارىشى بىرداها گوسترىر كە، او ئۆز شخصى مطالعەسى ايلە زنگىن علمى بىلەك توپلايا بىلىميش و بونونلادا آذربايجانىن فلسفى فىرانكىشافى تارىخىندا يىنى بىر دور آچماق شرفينە نايل اولموشدور. البته، اوونون بىلە يو كىك

۱—غلام محمدلى، «خيابانى» باكتى، ۱۹۴۹.

آلير، شخصى مطالعە ايلە مشغۇل اولىر، بىلىكىنى آرتىرماغا چالىشىر، ئۆز هومنلىرىنى ارتقاجع و استبدادىن پىچەسىندان خلاص ايتتىك اىچون دوشونور، يوللار آختارىر و مبارزە ايدىردى. او، ابتدائى تحصىلىنى كەنەنە اصول مكتىبىنە آلماشىن، بىرمەت روسييەدە آتاسىندا يانىندا تجارتلە مشغۇل اولموشدور. لەن بىرمەتلىن سونرا آتاسى اوتو تحصىل آلماق اىچون يىنلىن تېرىزە قايتارماشىن خيابانى او زمانىن مشھور عالملرىندا بىرى اولان حاجى ميرزا ابوالحسن انجىجىن يانىندا فقه و اصولان درس كچمىشىدیر.

ايكىنجى دور ۱۲۸۴-۱۲۹۰-نجى ايللەر احاطە ايدىر. خيابانى بودوردە مشروطە انقلابىندا، تېرىز حر كاتىندا، عمومىتە ئۆلکەنин سياسى-اجتماعىي حياتىندا فعال اشتراك ايتتىمىشىدیر.

اوچونجو دورايسە ۱۲۹۰-۱۳۰۹ ايللەر احاطە ايدىر و بوايللە خيابانى نىن حياتىنین ان شەرەلى پىارلاق دورو، اجتماعىي مبارزەسىندان ذروهسى حساب اولىر. خيابانى محض بودوردە تجدد فلسفى مكتىبىنەن اساسلارىنى ايشلەيىب حاضرلماشىن، ۱۹۲۰-نجى ايلە خيابانى حر كاتى آدىلە مشھور اولان دمو كراتىك نەھستە رهبرلىك ايتتىمىشىدیر. او، بودوردە ايران دمو كرات فرقەسىنین آذربايجان تشكىلاتى نىز رهبرى، «تجدد» روزنامەسىنین معىن بىروردە مسئۇل مدیرى او لموشور. شىخ محمد خيابانى نىن شورا مجلسىنە آذربايغاندان نىمايتىدە سچىلمەسىدە محض بودوره تصادف ايدىر.

آذربايغان خلقى نىن گوركملى عالم و انقلابچى اوغلو شىخ محمد خيابانى نىن زنگىن حيات و مبارزەسى اينىبىيە قىدر بىر جوخ تدقىقاتچىلار طرفىندا ماراقلا ايزىلنمىش، اوونون فلسفى، اجتماعىي و سياسى ارىشى قىسا تدقىق ايتتىمىشىدیر. بواناھىدە ايلك آدىمى شىخىز سلاحداشلى حاجى محمد على بادامچى اتتىمىشىدیر. او، ۱۹۲۵-نجى ايلە خيابانى نىن اوشاقلىق و گنجلىك ايللەرلەنە عايد «شىخ محمد خيابانى» (۱) آدلى ارىنى يازىمىشىدیر. بو ساحەدە مير على آفرۇنین بويوك حىملە اثرى (۲) ئۆز زنگىن لىكى ايلە فيقلەنir. حسين مكى نىن، حسين فرزادىن (۲) و بىرسىرا

۱—محمد على، بادامچى—«شىخ محمد خيابانى»، بىرلىن—۱۹۲۵.

۲—مير على آذرى، قيام شىخ محمد خيابانى، تهران، ۱۳۲۹.

۳—(۱۹۴۴-۱۹۴۵) نجى ايللەر خيابانى نىن نطق لربىنى توپلايىب چاپ ايتتىمىشىدیر)

سویهیه قالخماسینا رو سیهده دموکراتیک فکرانکشاپلیه تانیشیں لیغع،
تیمورخان شورادا (ایندیکو بوناقسکیده) یاشاییب یاراتمیش اولان
عبدالرحمیم بک طالبزاده ایله یاخین تانیشیں لیغع، روس، عرب، فرانسه،
فارس، و دیگر دیللری بیلمه سی و بودیلر واسطہ سیله باشقا خلقلرین
مبازه تاریخینی نو گرہ نمہ سینین بویوک تاثیری او لموشدور، قیدایتمک
لاز ملیر که، خیابانی محض مبارزه دیه قوشولوغو ایلک ایللردن، الده
ایتمیش او لدوجو بیلیک و تجربه نی خلقین آزادلیق ایشینه صرف
ایتمیشیدیر. سندلردن معلوم او لورکه، مشروطه دورونه روحانی
پالتاریندا ایته تو فنگ خیابان محلہ سینین سنگلرینه و وروشان
خیابانی نین او زمان ۲۶-۲۷ یاشی او لاردی. لکن بو سندلرده گوزه
چابدیریلیر که، بو گنج نوز جسارتی و متناتی ایله باشقا لارینا نمونه
او لاما قلایاناشی، بیلیک و دوشونجه سی ایله حركاتین ایره لیله مسینه
خاهمت ایدیردی. بیلیک گیمیز کیمی بیرسیرا صنف، طبقه و زمرة لر کیمی
مترقبی فکرلی روحانیلرده اتفاقا بیندا اشتراك ایتمیشلر. لکن
بیرسیرا روحانی فئوداللار اوللر مشروطه نی اسلاما موفق بیر حركات
کیمی تعزیفله دیکلری حالدا، سونرادان نوز صنفی مو قعلرینین حکم
ایله بونو اسلاما خد بیمر حركات کیمی قیمتلندیر دیلر. اونلارین سیرا-
سیندان چوخ آزمقداردا روحانی سوناقبر آزادلیق جبهہ سینین صادق
مبازلری کیمی قالماق شرفینه نایل اوللولار. شیخ محمد خیابانی
بونلارдан هرجھتن فرقلنن، خلق ایشینه اولن آخرا قادر صداقتی اولان
مباز روحانیلردن بیری ایدی. او، تبریز حركاتیندا سونرالا آذربایجاندان
سچیلیب شورا مجلسینه نماینده گوندیرلیکی دورده، ۱۹۲۰-نجی
ایله حركاتی باشچیلیق ایتدیگی وقت، وورو شوب شهید او لدوجو دقیقه-
لرددده بونو پارلاق شکله ثبوتی تیمریشیدیر. اونون قالدیر دیغی فکر
بايراغی او زینه آزادلیق، برابر لیک و اجتماعی عدالت شعار لاری
یازیلمیشیدی. خیابانی نوزونون یوکسک کیفیتلرینه-صداقتیلیکینه،
تمیز لیگینه، بیلیک ولیاقتینه گوره اهالی آراسیندا بویوک حرمت و
نفوذا مالک ایدی.

تبریز دشمن قوه لری طرفیندن محاصیریه آلیندیغی زمان اونون
اطرافلا اولان علاقه سی تمامیه کسیلمیشیدی. ایستر مجاہدلرین، ایستر-
سده بونون رحمتکش کتلنه نین آذوقه ایله تامین ایدیلمه سی مهم بیر
پروبلم کیمی قارشیدا دوروردو، محض بئله بیر آغیره ضعیت حکم
سوردو گو دورده شیخ محمد خیابانی نین تشیبی ایله کومسیون تشکیل
ایدیلمیشیدی. اهالی نین همین کومسیونونون فعالیتینه یاخینه ان کومک

گوسترمہ سی، خیلی مقدر دا پول، آذوقه وباشقا لو از ما تین توپلانماسی
چتین لیکی آرادان معین قدر قالدیر ماقدا بویوک رول اوینامیشیدی. شیخین
بو نجیب تشبیه و اهالی آراسیندا آپار دیغی قیزغین تشویقات ستارخان
طرفیندن دفعه لر له تقدير ایدیلمیشیدی. خیابانی لازم گلديکده ایته
سلام مجاہدلر له بیرسنگرده و وروشور ویری گلديکده ایسه میتینگکو
ییضنه جاقلاردا، کریم خان مسجدینه نوز معلمی شیخ سلیم له بیرسنگر
چخیش ایدرک تهران حاکملرینین آذربایجاندا یار اتیدیغی زورا کیلیق
و سفالت منظره سینی خلقین گوزو قارشیسیندا جانلاندیریدری. اونون
آتشین نظرلری، دولفون و مضمون لوفکرلری تبریز حرکاتی نین ایره لیله-
مدسینه چوخ بویوک خدمت ایتمیشیدی.

خیابانی نوز فداکار لیغع، متفرق فکرلری و خلق ایشینه صداقتو ایله
حرکاتین بیرسنگر خادمینین، او جمله دن سردار ملی ستارخانین، گور کملی
روحانی عالم ثقته الاسلامین، باقرخانین، شیخ سلیمین دقتینی نوزونه جلب
ایتمیشیدی. خیابانی، شیخ سلیم طرفیندن تبریز انجمنی نین عضلو گونه
کاندید ویریلمیش و سچیلیدیکدن سونرا انجمنی ایشلرینده ثمره لی
فعالیت گوسترمیشیدی.

خیابانی مشروطه چیلرین سیرا بیندا استعدالی، گور کملی و
پرینسیپال بیردیلومات و سیاسی خادم کیمی ده شهرت تاپیمیشیدی. یاشی
از اولسادا، خیابانی دنیا گورموش ائل آغ ساققالاری قدر حرمت قازا-
نمیشیدی.

شورا مجلسینه نماینده گوندیرمک ایچون آذربایجان خلقی بو
جسارتلی مجاہدو فکر بهادرونه سس ویرمکده نوز فکرانکشاپینی ثبوتی
یتیر دیگی کیمی خیابانی دا باعتمادا لایق او لدوجونو دونه-دونه
تصدیق ایتدیرمیشیدی. وطنین ان آغیر گوندیرنده شورا مجلسینین
قر یبوناسینی خلقین مبارزه سنگرینه چوپرین خیابانی، بورادان بویوک
بیر جسارتله چخیش ایدیردی. او، مجلسین قریبوناسیندان سویله دیگی
منطقی، حوارتلی ضد امپریالیست و ضد اتحاد نظرلریله تکجه آذربایجان
خلقینین دگیل، بوقون ایران خلقینین حقیقی و کیلی او لدوجونو نمایش
ایتدیرمیشیدی.

شیخ همین دورده ستارخانلا، خصوصیله باقرخانلا چوخ وقت تماسدا
او لموشدور. اونلارین مبارز لیگی وا یگیدلیکی خیابانی نی حیران قویمو-
شدور. شیخ سردار ملی ستارخانی خاطر لایار کن سونرالا دیمیشیدی:
«بلی، یاخشی یادیدم ایدیر که، بیردفعه مشروطه چیلرین مجاہدلر ویرمکه
پولالاری یوخ ایدی، ستارخان نوز پولونو گتیریب سنگر لرده مجاہدلره

پایلادی. بیرنچه مین قوملدن عمارت اولان و ستارخانین وار-بیو خونو
تشکیل ایدن اوپول. سردارین گوزونده دگیل ایدی. آذربایجانین بوغیر تلی
اوغلو جانی ایله برابر وار-بیو خونودا خلق یولوندا صرف ایتدی و
شرافت قازاندی». (۱)

خیابانی نهاینکه تبریزده ایکن. حتی تهراندا مجلس شورای مملی نین
و کیلی او-لوغۇ زمانلار بئله آذربایجاندا جریان ایدن حادىه لە دریندن
ماراقلانمیش و ستارخانلا علاقه سینى فوام ایتتىمىشىدیر. او، تهراندا کى
سیاسى وضعیت حقینىدە وقت آشىرى ستارخانى معلومات گوندیرىدى.
ستارخانین تهرانا چاغىريلىيغى وقت شيخ محمد خیابانى نین قزوینە قار
سردارین پىشوازىنا گلمەسى و اونولانايلىكىلەدە سیاسى وضعیت حقینىدە
محرامانە صحبت ایتمەسى ئۆز-ئۆزلى گوندە اونلارین بىرى-دىگۈنىھ
بسىلەدىگى اعتماد و صىميمىتە آيدىن مئالىدیر.

شبەه يوخدور كە، شيخ محمد خیابانىن انقلاجىچى دموکرات كىمى
يېتىشىب ۱۹۲۰-نجى اىلده آذرباجان خلقى نىن دموکراتيك نەھضتىنە
باشچىليق ایتمەسىنە خلقىن انقلابى مبارزە سىينىن، ایران مشروطە
انقلابى نىن، خصوصىلە ستارخانىن رهبرلىگى اىلە استىداد رژىيىنە آغىز
ضرىبە اندىرەن تبریز حر كاتى نىن و دېكىر متوفى عامللىرىن بويوك تائىرى
او-لوشىدور. اونون علمى-نظرى جەتىن يېتىشىن لىشىف انکشاف ایتمەسىنە
و گلەجىكە آزادلىق مبارزى كىمى يېتىشىمە سىينە تبریز حر كاتى گور كەلى
مرحلە كىمى چوخ بويوك رول اوینامىشىدیر.

حاجى مهدى گوزه کنانى

آذربایجانىن آچىق فکرلى تاجرلارىندا اولان حاجى مهدى گوزه کنانى
مشروطە حر كاتىندا خصوصى علاقە بىسلەمىشىدیر. او حتى مشروطە انتلا-
مەندا قالاقدا مەملکتىن تحولە احتىاجى او-لوغۇنۇ درك ايدنلەرن اولمۇ-
شىدور. او على مسييو، حاجى رسول صدقىيانى، حاجى محمد آقا حىرىزىۋ باڭقا-
لارى اىلە ياخىنلاشىشى و اونلارلا فکرا بىرلەشىشىدیر. او، مەملکتىدە
حڪم سورىن ظلمو استىدادىن، امير بىالىزم نفوذۇنۇن علەيھىنە اىدى. استىداد
ظلمو بوقۇن و ئەپنەستارى نارا-حات و عصبى ايتىدىگى كىمى حاجى مەھدىنى دە
نارا-حات و عصبى ايدىرىدى. او، ئۆز دېدىگى كىمى محمد علەي ميرزا-نۇن ظلمو
تجازو-زونە معروفىس قالان هموطنلىرىنى گوروب ساكت او تورا بىلەمە-
مىشىدیر.

حاجى مەھدى كەنەنە قايدادا اولسادا سوادلى و دنيا گورموش تجرىبەلى
مبازى او-لوشىدور. او، هله ۱۹۰۳-۱۹۰۴-نجى اىللاردا تبریزده باش
ویرىميش اعراض حركاتىندا اشتراك اپتىميش، مشروطە حر كاتىنما
حاضر لىق ايشىنەنە ياخىن دوستو على مسييونون كومىچىسى كىمى حر كت
اپتىميشىدیر.

جانىنى و وارىنى آزادلىق يولوندا قويموش اولان گوزه کنانى ئۇز
او-لوغۇلارىنىدا سلاحلاندىراراق مجاهدىرىن جرگە سىينە گوندرمىشىدیر.
خالقۇ آزادلىق ايشىنەنە صادقىتىنە گورە حاجى مەھدى انجمان اياڭىنى تىن
عضولو گونه سچىلەميش و عمرۇنون آخرىناتاقر بويولا عەدە سىينە دوشىن
وظيفەنى لياقتله يېرىنە يتىرمىشىدیر. تبریزده ارتجاع طفيان ايتىدىگى بىر
وقتىدە حاجى مەھدى رو-خان دوشىمە مىش و ئۆز اينامىنى ايتىرمە مىشىدیر.
او، گور كەلى بىر مشروطەچى كىمى بوقۇن مترقى قوه لرىن رغبەتىنى
قازانمىش، ستارخان اونا خصوصى احتراملا ياناشمىشىدیر.

بىرسىرا منبعلىرىن يازدىغىتاكىرە مجلس توپا باغانلىقىدان سوزرا
ارتاجاعىن قودوزلاشىغى زمان ستارخان ۱۲-۱۰ نفرلە بىرلىكىدە حاجى

اول آزادلیق ایشینه رغبت بسله دیگینی قیدایتمیشدیر. همین حركات زمانی ایسه اوداکرمانشاهدا ئولکەنین آزادلیق و استقلالی اوغرۇندا مبارزەلەر قوشۇلماشىدۇر.

مجلس قوپاباغلانمازدان اول محمد علیشاھین و اوئون امپریالىست حامى لرینین مشروطه علیهينه توٹە دوزلتىكلىرى ئۆزۈنۈ حس ايدىر. يردى. اونا گورەدە تهران مجاهدارى ولايتىردن كومك اىستەمەلى او لمۇ شىدولار. يارمحمدخاندا همین چاغىرىشا جواب اولاراق قارداشى حسین خان و اوج آتىسى ايلە بېرىلىكده تەرانا دوغۇر يولا دوشۇر. لاکن قە شەرىنەد اىكىن مجلسىن توپاباغلانماسى خبىرى يارمحمدخانى كەنلەتىرىرسە قىرىزىن مقاومت خېرىنى آaldiقىدا او، اور كەن سئۇينىرۇ ئۆز مبارزە سىنى ئەر باي يجانلى قارداشلارىلە بېرىلىكده دوام اىتتىرىمك قرارىنماڭلىرى. اونا گورەدە قە شەرىنەن كىزىلى يوالارلا ئۇزۇنۇ، قارداشىنى، آتلۇ لارىنى و سلاخىنى تېرىزە چاتتىرىر.

كورد آزادىخواهlarىنین تېرىزە حرکاتىندا اشتراکى چوخ ملتلى ايران خالقلارىنین مبارزە دوستلوغۇ تارىخى نىن پارلاق صحىفە لرىنمان بېرىنى تشکىل ايدىر. يارمحمدخانىن تېرىزە گەلمە سىنى هەمچىنەن بونقە نظردن قىمت ئەتىرىمگەن باجاران ستارخان اوئۇزۇنۇن انجىن سلاحداشلارىندان بېرى كىمى قىول ايدىر. بېرىنچى گورۇشە اوئۇ صىميمىتله قوجاقلارىب ئۇپىن ستارخان اوئۇنلا بېرىلىكده اىتالى انجمەنە گىلىرى و ئۇزۇنۇن حارارتلى سوزلىرىلە كوردا زادىخواهlarىنى انجمەنە مەرفەلىك ايدىر. يارمحمدخان اىسە تېرىزىن ارتجاع و امپریالىزم ھجومونا قارشى بوقۇر قەرمانىقلا مقاومت گۆستەرمە سىنى اور كەن آڭىشلا دېيغىنى، انجمەن عضولىلە، خصوصىلە ستارخانلا گورۇشۇلۇ گۇنو سئۇينچە يادا يەرك «بۇنۇن بوتون حياتىم اىچون خوشختلىك علامتى كىمى حساب ايدىر» - دىميشىدۇر.

يارمحمدخان آز كچمەدن ئۇزۇنۇن لىاقتلى مجاھەد باشچىسى اولدو- غۇنو گوستە بىلەميشىدۇر. يارمحمدخان عىز ماندا دوستلوق و صىميمىتلى لايقىنچە قىمت ئەتىرىمگەن باجاران حساس اور كلى انسان، حربى لىاقتە مالك قورخماز بېرى سو كرەدە اولموشىدۇر. اوئون تېرىزە كېرىدىگى سلاحدار اىچرىسىنەد بېر آغىر مىسالىلىزە او لىاسى دويوشۇن قوهلىرىن دېتىنى جلب ايدىر. اوئون كىچىك دستە سىنەنەن ھەنەدان، ھەم بۇ آغىر سلاحدان استقادە اىتىدىگى اىچون ياخشى حرکتە و گوجلو آتشس امكانيتى مالك بېر ضربە قوهسى كىمى او لور. اونا گورەدە تېرىزە حرکاتى تارىخىنى ورقىلەدىكە يارمحمدخانىن ھە مدافعە سنگەلرىنە، كوچە

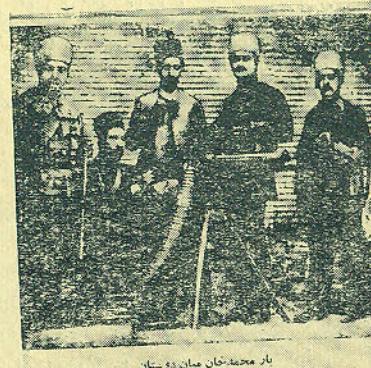
مەلەپىنەن مەزلىنە مىلەتتە سىنەدە ايمىشەن. او حاجى مەدەپىنە غەمگىن گوردو كە دېير: حاجى من ئولمە مىشم كە، سىز غەمگىن او لاسىز. جلسەدە اشتراك ايدىنلارىن، او جملەدەن حاجى مەدەپىنەن وضعىتىن نگران اولدو قلارىنى حس ايدىن ستارخان علاوه ايدىر: نەقرا جانىم ساغىدىن قويمىرام آزادلیق آرادان گىتسىن.

ستارخانىن بوسۇزلىرى اورادا اولانلار، اونلارىن واسطە سىلە باشقالارىنا چوخ درىن مثبت تاثير ايتتىشىدۇر. او، هەمین اجلاسدان كوجهىه چخاراق بايراقلارى انىيەر مكەلە مشغۇل او لاركەن حاجى مەدەدە، اوئون صىميمى دوستۇ علىمىسىودا اوئون يانىندا او لموشلار. بو، عىن زماندا حاجى مەدەپىنەن انقلابچىلار آراسىندا بويوك نفوذا مالك اولدو غۇنۇ گوسترىر. اوئون مشروطە حر كاتىندا قوتلۇغۇ موقعىن مەكمەلىكى بېرىدە بونۇنلا اىضاح اىدىلەمە لىدىر كە، دەشمەنин سيرادان چخارماق اىستەدىگى انقلابچىلارىن اىچرىسىنەد حاجى نىزدا آدى او لموشىدۇر. محمد علەپى شاه طرفىتىن آزادلیق باشقىلارىنى ترور اىتكىك اىچۈن تېرىزە گوندرىلىميش اكىم السلطانلىنۇ على اىصرەخانىن قره سىاهى سىنەدە حاجى مەدە كۆزە كەنائىن ئىزىدە آدى قىد اىدىلىميشىدۇر. دوهچى مرتع جعلەدە فرقت دوشۇدۇ گۈزمان اوئون ايوپىنە هجوم چكىرۇ غارت اىتمەگە چالىشىرىدىلار. لاكن بۇتون بۇتەپلىدۇ ترور تەپپەرلىرى حاجى مەدە كۆزە كەنائىن ئىن مەكمەن ارادە سىنى و صەدقەتىنى قىرا بىلەمە مىشەن، اوئون قوتلۇغۇ يولدان دوندرىمەكە موفق او لمامىشىدۇر. او، ئۆز نطق لەپىندە و چخيشلارىندا انقلابى قوهلىرى آخراقدە مبارزە آپارماغا چاغىرالاپ دېيردى: «ئۆز حقوقۇنۇزان چىكمەپىن و بېرلەشىپ مەشىۋ طەنۇ قورۇپىن كە، سىزىن اولادلارىنىز آسۇدە ياشايىپ، آدىنىزى هەميشە ياخشىلىقلا يادا يەتىسىنلە». -

كرمانشاھلى يارمحمدخان

معلوم اولدوغۇ كەممى مىشىۋە انقلابىندا چوخ ملتلى و ئەنپەپەن بۇتون خلقلىرى شەركەت اىتتىشىلەر. بۇ خلقلىرى بعضى نىماينەلەر، او جملەدەن كورد خلقى نىن آزادىخواه اوغولارىندان كرمانشاھلى يارمحمدخان تېرىزە حر كاتىن ئىزىدە اشتراكچىسى او لموشىدۇر. گلاوند ائلىنىن باشقىسى آقا محمدخانىن اوغلۇ يارمحمدخان ۱۲۹۲-نجى هەجري قمرى اىلىنە كرمانشاھدا آنادان او لموش، تەھلىلاتىنى دا هەمین شەردە آلمىشىدۇر. او، جوانلىق دورونو داغلاردا، آت بىئىلەندە، تېرانا زايلق مەشقلىرىنە دويوشلارە كچىرمىشىدۇر. بعضى مېبىلەر اوئون ھەلە مشروطە حر كاتىندا

باریکادالاریندا، همده هجوم عملیاتیندا اشتراک ایتدیگینی و موفقیتلر
قازاندیشینی گوروروک.

نار محمدخان خان دوستان

اولموش دشمن قوه‌لری گری او توارار کن اونلاردان ۱۷ نفری ده اسیر دوشور و چوخلی فشنگیرده قوبیلار. همین دویوشه یار الانمیش پارمحمدخان ستارخانین منشی سی اسمعیل امیرخیزی نین ایوینه آپاریلیرو معالجدن سونرا ینهده ئوز حرbi ئفالیتینی دوام ایتیریر.

الوار محاربەسى مجاهدلر ایچون ان جىدۇ آغىردوپوش عملیاتلار- يىندان بىرى حساب اولونور. بورادا ارتقاچۇ امپریالیزم ال آلتىلارى چوخلۇ انسان قوه‌سى و آغىر سلاحلار توپلایاراق مجاهدلرە آغىر صربىه وورماق و شەھرە داخل او لوب قتل و غارت ایتمك ایستەمیشلەر. ستارخان دشمنین نقشەسىنى باشادوشەرك باقرخانى خىباپا مجاهدلریله كومكە چاغىریر. ستارخان ھمچوخ بويوك مهارتىله دوپوش عملیاتينا رەھرلىك ايدىر، همده شخصا آتش آچماقلار مشغۇل اولور. لەن دوپوش موقۇفىتىلە قورقاردىقدان سونرا ستارخانىن قرارگاها گىچىكەسىنىن ناراحت اولان پارمحمدخان اسمعیل امیرخیزى ايلە بىرلىكە او نون دالىنجا گىدىر و آنچاق اونو گوردو كىن سونرا ساكتىلە بېلىر.

ستارخان پارمحمدخانين حرbi وە شىكىلاتچىلىق باجاريغىنا چوخ بويوك اعتماد گوستەرك اونو اردىيەلە مجاھەد باشچىسى گوندارمىشىدۇر. ستارخان تهرانا گىيىنەدە پارمحمدخانى ئۆزۈپايلا او راپايا آپارمىشىدۇر. لەن خيانەت و توپىھەلر نتىجەسىنە ستارخان تهرانين اتابىك باغىندا يارالا- نىيقدان سونرا پارمحمدخانىن و حىيرىمىنى اوغلۇنون حبىسە آلينماسى ایچون دولت طرفىنەن امرصادىر ايدىللىر. بوندان سونرا پارمحمدخان كرمانشاھا قايدىاراق، اورادا مملكتىن آزادىليقو استقلالى اوغرۇندا استىداد و امپریالیزم علیهينه مبارزەنى دوام ایتىریر. نهایت، اودا آزادىليق يولوندا گىدين مجاھەلرین بىرلىنە شەھىدا لور.

پارمحمدخانين، حسین خانىن، اونلارين اوچ مجاھەد يولاداشىنەن قىرىز حركاتىندا اشتراكى، تېرىزىن آزادىليغىندا، دەمۆكراسى و استقلال اوغرۇندا خەمتلىرى آذربايجان خلقى طرفىنەن ھەميشە حرمتو عزتىلە يادا يادىلە جىكىر.

حسین خان باغانان

مشروطە انقلابىناقدر تېرىزىدە باغانلىقلا مشغۇل اولان كىرىلاي حسین خان خلق اىچرىسىنەن چخمىشىن گور كەملە مجاھەد باشچى لايندا بىرىدېر. اوندا ئىلمۇ اساارتە قارشى غىصب حسىنىن اويانماسىندا ئولكەن نىن آغىر وضعىتىن، هموطنلىرىنەن مەھرۇمەتلىرىن، تېرىز آزادىخۇواهارىندا بىرى اولان حاجى مىزرا آقا فەرىزچى نىن بويوك رولو او لموشۇر، حركاتىن لاب او للرىنەن باشلاياراق مشروطە چىلىر جەرگەسىنە ئوز يىرىنى توقات حسین

پارمحمدخانين و او نون قارداشى حسین خانىن، اونلارين اوچ رشيد آقلى سەينىن فۇچاقلىقى و خركاتا صداقتى تېرىز جماعتىن، اونلارين دوپوش يولاداشلارىن، خصوصىلە ستارخان و باقرخانىن رغبتى و محبىتىن جلب ايدىر. كومك لازم او لۇوقدا ستارخان اونلاردان استفادەه ايدىر. بىر چوخ مجاھەلە دەپارمحمدخان ستارخانلار، بىر زەددەفعە حتى باق خانلارچىگىن- چىكىنە ووروشور، دەمۆكراسى و آزادىليغىن الدەيدىلەمىسى ايشىنە دەفعەلەر لە جانىنى خطرەسالىر.

او، قارداشى و آتلىلارى ايلە، بىر دىستە گامىشاوان (جمشىدآباد) مجاھەلە بىرلىكە مراغەيە مشھور جلاج حاجى سەمان شجاع الدولەيە قارشى دوپوشە گوندارىلىكىدە دشمنىن محاصرەسىنە دوشورو چوخ چتنىن لىكىلە محاصرەدن قورتارماغاموتفق اولور. او، بۇ احوالاتى تېرىز دە ستارخانى گۈراش ويرەر كەن موقۇفتى سىز لىكىلە قايدىتىماغى غېرىتىنە سېقما- يان بىرخادىھە حساب اىلىرك كەرلەتىر. لەن ستارخان اوناوارك ويرەرك «نگران اولما، عوضىنى چخارىق» دىير.

نهایت او، ۴ اربعىن الأول ۱۳۲۷-دە تېرىز ياخىنلىغىندا (آناخاتون كىندى اطراقىندا) شجاع الدولەنин باشچىلىق ايتىكى قوه‌لرە دوپوشە گىرىشىر، ستارخانىن حرbi مصلحتى، حكم آوار (حكم آباد) و گامىشاوان مجاھدارىنەن كومكىلە دشمنە محکم خوبىه اندىریر. تىلفاتا دوچار

ایچون نهقدر بويوک خدمت اينديگينى نشان و پيريردى. او، اوزىنىدە ستارخان سردار ملى وباقرخان سالار ملى نين شكل لرى اولان افتخار مالى ايله تاطيف او لونان ايلك مجاهدلردن بيرى دير.

حسين خان ئوزۇنۇن صداقتىله، رشادت و انقلابى عزمى ايله ستارخانىن و باقرخانىن سلاحداشى سوپەسىنە يو كسلە بىلەمىشىدیر. او، خلقىن محبىتىنى قازاندىقى ئىچون شهادتىنىن سونرا اونون آدینا شعرلر قوشۇمۇش و بو شعرلر مجلسىس لىرە، محاربە مىدانلارىنىدا او خو- نموشدور.

كورپۇ اوستو باغ او لايدى
حسين خاندا ساغ او لايدى
ستارخانا يار او لايدى

خان باغماتىلىقى بوراخسادا حسین خان باغبان آدى ايله مشھور لاشمىشىدى. او، ئۇزۇنۇن صەممىيلىكىنە، جىدىت و رشادتىنە گوره آزىزىمىتە عرضىتىنە خالق اىچرىسىنە بويوک محبوبىت قازانچىش، ستارخانىن، مرکزغىبىن و دىگر آزادلىق باشچىلار يېنى نظرەدىتىنى جىلب ايتىمىشىدىر.

معلوم او لىوغۇ كىمي چوخ مسئۇل مامورىتلىر انجمن و ستارخان طرفىنەن اونا محوول ايدىلىميسىش، او ايسە هەمىن مامورىتلىرى بويوک بىر باجاريقلا يېرىشەتتىرىمىشىدىر. حسین خان دوزلوك، صداقتلىك، قەرمانلىق كىمى يو كىشك كىفيتلىرە مالكە جاھد ايدى. او، اجتماعيون- عاميون فرقە- سىنین عضولو گونە قبول ايدىلىميسىشىدى. ستارخان بازارىن محافظەسى كىمى مسئۇل وظىفەنى حسین خان باغماتاتا پاشىرىمىشىدى. او، بورادادا خلاق ايشىنە عالى خامقىنى، لياقتىو باجاريقىنى گوسترە بىلەمىشىدىر. حسین خان تېرىز محاربە لرىنىن دېيمىك او لاركە، اشتىرىتىنە ئۇن جرگەدە اشتراك ايتىمىشى و دو گوشلردن غلبە ايله چىخمىشىدىر. اونون اسلامبۇل قاپوسوندا رشادتله و وروشماسى و غلبە چالماسى حتى ستارخانىن هەمىن دو گوشەدە آغىز وضعىتىن خلاص او لماسىنا سبب او لموشۇر. حسین خان جىسور دو گوشچو، سرراست آتان نشانچى ايدى. بىر دفعە محاربە لرىن بىرىنە ۹ فشنگى اولان حسین خانا مجاهدلردن بىرى مراجحت ايدىپ سورۇشۇر:

خان، ۹ فشنگلە محاربە يە كىدىرىسىن؟
حسین خان باغبان يئلە جواب ويرىر:
مگەن ۹ نفردن آرتىق آدام ئۇلۇرە جىكم؟

حر كاتىن ان بىر انلى و قىتىنە حسین خانا ان حساس حر بى اىشلر تاپشىرىلىميسىشىدىر. بايراقلارин سالىنىدىقى موقۇدە مەرتىجىلە طرفىنەن اياالتى انجمنىن دە بايراغى ياندىرىلىميسىشىدىر. سردار ملى انجمن بناسىنا يېنى بايراق سانجماغى و اونو ماحفظه اىتىگى حسین خان باغماتا تاپشىرىر. حسین خان بۇ وظىفەنى چوخ لياقت و رشادتله يېرىنە يېرىر. تصادفى دىكىلىرى كە، آزادىخواهlar او نو مجاهدلرین داياغى آدلاندىرىدىلار.

تېرىز انقلابچىلار اىچرىسىنە گور كىملى يېرلەرن بىرىنى توتان حسین خان باغماتىن سرخاب محلەسىنە گىلىن مەم دو گوشلردن بىرىنە باشىندان يارالاينب هلاك او لماسى انقلابچىلار آراسىندا بويوک بىر دوغور موشۇر. بودادىتە اياالتى انجمنى، مرکزغىبىن، سردار ملى، سالار ملى و بوتون مجاهدلرى متاثر ايتىمىشىدىر. ستارخان و باقرخانىن حضورى ايله ياسى مجلسى لرىنىن كچىرىلمەسى حسین خان باغماتىن انقلاب مبارزەسى

ملکی آناسی شهر بانو تربیه ایتمیش، ظلم و استبداد علیه‌ینه او لماق فکری هله‌عایله محیطینه او نا آشیلانمی‌شاید. اوزمان قاجار سلاله‌سینهین ظلمو، فنودال نُوز باشینالیغی، ائله‌جدهه چار روسيه‌سی و انگلتره امپریالیست‌لرینین ظلمی نولکه‌نین هر طرفینه، او جمله‌دن اصفهانه‌دادا وطنپرسکلری غضب‌لنایر می‌شدی. او ناگوره‌ده ملکین یاشابیغی محیط‌بوقون ناموس‌لی آدام‌لاری ظلم و استبدادا، امپریالیزمه قارشی مبارزه‌یه چاغیره‌دی.

ملک سبزواری ملاصالحین مکتبینه دینی تحصیل آلبیقدان سوزرا هندوستان سفرایدیر. اورادا مسلمان‌لار و حقی آتش‌پرست ایرانی‌لار او نو محبت و صمیمیت‌له فارشی‌لایرلار. او، تکجه مسلمان و آتش‌پرست‌لرین مجلس‌لرینه دگیل، هندوستان میدانلارینین بیر نجده‌سینه نطق‌سویله‌بیر، اهالینی سواد‌لار ناما دعوت‌ایدیر، جهال‌تدو ظلمه‌قارشی مبارزه‌یه چاغیره‌ر. نهایت، انگلیس مستملکه‌چیلری اون تو تدور و نظرات آلتیندا ایرانا گوندری‌لار.

هندوستان سفری ملک‌المتكلمین گوزونو آچیر، اونون اجتماعی شعور و نون فور ملاشماسینا چوخ گوزل تاثیرایدیر. خصوصیله او، هندو-

مشروطه حر کاتی نین آتشین ناطق لری

مشروطه حر کاتی نین طلب‌لری مختلف اجتماعی‌صنفلرین و زمره‌
لوین منافقینی احاطه‌ایتدیکی ایچون اونلارین نماینده‌لرینین ده حر کاتدا
اشتراک‌یننا قصادف ایدیریک. بوجه‌تمن دین خادملرینین مترقی فکر لی
نماینده‌لرینین خدمتلری دقته لا بدی‌دیر. تبریز لی حاجی‌میرزا حسن، حاجی
میرزا جواد مجتهد، دوه‌چیلی میرهاشم و سایر کیمی روحانی فنودال‌لارو
اونلارین ال آلتیلاری خلق‌حر کاتینا قارشی‌محمد‌علی شاهلا ال‌بیر او لوقلاری
حالدا آیت‌الله بهمانی، آیت‌اللطبا طبائی، ثقته‌الاسلام، خیابانی، ملک
المتكلمين، شیخ‌سلیمو یاشقا لاردا خلق‌له چیگین-چیگینه و ور و شموش و
آخر قارده نوز عقیده‌لرینه صادق قالی‌شادر. بونلار دان بیر عدد سی تبریز
حر کاتیندا فعال‌صورت‌ده اشتراک‌ایتمیش، خیابانی، میرچوبان، شیخ‌سلیم،
مشکین‌لی ملاوی و سایر کیمی‌اللرینه سلاح‌آلی‌شی و مرحوم آیت‌الله
ثقته‌الاسلام کیمی خلق آمالی او غرون‌دان‌جانلارینی دا قربان ویرمی‌شلر. بئله
حرکت ایدنلر اساسا روحانیتین اور تاباب حصه‌سینه منسوب او لموس‌لار.
بونلارین بیر نچه‌سی حقینه‌قیس‌اعلومات ویرمک مقصده او یغون او لادی.
ناطق لر سلطانی-ملک‌المتكلمين

ملک‌المتكلمين ۱۸۶۰-نجی ایلده اصفهانیز اور تاباب روحانی
عایله‌سینه آنادان او لموس‌لور. او، هله‌لاب گنج‌یاشلاریندا ایکن آتسانی
وفات ایتمیش، چین لیکله دینی تحصیل آلبی‌لی‌شی، خارجی سفر لرد
او لموس، واعظ‌لیک ایتمیش، مشروطه حر کاتی نین اشتراک‌چیسی او لموس
وبیوولدادا جانینی قربان ویرمی‌شلر.

ملک‌المتكلمي‌نی چوخ شهر لندین اونون مترقی فکر لری، ظلمو
عدالت‌سیز لیگه قارشی باری‌شماز مقاومتی، استبدادو امپریالیزم علیه‌ینه
آردی‌جیل مبارزه‌سی، حرارت‌لی و معنالی نطق‌لری او لموس‌لور. او، کتله‌وی
ناطق ایلی و نوز نطق‌لرینه محمد‌علی شاهی پی‌سله‌مکان چکین‌میره‌دی.

ستاندان قاییتیدیقان سونر اسیدجمال الدین اسدآبادی ایله گورو شمگه نایل او لور و بو ایش اونون انقلابی دموکراتیک طرزده دوشونمه سینه کومک گوستیر. او، بو گورو شو، سیدجمال الدینین مترقبی فکرلرینی خاطر لایا کن دیبرمیش که، ویرانه‌لر پوجاغیندا بیویوک بیز خزنه نایپیدم. ملك المتكلمين روحانی نمالارین، موهوماتین، مقتله خورلوغون دشمنی ایدی. سیداحمد کسری تبریزی‌نین یازدیغینا گوره او همیشه ئوز نظرلر لرینه اکین چیلیکلن، زحمتن بویون قاچیرانلاری، ارتجاعی و موهوم دوشونلاری تمقید ایدیرمیش. او، اهالینی سوادلانماغا، ظلمه دوزمه مگه چاغیر ارمیش.

گیت- گیمه بیر طرفن اونون شهرتی و مترقبی فکرلی دوستلارینین سایی آرقیر، دیگر طرفن ایسه ارتجاع و امپرالیزم اونو ایزله مگه باشلاپیر و مخالفلرینین سایی چوخالیر. اونون طلبینه اساساً تیکیلەمیش مدرسه مرتعھلرین هجومونامعروض قالیر. اونوقوتماق ایستیمیرلر، لار، او، ۲- نجی عصرین او للرینه آذربایجاناً گلیر. بو زمان آذربایجاندا مشروطه حرکاتی تدریجله گئشلئىمکدە ایدی. «آذربایجاندا او نو خارنله قارشیلارلار. او، منبەرە خەدی، آتشین نطق لرسویلەدی، اونون تو صیه سینه گوره تاجرلار و خیاللار يېنى بیر مدرسە تیکىرلر.» (۱) او، ئوز نطقلرینه آچیق و گیزلى صورتە خلقى استیداد و امپریا- لیزمه قارشى مبارزه‌دیه دعوت ایدیر. قبریز ثەریمنه بومدرسە نین تیکیلەم سی ملك المتكلمينى چوخ سئۇیندیریر و او بونو همیشە محبىته قیدایپیر. نهایت او، اصفهانا قاییدیر، اوراد اصفهان والیسى ظل السلطانین ئوز باشینالیقلارینا و جنایتلرینه قارشى اعتراض ایتتىگى ایچون اونو تو قوماق ایستیمیرلرکە، قاچیپ تهرانانگیدیر. بوزمان مظفرالدین شاه چار رو سیه سیندن يېنى بورج آلماق و ئولكەنن مالىيە و گومروك منبعلارینى گىري و قویماق ایستیمیردی. ئولكەنن بیرسیرا شهرلرینه، او جملە دن تهراندا اعترافس حرکاتی باشلانمیشى. ملك بۇ حرکاتدا فعال اشتراك ایدیر و آتشین نطقلر سویلەپیر. استیداد مامورلارى اونو يېندە تو قوماچ ایسته دیکدە، او تهراندان قاچیپ گیلانا و سونرادا خراسانان گىدير. دولت مامورلارى اونون ۱۴ و ۱۶ ایشلاریندا اولان ایکى اوغلۇنۇ تو قوب حبس ایدیرلر. ملك تهرانان قاییداراق آيتالله الطباطبائى و آيتالله بهبهانى نین کومکىله شىنامەلر يازىپ پایلاپير. بو شىنامەلرەدە مستبد شاھو اونون آل تىلارى علەمینه شىتلە هجوم ایدیپیر و سونرا دیپلیم: «یاشاسىن ملت!»

۱- «امید ایران» مجلەسى، نمر ۱۵، ۶۳۱، تهران- ۲۲۰، ۱۳۴۵، شهريور، صحيفە ۱۹.

بوتون مشروطه حرکاتى دوروندە، بوحرکاتىن غلبه سیندە آلولو لو ناطق ملك المتكلمينین رولوبويوك او لموشدور. نهایت، محمد علە شەھلا لياخوف مشروطیت او زىينه بىر كەھجوم ايىر كەن ملك المتكلمين ده گور كەملە آزايىخواهlarلا بىر لىكىدە سېھسالار مسجىدىنە مقاومت گوستير. هله تو تولوب شهيد او لمامىشان اول انگلىسلىرىن آدامى اونون يانىنا گىلرلە او نو آلدادىپ لەھەمك ايسىتىپير. لاكن او، بونا چوخ سرت جواب و بىرپەر و دايلىپير.

ملك المتكلمين ئوز سبارزه دوستو، مشروطه حرکاتى نین گور كەملە خادىلرینەن بىرى جەنانگىرخان صورا صارف افیللە بىر لىكىدە تو تولوب باشقاھدا حبس ایدىلەر. لياخوف اونلارا قارشى ئوزونەلايق سوزلر دىپىر، لارن بويونلارى، اللرى و آياقتارلىنین زنجىردە او لماسىندا باخماياپاراق او نلار لياخووا كىسگىن صورتە اعتراض ايدپەر و ادب نور ملارىنى گوزز- لەمك لزومونو اوناخاطرلا دايىلار.

ملك المتكلمينى ئولدو رو لمە ميشىلن اول محمد علە شاهىن يانىسا آپارلار. گور كەملە مجاهد او لان ملك ھەممە محمد علە شاهىن جنایتلىرىنى افشا ايدن قورخىزام واعظلاردن بىرى ايدى. محمد علە شاه ملك المتكلمينى هذه لە دىكە او، بىلە دىپىر: «من ايرانىن او جالماسىنى ايسىتە بىر دىم، سزايسە اجنبى لە قوووشماقى. من ئولو مەندە قورخۇرام چۈنكە هەر قەرقانىمدان يوزلارە ملك عملە گلە جىكىر.» (۱)

بوندان سونرا باشقاھدا ملك المتكلمينى دو گور، بىرنجە يېردىن يارالاپىر سونرا دامحبو سلاردا بىر نچە سینى، او جملە دن دوستو جەنانگىر خانىدا اونون گوززو قارشىسىندا ئولدو رو رلر. او، دوروپ بوجنانەلرلى ئۆپىك ايسىتە دىكە تو قوب بويوننا پىلسالىرلە او رادا حاضر او لان محمد علە شاهىن امرىلە اپىپىن بىر او جون داتوب لولە سینە باغلاپىپ او رتادان دارتىپ و او نو بوغماق ايسىتە بىرلەر. ملك مردىلىكتە مقاومت گوستير. لاكن جەلدار او نو قىلىنچ و خنجرلە تىكە- تىكە ايدپەرلار. ارتجاع و امپرالىزىمىز بۇ وحشى جەنایتلىرىدە، او مرد مبارزىن جىسارتو لىياقتى دەھنچە وقت ياددان چىخماي- جاقدىرلار. او، آذربایجاندا او لە دوغۇ مەتىدە خلق طرفىنەن سۋىيامىش، خلقى سئۇيمىش و او نو آزادلىقى يولوندا بوتون بىلەك و انىزىسىنى، حىنى حىياتىنى دا اسىر كەمە ميشىدەر.

حاج نصرالله ملك المتكلمين ايران خلقلىرىنىن او يانىما سىندا خەمتى او لان «روزنامە غىبىي»- نىن نشرىيەسى «رويای صادقانە»- نىن حاضر لانما-

او لماقلا میلانى، اسکوئى، کمرهیو و سایر دین خادملرینین ارجاع و امپریالیزمە قارشى بىمارزەلەد شرکت ایتمەلەرى بوجەتن دقتە لایق دىر. مترقى فکر صاحبى او لان روحانىلەرين خلقىن او بىانما سىندا رولوبۇيۇ كاڭور. خىكەتىن ضرورى يىلىگى، مقصۇ مەھفارى حقىنەدە اونلار كەتلەلر ايچرىسييەندە تېبیغات ايشلەرىنىن گىنىشلەمىسىنە گور كەملى خەدىت ايدە بىلارلار. مشروطە دورۇنۇن درىن فکرلى و اعطاى، هەمین خىكەتىن فعال اشتەرا كچىسى شىيخ سليمىن دە خەدىتى بوجەتن او لۇوقجا قىيمىتلى دىر. او، خىابان محلە سىنەدە او لان كريمخان مسجىدىنىن واعظى ايدى، بەضابىل سىنگى محلەسى مسجدىنەدە دعوت او لوناردى و معجزەلەر مسجدىنەن پىشىنەزى ايدى.

شىيخ سليم ۱۸۷۹-نجى ايلە قەرەداغىن ھەريپس كەننەندە اورتا سویەلى تاجرىغا يىلە سىنەدە آنادان او لەمۇشۇر. او، تېرىزىن دېنى مەرسە-لىرىنەدە ابتدائى تەھسىل آلدىقىدان سونرا نجف شەھىرىنە گىيتىميس، اور آدا تەھسىلىنى توكمىل لەشىدىرەرك اجتەدار درجە سىلە قايتىميسىدەر. شىيخ سليمىن آتاسى مەھمەرسۇل ھەريپس قىصە سىنەدە فرش استەھىنە و تجارىتلىمەشغۇل او لەمۇش، قارداشلارپى میرزا حەمیم و آقا كريم دە هەمین پىشە و تجارىتى دوام ايتىدىرىمىشلەر.

شىيخ سليم تېرىز جماعتى آراسىندا بويوك نفوذ و خەرمەت مالك ايدى. او، بۇ نفوذو خالقە ياخىنلىقى، مترقى فکرلارى، خلق ايشىمەنە ئىنام و محبتلە قازانمىشىدى. او، ئۆزۈ دىن خادىمى او لۇوغۇ خالدا، مشروطە انقلابىيەندا اول بويوك قارتقەمالاڭ او لان شەرىيەت مەھكەمە لەرىنین، (۱) مەحضر لەدە كى حقە باز-لىقلارىن عەلەيھىنە ايدى و چۈخ و قوت بومەھكەمە لەرىن جەنبايىتلىرىنى آچار و تەنقىد ايدىردى. او، حقىقى عەلەيھەدارلارنىن، خلقىلە باغلى او لان مترقى اصوللو مەھكەمە لەرىن يارانما سىنى طلب ايدەر و تېرىز جماعتىنى دە باشا سالماغا چالىشىدارى. بوايسە مشروطە انقلابى عرفە سىنەدە خلق طلب لەرىننىن بىرى ايدى.

شىيخ سليم گوزل ادبى ذوقە مالك او لەمۇش و بەضاشەر دە يىمەشىدىر. بوايسە او نۇ قورو دىن خادىلەرىكىنەن او زەفالاشىدىراراق خلۇقەر فىنەن سۈپىلەن، خلقىن طلبلىرىنى دويابىلەن عالما وادىبە چۈپەرىمىشىدى. او ناگور دە شىيخ سليم اىستەر مشروطە خەركاتى عرفە سىنەدە، اىستەرسەدە خەركات زمانى خلق حىاتىنا، خلقىن ان واجب طلبلىرىنە داهاچۇخ دقتىتىن ناطق-لەدن بىرى او لەمۇشۇر.

۱- دىن خادملرینىن او تور دوغۇ شەرىيەت مەھكەمە لەرىنین يەرلەشىگى يېرە دېلىرى.

سىنەدا اشتراك ايتىمىشىدىر. او، و.ا.لنېنى معاصر روسيەنин ان نفوذا لو شخصىتى، روسيە خلقلىرىنىن انقلابلىرى خەركاتى نىن رەھبىي كىيمى تانىمىشىدىر. او ۱۹۰۷-نجى ايلە «روح القدس» روزنامە سىنەدە كى چەخىشىنىدا امين او لۇوغۇنۇ يېلىرىمىشىدىر كە، قىزلىكەلە آزادلىق گۇنىشى روسيە افقەرىيەندىن باش قالدىرى اجاجق و ايرانىن بوقۇن مظلوم خلقلىرىنى يىنى حىيات اىچۇن جان بىخش ايدە جىكىرى (۱)

خلق طلبلىرىنىن تەمثىل چىسى
آذربايجان خلقى نىن ملى آزادلىق خەركاتىندا امترقى فکرلى روحانىلەرين اشتراكىدا ئۆزۈنە مەخصوص عنەندە تارىخە مالكىدىر. مەرحوم شىيخ محمد عەلى آل اسحقىن آذر نەھضتىنە اشتراكى، حاضردا آيت الله خىينى باشدادا

۱- باخ: «دنيا» مجلەسى، اىكىنچى دورە، اوچونجو ايل، نىمرە ۲، ۱۳۴۱-نجى ايل، صحىفە ۱۰۷.

باشلارين ايچريسييده كونتقول ايتمك ابستديييردى. تبريزده بوناقارشى چوخ بويوك خلق اعتراضي باشلاندى. جماعت سامسونخان مسجدىيىنده توپلاشىر، ييشنمازلاردان بيرىنجى او لاراق شيخ سليم بورادا چىشىن ايدىر، او سانسور و ترور ايشلارىنى پىسلەپپەر، خلقين طلباتىنى ايضاح ايدىر و دىيردى كە، توران و باكى خېرىلىنىن ياييلماسىنا دولت تلگراف- خانادا مانع اولمامالايدىر.

شيخ سليم بىووضىعتله علاقىدار او لاراق ظلمو حق سىزلىكلەر، جنـاـنـاـ يـتـلـرـه قـارـشـىـ حـارـتـلـهـ نـطـقـاـيـدـيـرـوـ اـعـتـراـضـچـىـلـارـاـ رـوـحـىـهـ وـيـرـىـرـ،ـ اوـنـلـارـىـ بـىـرـلـىـكـهـ دـعـوتـ اـيـدـىـرـ.

شيخ سليم تبريزده دينى تحصىل آلاركىن حاجى ميرزا حسن مجتهدين طلبىسى او لموشلۇ، لakin تبريز محاصرىدە او لىدوغۇ وقت حاجى ميرزا حسن دشمنىن منافعىينى او ستون تو تىلوقدا، ضعيفلىك گوسترىدىكە شيخ سليم تبريز انجمنىنин اجلاسىمدا جسارتله اونا اعتراض ايدىر. او زمان قره چىن «كندىلىرى ماڭالى عليهينە جىخاتىقلارى ايچۈن ماڭكىن خواهشىلە حاجى ميرزا حسن مجتهد نظام الملوك واسطە سىلەمىانافرماندارى ناصرالسلطانا گوسترىشىش ويرىر و اودا ۲۰۰ تۇنۇنچى ايله گىدىپ كندىلىرى ازىرۇ غارت ايدىر. كندىلىرىن نمايندەلرى تبريز انجمنىنە مراجعت ايتاپىكە بىرعدە مجتهدىن طرفىتىدە دورور، شيخ سليم ايسە بوناچوخ جىد اعتراض ايدىر. بوناباخماياراق مجتهد ئۆز نفوذوندان استقادە ايدىر و شيخ سليم انجمىنەن چىخىپ گىتىمەلە اولور. شيخ سليم تبريز اهالىسى طرفىتىن بىر- يېنجى مجلسىن نمايندەسى سەچىلىشىدە. لakin خلق اوونون وجودونو آذربايجاندا لازمىليلىپ تهراندا گىتمەسىنە راضى اولماشىدە. اينىدە خلق ئۆز مبارز نمايندەسىنى ارتجاع مقابلىتىدە مدافعە ايدىر و آزادىخواهlar دىمتە دىستە اوونون ايويىنە گىدىپ شيخ سليمى انجمەنە كىرپىرلىر. «بۇ ايش كىتەلرین ايرەلىلەمىسى جەھتنى قىمتلى دىر». (۱) نهاتىت شيخ سليم خلقين قوهسىنە آرخالاناراق مجتهد ميرزا حسننى تبريزدن چخار تىرىر. او، عمومىتىلە آذربايغان خلقىنин، خصوصىلە كندىلىرىن منافعىنى موققىتە مدافعە ايدىر.

شيخ ھم ئۆز دينى ملاحظەلرى، همە حيات حادثەلرینە، دموکراتىك حر كاتىا مناسبىتىنە گوره مرحوم حاجى ميرزا موسى ثقته الاسلامىن طرفدارى او لموشلۇر. ثقته الاسلام «ملى حركاتىن طرفدارلىغىتىدان، خلقە خىرخواه

۱- سيداحمد كسروى تبريزى، گوسترىيان اثرى، بيرىنجى حصە،

ھلە ۲- نجى عصرىن اوللىرىنده مشروطە حر كاتىي ايدە او لوژى جەتكەن خاھىرلاندىغى بىردوردە شيخ سليمىن خدمتى بويوك او لموشلۇر. بوزمان ئولكە استىداد و امپرالىزم اسارتىنە ان آغىر گونلار كچىرىرىدى. بۇ، ئولكەنин استقلالينا، دموکراسىيىدە، خلقين اقتصادى وضعىتىنە او لىوقجا منقۇشاڭىز ايدىردى. ولىعەد محمد على ميرزا او نون فراڭلارى خلقە ديوان تو تىقا، سويفونچۇلۇق و ئۆز باشىنالىقدا ھەچ بىر جنابىتىن چىكىنمير- دىلىر. بولظىمە معروض قالانلار، وضعىتىن ناراضى او لانلار خىرخواه آداملا، آغ ساققا اللارا ئۆز دەرىلىنى دىريو چار دىولو سوروشىر دولا. شيخ سليم ايسە بوتون ايشيتىدىكلىرى و گوردو كلىرىنى مجلسىن لىرە، گوروش بىرلىرىنە، مسجدلاردە و حتى بعضاً چىق صورتىدە موعظە زمانى اىضاح ايدىر و خلق كتله لىرىنە دوز گۈن تصور ياراتىغا چالىشىرىدى. ايسەر كۆچە لىرە، ايسەر نماز اتوپلاشما موقعيتىنە، ايسەرسەدە منىرە خلق طرفىتىن ويرىلن «بىس چارە مىزىنە دىر» سئۇالىنا شيخ سليم قىساجا او لاراق بىلە دىيردى: ظالملار علەيھىنە مقاومت- اسلامدا بونوجايىز حساب ايدىر، او، مسجدلاردە و كوجە نمايشلىرىنە نطق ايدەر كىن دە بونو تىكارا دادىر، اسلام دينى نىن ظلمە قارشى مقاومت طلب ايدىن جەتلىرىنەن استقادە ايدىر و خلقين باشادوشە جىكى سادە دىلەد اىضاحات ويرىردى. اونا گورە دە دفعە- لرلە تعقىبىه و حتى بىر دفعە دە ترور امعروض قالىشىش و لاكن ارجاع اوونون خلق اىچرىسىنە نفوذ او يەلە حسابلاشماغا مجبور او لموشلۇر. حر كاتىن گور كەملى خادىملرىنى ترور ايتىمك ايچۈن تەراندان گوندرىلىميشس مامورلار شيخ سليمى دە ئۆلۈر كەملىستە مىشلەر، لاكن اوونون ئۆزۈنۈن زىرە كلىكى، همە علە مىسيونون بو تورورا قارشى و قىتىنە گورو لموش تىبىر لرى دشمن قىدىنى پوچاچخار مىشىدىر. (۱)

مشروعە اقلابى بىن آلوولو ناطقى، خلق طلبىرىنەن تىمەلچىسى كىيمى شيخ سليم اساسا تبريزحر كاتى زمانى شەرتلىنگە باشلاشىدىر. ۲- نجى عصرىن اوللىرىنە و ئەن ئەن ئەن قوشۇلۇغۇندا روسىيە دە چوخ مەم حادىھەل باش ويرىردى. ۱۹۰۵-نجى اىل روس اقلابى بوتون آسيانى دموکراتىك حر كاتا، يېنى حياتا چاغىرىرىدى. باكى بىرولتار حر كاتى مرکزلىرىنەن بىرى كىيمى دىنيانىن دەتلىنى جىلب ايتىمىشىدى. تەراندا، اصفهاندا، مشهدە، ایرانىن باشقا شەھرلىرىنە خلقحر كاتى كىت- گىدە كىنىشىلەنرىر و متشكىل لەشىرىدى. لاكن محمد على ميرزا بوجادىھەل چىقىنە آذربايغاندا خېرىلر ياييلماسىنا سانسور واسطە سىلە جىد صورتىدە مانع اولور و فکر لرى

۱ «خواندىنە» ۋۇرنىلى، نمرە ۹۲۵، تەران، ۱۴ مىداد ۱۳۴۶، ص ۲۴.

ارتجاع و امپریالیزم قوه‌لری تبریزده آزادیخواهان دیوان توئاندا، شیخ سلیم فارداشی آقاکریمله گیزلی صورتده نجفه گیدیر و اورادان باقرخانا مکتب بیازیر. (۱) بوزمان اونون ایوی ارجاع قوه‌لری طرفیندن داغیدیلیر و فارداشی میرزارحیم ئولدورو لور. شیخ سلیم استانبولیولیله تبریزه قاییتیقدان سونرا اواداتوتولوب فاجعه‌لی صورتده داراچکیلیر. او، دشمن طرفیندن توتولدوقدادا مردیکله مقاومت گوستیریرو دارآغاجی مقابلینده بئله‌دیر: من حقو آزادلیق یولوندا مستبد چار روسیه‌سی و ارجاع مامورلارینین الیله ئولدورو لورم. لکن یقینیم بودور که، ائله بیرون گله‌جک که، روسیه خلقی چار استبدادیندان، ایران خلقی ایران استبدادیندان ئوز انتقامینی آلاجاقیلر. او، دار ایپینی بوینونا سالار کن او جاسسله دیر: یاشاسین آزادلیق! یاشاسین وطن!

مشروعه حرکانی نین گورکملی خادمالریندن بیری، ستارخان و باقر خانین صداقتلى سلاحداشی، مترقی فکرلى روحانی شیخ سلیمین خدمتلری آذربایجان خلق حرکاتی تاریخینده یوکسک قیمت ننمیشیدیر.

او لاماقدان هئچ وقت یورو لمازدی». (۱) شیخ سلیم اونون صحبت و مصلحت لریمند استفاده ایدرک خلقی بیرلیگه و مبارزه‌ید دعوت ایدرده. تبریز محاصره‌ده او لدوغو وقت او، غیابان محله‌سینده باقرخان مجاهدلرین سیراسیندا ایدی او، تکجه آلوولو نظللر سویله‌مک دگیل، حتی‌الینه سلاح آلب مجاهدلرله بیرسیرادا دور ارمیش. او، غیابان محله‌سینین معتمدلر شوراسینین ائله‌جده تبریز انجمنی نین عضو او اموشدور.

شیخ سلیم محاصره گونلرینده مسجددن چیخ‌سنگره‌گیدرو اورادا مجاهدلرله گورو شر، اونلارا اورک ویره‌ویری گلديکه شعرلر اوخو- یار میشند. او، ادیب الممالک فراهانی، میرزا علی اکبر صابر و یاخین‌هوستو عبد‌الحسین خازن و باشقلارانینین بیرچوخ شعرلرینی از بر بیلمیش، «آل‌میشیق مشروطه‌دن و چهینده جانلار و بیرمیشیك

حقیمیزدن کچمه‌ریک ایسترچهان برباداولا»، «اول قسر ایچمیش جوانلار قانینی تور پاگیمیز کوه و صحر الار بزه نمیش لاله‌الوانیله»

مصر اعلامیله مشهور اولان شعرلری او، مسجدده، سنگرددده مشق میدانندادا او خویار میشند. اونون ئوز زونون دیدیگی و تکرارا او خودوغو دوغوبو شعرده تبریز لیلر آراسیندا مشهور دور: «گل‌میشم نقط ائله‌لیم گیده جگم کنده- مستبدلار دوشچک بندو کمته».

بیله‌چک‌سیز کبابی ایکی بو انده...»

ملی شورا مجلسی نین بیرینچی دوره‌سی ایچون نماینده سچیلمیش آداملار تبریزدن یولادوشکن شیخ سلیم اونلارین قارشی‌سیندا نطق سویله‌میر. سید‌احمد کسری قبریزی نین دیدیگینه گوره‌او، بو قیسا نهاده هم سچیله‌نین، همده سچنه‌نین وظیفه‌سینی چوخ دقیق آیدینلاشیدیر- میشیدیر. او، بئله‌دیمیشیدیر: ای نهاینده‌لر، مشروطیتی قوروماق سیزین اساس وظیفه‌زدیر. گوجللو مترقبی ایران اوغرۇندا چالشماگی هئچ وقت یاددان چخارمایین.

سونرا او، اوزو نو جماعته توئاراق دیمیشیدیر که، سیز لر ئوز نماینده لریزی قوروماگا بور جلو سونزو بوزمان جماعت «باش و جانلا»- دیبیه اونا جواب ویرمیشیدیر.

۱- دیوان میرزا ابوالقاسم عارف قزوینی، برلین-ویلمرسدورف.
۲۳۹، ۱۹۲۴، ص۲۱۳.

و استقلال اوغروند امبارزه لرینه تائیرلی یاردمیم گوستیردیلر. گور کملی انقلابچی، ژورنالیست سلطان مجيد افندیف قیدایدیر که، باکیدا بیزیم پارتیا ایله سیخ علاقه ده ایشلهین ایران سوسيال-دموکرات فرقه سینه بیزیم پارتیادان نزیمان نزیمانوف، عزیز بکوف، مليکوف، آخوندوف، محمد باقر و باشقا یو لاشلار داخل ایدیلر. ایران اسلح و ادبیات بویواده شلارین واسطه سیله گوندریلیردی.^(۱)

قیدایتمک لازمی دیر که، بوزمان ۱۹۰۵-نجی ایل روس انقلابی قان

دریاسیندا بوغولموشلوو ستالیین قانلى رئیسی حکم سورودو. بوذا با خمایاراق روسیه سوسيال-دموکرات لاری ئوز بین الملل چیلیک و ظیفه لرینه صادق قالاراق تبریز حرکاتینا ياخیندان کومک ایدیردیلر. تبریز حرکا- قیضی دقتله ایزلهین و اونو بوغماق ایچون فرصت آختاران چار حکومتی ئوز قوشونلاری واسطه سیله جلدادران باشلایاراق آذربایجانین بوتون یو لارینی نظارت آلتیندا ساختایردی. بوندان علاوه جلغامن-تبریز یولو مشهور مرتعج شجاع نظام مرندینین و قره داغلا تبریز آراسیندا کمی یولالار ایسه چلیانلى رحیم خانین سلاحلى قوه لرینین نظارتی آلتیندا ایدی. لاسن بوتون بوجچین لیکلره با خمایاراق قافقاز بولشویکلری بیراهه بوللارلا تبریزه جانلى قوه، سلاح و وسایط چاتدیرماق ایشینی چوخ احتیاطلا تشکیل ایدیرو موافقیتله ده یرینه تبریز دیلر. بئله لیکلده «روسیه» و باشقا اوجقار یرلرده بیویک قودیه مالک اولان سوسيال-دموکرات فرقه سی ایران انقلابینا ياخیندان یاردمیم گوستیردی. قافقازدا اولان زحمتکشلر، خصوصیله کار گرلر سوسيال-دموکرات فرقه سینه کومیته سیندن خواهش ایدیردیلر که، اونلاری کونوللو صورتده تبریز انقلابینا کومک ایتمکه گوندرستنلر.^(۲)

بوانقلابی جوشونلوقدان مهارتله استفاده ایدن سوسيال-دموکرات فرقه سی با جاریقلی کار گرلردن کونوللو دسته لر تشکیل ایدی، اونلاری حرکی تعليمات و سلاحا تجهیز ایدیب تبریزه گوندریردی. آلوولو بولشویک مشهدی عزیز بکوف و باشقالاری دفعه لرله تبریزه گیمرک

۱-س.م. افندیف. «آذربایجان پرولتاریاتینین انقلابی حرکات تاریخیندن» روسجا نشری، باکی، ۱۹۵۷، ص ۳۴.

۲-احمد کسریو گوستریلن اثری، ۳-نجی جلد، ص ۱۹۹-۲۰۰.

روسیه سوسيال-دموکراتلارینین بین الملل چیلیک یاردمی و ستارخانین بونا مناسبتی

ستارخان تبریزده محمدعلی میرزا نین رسمی دولت قوشونلارینا او نلارلا بیرلیکده تبریزی اوزوک قاشی کیمی محاصره ده آلشیش دیگر ارتجاعی قوه لر فارشى ئوز فدائی دسته لرلیه آغیردویو شلر آپاریردی. خلقین بئله بیر شرابیده گوستردیگی مقاومت و دشمنه عکس ضربه لر اندیریلمه سی دنیانین متقدی اجتماعیاتی، خصوصیله روسیه نین انقلابی قوه لر طرفیندن گئیش همایلیک حسلربلە، صمیمت و حرارتله مدافعه او لو نوردو. اونلار تبریزین انقلابی قوه لرینه مادی و سایط و سلاح گوندرمکله ده کومک ایدیردیلر. بوانقلابی همایلیک و بین الملل چیلیک، یاردمینین تشکیلات چیسی ایسلا روسیه سوسيال-دموکراتلاری بولشویکلر ایدیلر. روسیه سوسيال-دموکرات پارتیاسینین باکی «همت» قرویو، گور کملی انقلاب خادمی دکتر نزیمان نزیمانوف «اجتماعیون عامیون» تشکیلاتی، پر زاققازیا بولشویکلارینین ان فدکار اوغو لارینی لازمی و سایطله تجهیز ایدرک تبریز، اردبیل، رشت و ایرانین باشقا یئر لریندە کی انقلابچیلارین کومگینه گوندریلدیلر.

بو زمان روسیه نین انقلاب مرکزلریندن بیرى اولان پرولتار سیندادا بیویک رول اویناییردی. بورادان گور کملی انقلابچی لاردان مشهدی عزیز بکوف و باشقالاریدا ایران زحمتکشلارینین آزادلیق

* حزب توده ایرانین مرکزی کومیته سینین نظری و سیاسی نشریه سی او لان «دنيا» مجله سی، ایکینجى دور، ۷-نجی ایل، ۲۴۵-۱۲۴۵) صالح علی یقین «تائینه میش سند» باشیغى آلتیندا درج ایدیامیش مقالله سینده گوستردیلر که، «اجتماعیون عامیون» (سوسيال-دموکراتلاری) ایرانین زحمتکش کتله لرینین ایلک سیاسی فرقه سیدیر و بوفرقه ۱۹۱۱-۱۹۰۵-نجی ایللرده مشروطه حرکاتیندا گور کملی رول اوینایمیشدیر.

فاقفاز مجاهدلرینین انقلابىي فعالىيتنى گىنيشلىدىرىمك و سلاح اعمالات- خانالارينى تشکيل ايتمك ايشىلە ياخىنдан مشغۇل اولموشلار. مشهدى عزيزبىكوفلا ياناشى گوركمى پىشە كار انقلابچى سرقو اور جىكىدزە، مشهدى حاجى، آخوندوف محمدباقر وباشقىلارىدا مشروطه انقلابىي نىن موققىت قازانماسىندا بويوك رول اوينامىشلار. «س. اور جىكىدزە يولداش ٤٠ نفر گورجوو ١٠٠ انفر آتربايجانلى ايله بيرلىكده شىتىدە آغىر انقلابى شرياطىدە مبارزە آپارمىشىدىر» (١).

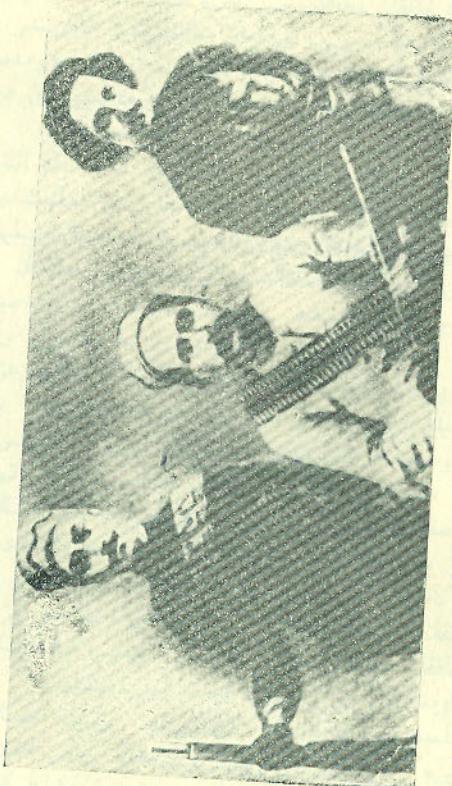
س. اور جىكىدزە تبريزدە، اردبىلدەو آذربايجانىن باشقۇا شهر- لريندىدە فدائى دستە لرينىن تشکيلىتىدە، تبريزدە فاقفاز مجاهدلرینين تعليماتلاندىريلماسىندا شخصا اشتراك ايتمىشىدىر.

تبريز حر كاتىنى دقتله ايزلەين. اونو ئۆز صحيفە لريندە ايشىقىن- لاندىران «ترقى» روزنامەسى او گونلەدىي زىردى كە ستارخانىن باشچى- لىپى آلتىندا ٣٠ مىن نفر ايران انقلاب عسگرلىرىنىن علاوه ٨٥ مىن زىرادە فاقفاز انقلابچىلارىدا واردىر. (٢) روزنامە سوزونە دوام ايدرك فاقفاز ليلاردان آيرىجا سلاملى دستە تشکيل او لىونو غۇنۇدا قىدايدىر.

تارىخى منبىلەرن، تبريز حر كاتىندا اشتراك ايدنلىرىن دىدىك لرينىن معلوم اولور كە، فاقفاز فدائىلرى ستارخانىن باشچىلىق ايتدىكى فدائىلر لە چىكىن-چىكىن بىرسىنگىرە، اونلارىن دو گوشۇ كىلىرى محاربە ميدان- لارىندا رشادتله ووروشموشلار. اونلار تبريزدە بويوشلىرىنىن ان آغىر- لارىندا اولان ساريداغ ووروشماسىندا، ماكى خانلارىنىن باشچىلىقى

ايىلە تبريزه هجوم ايدن كوردقۇلۇر قوهلىيلە آجى كورپوسو ياخىن- لىغىندا، ياسىنچىج عمليايتىندا وسايرە ووروش مالاردا چوخ فعال صورتىدە اشتراك ايتمىش و ارتجاع قوهلىينه وورولان ضربەلردى ئۆز لرينىن مخصوصى رول اوينامىشلار. سيداحمد كىسرۇئىن يازدىغىشا گوره حسنى دەلى لقبى ايىلە مشهور اولان خىابانلى حسن خانىن باشچىلىقى آلتىندا ياسىنچ استقاماتىنده عىن الدولە قوهلىينه قارشى موققىتلى گىچە هجومو آپارىلماش و «باسىنچىج عملياتى» دىيلن بۇ بوهجومدا فاقفاز فدائىلرى، خصوصىلە اونلارىن ال بومبىلارى ايشتەمەللى چوخ مەھرمۇل اوينامىشىدىر. ائلە-

١- اور جىكىدزە، «بۇشويكىن بولو»، باكى، ١٩٤٩، ص.....
٢- «ترقى» روزنامەسى، باكى، ٩-١٩٠٩-نجى ايل، نمره ٥٠.

ستارخانىندا تبريزدە اشتراك ايدنلىرىن دىدىك لرينىن باشچىلىقى

«جهه ده آجى چای محاربەسى»—ده اشتراك ايدينلىرين، اوچملەدەن محمد باقر ويجويىزدىن ديدىكلىرىنە گوره بوآغىر وقانلى دويوشلەرە موفقيت قازا— نىلماسى وماكى خانلارىنىن مغلوبىتە اوغراماسى تبريز فدائىلىرىلە بىر— لىكىدە قره باغ مجاهدلارىنىن ده قەرمانلىقلە ووروشمالارىنىن نېتىجەسى ايدى. قافقازار مجاهدلارى هemin محاربەلرە دىللەرە داستان او لا جاققۇچا— قليم خوجه ويرمىشلە. قافقازار دان گلمىش آذربايچانلى، گورجو، ارمۇن وباشقا ملتلەرنەن اولان انقلابچىلار ايران خلقلىرىنىن آزادلىقوقو استقلالى اوغرىندە فداكارلىقلە ووروشموشلار. مشهدى حاجى نىز باشچىليغى آتىندا اولان بىردىستە قافقازار مجاهدىنىن تبريز دويوشلىرىنە گوسترىدىكلىرى قوچاقلەقلار اينىدى ده تبريز زىن قوجامان ساكلەرىنىن خاطرىيەن سىلىنىمە مىشىدىر. ارتىجاع و استبداد قوه لرىنە فارشى آپارىلان محاربەنىن ان آغىر وقىينىدە قافقازارلى مشهدى حاجى مجاهدلارى روحلاندىرىاراق دىيرىدى: «نه قاسى كە، دىرىيىك، مشروطە اوغرۇندا ووروشاجاغىقى!».

«تبريزىدە، قافقازار مجاهدلارىنىن كومىك و بلاواسطە اشتراكى ايلە تەنگ قايدىرماقدان علاوه آپرىجا اعمالاتخانَا دوزلىلىمىشىدى كە، ئەمین اعمالاتخانادابىويك و كېچىك بومبىلار و ال مرمى لرى استحصلال ايدىلىرىدى» (۱). حر كاتىن دوزگون استقامىتە گىتمەسىنە، سلاحلار. پارتالىيچى مادەلرلە تامىن ايدىلەمىسىنە سوسىال-دموكرات فرقەسىنەن، قافقازار مجاهدلارىنىن خدمتى بويوك او لمۇشدور. سلاح قايدىران و تعمير ايدىن اعمالاتخانالارىن تشكيلىنىدە، بومب قايدىريلاماسىندا مشهدى عزىز بىگوفون، س. اور جىنيكىلەزەتىن، مشهدى حاجىنەن و يېرچوخ. گورجو مجاهدلارىنىن فعالىتى خصوصىلە فرقەنەمىشىدىر. قافقازار دان تبريز زە گلمىش مجاهدلارىن اىچرىيىسىنە عادى دويوشچوللە ياناشى بومب، فشنگو توب گوللەسى قايدىران مەنھىلسىرلار، افسىرلار، توپچولار، حربىي مەنھىلسىر، تشکىلاتى تەجىر— بەسى اولان پىشە كار انقلابچىلار، حكيم لرسايرەدە وارايدى كە، بونلارىن فعالىتى حر كاتىن اىپە لىلىمەسىنە مختلف جەتلەرنەن ياردىم گوستىرىدى. مشروطە انقلابى و خصوصىلە تبريزحر كاتى بارەدە يازىلى ادبىياتىن اكشىرىنىدە قافقازار مجاهدلارىنىن استحصلال ايدىپ ايشلتىدىكلىرى بوسبو مرمىلىرىن اوينادىيغى رولا بويوك قىمت ويرىلىمىشىدىر.

يېرى گلمىشكەن قىيدايتىمك لازمىدىرى كە، و قىتىلە عصىان ايتمىش «پوتىيومكىن» گەمىسىنەن اكيازىيەندا اولان سادە روس انقلابچى ماتروسو پوپووفدا ستارخانىن توپچولارى اىچرىيىسىنە تبريز حر كاتىندا شركت

سیرا حربی حصه‌لری تمرکز شنیده‌رک شهره داخل او لورو امیرخیز
 محله‌سینی توتماق قصدیله ایره‌لیلیمیشیلر. لکن اونلار حقیقت انجمنی
(امیرخیز محله‌سیننده) میرلشن بوانجمن ستارخانین دویوش قرار گاهی ایدی،
 اطرافیندا کنی برک و وروشملارادا ستارخانین باشچیلیق ایتیکی گی تبریز
 فدائیلرینین جدی مقاومتینه راست گلیرلر. ال بومبلاریله سلاحانمیش
 گورجو مجاهدلری کومگه گلدبکدن سونرا مقاومت داهادا گوجله نیری
 دشمنه حتی عکس. ضربه‌لرده ورولور و شهره داخل او لموس قوه‌لری
 گری قووولور. همین و وروشملارادا نوچه‌لر مجبول صورتده یار‌الاندیش چلیتو
 آدلی بیر گورجی مجاهدی خسته‌خاناده‌لر اولور. معلوم‌دور که، تبریز حرکا.
 تیندا تکجه چلیتو دگیل، آذربایجانلی و گورجولدن عبارت قافقاز مجاهدلرین
 مقاومتینی آرقیریدی.

بیرچو خو نوزجانینی قربان ویرمیشیلر. لکن آذربایجان خلقی بو انقلابچی
 قهرمانلارین خاطره‌سینی عزیز ساخلامیش و اونلارین خدمتینی همیشه
 حرمته‌لیه یاد ایده جکدیر. اوزمان چلیتونون شهادتی تبریزده بوبیک کدرله
 قارشیلانمیش و عمومی ماتم کیمی قیدایلیلیمیشیلر. ستارخانین خصوصی
 گوسترشی ایله چلیتونون جنائزه‌سی خسته‌خانادان بوبیک بیر تشریفاتلا
 محاربه‌لرده قهرمانلیقلا شهیداولانلارا لایقرسمی مراسم‌له گوتور و لمو.
 شدور. سیداحمد کسری، محمد باقو و یوحیه‌ئی، اسماعیل امیرخیزی و باشقان
 لارینین یازدیقلارینا گوره‌بو دفن مراسمه زمانی قبرستانلیغا دوغرو
 آخیشان ازدحامی کوچه‌لر توتمورموش. اون مینزله‌له اهالی کتله‌سیندن
 علاوه جنائزه‌نی منتظم سیر الارا حر کت‌ایدن مین‌نفردن یوخاری مجاهد
 تو فنگلرینی عزا قاید اسیندا باشی‌اشاغی سال‌یقادری حاله‌ماشیعت
 ایدیردی. اونلارین باشی اوزریندۀ ایسه ایرانیزرسی بایراغی دال‌فالانیر
 و کدر لی ماقم‌وسیقی سی سسله نیردی. همین‌مولفلرین یازدیغینا گوره‌تبریز
 هله او وقته‌قدر بومحتشم‌لیکده دفن مراسمه گورمه‌میشیدی.

هله بو گون‌ده تبریزده کی گورجولر قبرستانی نین قورو نوب ساختا.
 نمامی و بو قبرستانی مغضن اونلارین آدی ایله آدلاندیریلماسی قافقاز
 مجاهدلرینه نسبت بوبیک حرمتین عالمی دیر. تبریز حر کاتیندا بوتون
 واریقلاریله، بین‌الملل چیلیک صداقتیله اشتراک ایتمیش او لان مشهدی
 حاجی‌لار، چلیتولار، و وسولا رو یوزلرله دیگر مجاهدلر خلق‌میزین مبارزه
 تاریخی نین قیزیل صحیقه‌لریندۀ نوزلرینه مخصوص سرفلی بر قافاز‌نمیشلار.
 اونلار نوز فداکار لیقلاریله آذربایجان خلقی‌نین. اونون آزادلیق حر کاتینین
 رهبرلری: ستارخان، باقرخان و علی مسیونون درین حرمت و دقیقی جلب
 ایتمیشلر. تصادفی دگیل‌دیر که، ستارخان قافقاز مجاهدلرین کومگنه و
 تبریزده گوستردیکلری فداکار لیقلارینا یو کسک قیمت ویرمیشیدی. اونلار

ایتمیشیدی. او، توخوجو لوقدان علاوه مرمو بم می‌باشد حاضر یعنی ایله‌ده
 مشغول اول‌موشدور.

علوم اولدوغو کیمی تبریزی‌محاصره‌ده ساخلایان استبداد و ارجاع
 قوه‌لاری اونلارا نسبتا هم سایجا چوخ ایدیلر، همده اونلارا نسبتا
 داهای‌خشی و داه‌چوچ خود کارو آغیر سلاح‌لارلا تجهیز ایدیل‌میشیدیلر.
 اونلار ماکسیم مسلسل‌لریندن، ۷۶ کالیبرلی شنیدیر توپلاریندان تبریز
 فدائیلریش، شهرين نوزونه و ستارخانین سنگرلرینه قارشی استفاده
 ایدیر دیلر. اونا گوره‌ده قافقاز مجاهدلرینین حربی بیلکی، انقلابی سعی
 و زحمتی سایه‌سینده تبریز اوستالارینین اشتراکیله حاضر لان سلاح‌لار:
 بومبلار، مرمی‌لر، پارتیاچی ماده‌لر دشمن‌سلاحدینا قارشی فدائیلرین
 مقاومتینی آرقیریدی.

قیدایتمک لازم‌دیر که، تبریز دویوش‌لرینده بعضا سنگاری یالنیز
 حیله طوباغ دیوار‌لاری بیر-بیریندن آبیریردی. بواسیه قالین دیوار‌لار
 آرخاسیندا کیز لزمیش دشمنه قارشی دویوش عملیاتینی چیز اشیدیه.
 بیردی. بواسیه آتماقدا همارتی او لان قافقاز مجاهدلرینین ال‌بوم‌بلاریندان
 استفاده ایتمه‌اری بواسیه لیکین آزادان قالدیریلماسینا کومک ایدیردی.
 بئله بیر فاکت دقیه‌لایقدیر که، ماکو قوشونو منتظم دولت قوه‌لاری بیر

* «پوتیومکین» قارادنیز روس‌حربی‌زره‌لی گمی‌سیلیر. ۱۹۰۵
 نجی ایلین ژوئن آیینین ۱۴-ده او دسا شهرینده کارگر اعتضاب‌لاری
 گیتیگی دورده بوم‌نین ده ۸۰۰ نفرلیک اکیاژی عصیان قالدیری،
 تعطیل حر کاتینا کومک ایتمک ایسته‌بیر و لکن باناجاق و ارزاق او لاما ماسی
 اوزوندن بوم‌مکن او لمور. نهایت، ژوئن آیینین ۲۴-ده و ماننیز کو.
 نستانتنس بندرینده اولدوغو وقت گمی‌اوونون الددو شمش ماترو سلاذری
 رومانی دولتی طرفیندن تو تولوب چار رو سیه‌سیمه ویریلیر و چارین
 امیرله ماترو سلاذری گولله‌له‌لیلر. بو، روس اوردو سونون بیرینچی
 کتله‌یو عصیانی‌دیر و و.ای. لین‌همین عصیانی بیو کسک قیمت‌لندیرمیشیدی.
 «پوتیومکین» گمی‌سینین الددو شمش میش عصیانچو ماترو سلاذریندان
 بیرنچه‌سی رومانین، قارا دنیزدن تور کیه تور باغینا کچیر، پوپوف ایسه
 تور کیه‌دن تبریزه گله‌رک داوطلب شکله ستارخان تو پچولوی سیر اسیندا
 خامت ایدیر. اونون انقلابی فکری، تو پچولوی بیلیکی ستارخان طرفیندن
 همیشه حرمت و عزّتله قارشیان‌نیر بیووف ارکین مادفعه‌سینده، ساریداغ
 و وروشماسیندا موققبه اشتراک ایتمیش و نوز آتشیمه‌تبریز انقلابچی-
 لارینین ایره‌لیه دوغرو حر کتینی آسافلاشیدیرمیشیدی.

عین زماندا بودورده خلق صحیه‌سی و معارفی اوغرورند آپاریلان ایشلرده
یاخیندان اشتراك ایدیر دیلر. اوzman شهرهالی سینین و وورو شمalarدا
یار الانان فدائیلرین معالج‌سینی تشكیل ایتمک ایچون قاققار انقلابچی
لارین کومکی ایله تبریزده خسته‌خانا (۱) یارادیلمیشلر و همین خسته
خانانین ۵۲ تغخوا بدان عبارت ۷ پلاتاسی او لموشدور. ۱۲۸۶-نجو
شمیسی ایلده، آذرآیینین ۵-۵۵ (۱۹۰۸-۲۸) نجی ایل نوامبرین ۵-۵۵)
خسته‌خاناتین انخمن طرفیندن طنطنه‌لئی صورتاهه آچیلیشمی زمانی یو
ساحدهه قاققار انقلابچیلارین و بولشویکلر طرفیندن گوندریلمیش
صحیه متخصصلرینین امگینه یوکسل قیمت ویریلمیشلر.
عقللی آداملارین مصلحتیندن همیشه استفاده ایدن ستارخانی
کچیردیکی بیغینچا لاردا، خصوصیله حرbi مشاوره لاردهه قاققار انقلاب
بچیلارینین رهبرلریندن اشتراك ایتمیشلر. چوخ گمان که، همین مصلحت
لشمه‌لرین و مشاوره‌لرین بیرنچه‌سینده مشهدی عزیزیگوف، سرقو
اور جنیکیزه وباشقا انقلابچیلاردا او لموشار.
مشروعه حرکاتی نین اشتراکچیسی، نعمت‌آبادلی صمصم خاطره
ارینده قاققار انقلابچیلاریله مجاهدلرین همیشه مصلحت لشمه‌لریو صمیمه
علاقه‌ده او لمازی حقینده یازیر.

قاققار فدائیلرینین دویوش عملیاتلاری، قوروچولوق تدبیر لرینده.
مرقی مفکوره‌نین یاییلماسیندا گوستردیکلری فعالیت انقلابی حرکاتین
موقیتله ایره لیامه‌سینده آز رول اویناما میشلر. تصادفی دگیلیر که،
حرکاتین رهبر خادملری، خصوصیله انقلابینینیمز سرکرده‌سی ستارخان
اونلارین خامتینی یوکسل قیمت لندیر میشلر. روسيه سوسیان-
دموکراتلارین کومکی، قاققار مجاهدلرینین تبریز حرکاتیندا اشتراكی
ایران مشروعه انقلابینین انماراقلی و هیجانلی صحیقه‌لریندن بیرینی.
خلقلار دوستلوغونون بین‌الملل چیلیکین انبارلاق صحیقه‌سینی تشكیل ایدیر.

ستارخان او بر ازینین آذر بايجان ادبیاتیندا انعکاسی

ئولکه‌میزده باش ویرن بورژو-دموکراتیک انقلاب، خصوصیله
سدرارملی ستارخانین باشچی لیفی ایله ۱۱ آی دوام ایدن تبریز حرکاتی
خلق کتله‌لرینین اجتماعی-سیاسی حیاتینا معین بیر تکان ویردیگی کیمی
ملی ادبیاتیمیزیندا انکشافی ایچون ثمره‌لی زمین یاراتدی. بو دورده
خصوصیله پوئریادا نصیحت چلیک، شکایت چلیک کولگدهه قالدی، مرثیه،
مدحیه، سرای ادبیاتی سیخیشیدیریلەدی، اجتماعی حیاتلا، خلقین طالعی ایله
باغلى اولان ینى مضمونلۇ سیاسی لیریکا آپاریچو قوه‌یه چموریلەدی،
ادبیات رهآل حیاتا خىلی ياخینلاشدى، خلقین مبارزه‌سی، ایستك و
آرزولاری اقتصادی-سیاسی طبلار ادبیاتین اساس موضوع‌لاری سیر اسپينا
داخل اولىو.

مشروعه انقلابی ایله باشلايد بوجونه‌قدار دوام ایدن انقلابی-
دموکراتیک ادبیاتیمیز ائله بیر خزینه‌دیر که، بو خزینه‌نین قاپیلارینی
آچیب اونداکى ثروتین بوقون سرلینى اوزه چیخارماق، بو ادبیاتین
یارانیب انکشاف ایتمە پروسسلرینى، بدیعی تحلیلینى، ایده‌یا و
صنعتکارلارق خصوصیتلىرىنى علمى صورتاده تحلیل ایتمک بورادا بير
مقصد کیمی قارشیدا دورمور.

قارشیمیزا ملی دموکراتیک ادبیاتیمیزدا تبریز حرکاتی و ستارخان

او بر ازینین انعکاسینی عکس ایتیرمک وظیفه‌سی قویو لموشور.
ملی دموکراتیک ادبیاتیمیزین نماینده‌لری سون ۶۰ ایل ایچریسینده
تبریز حرکاتینی و ستارخانین قهرمانلیقینی ترجم ایدن یوکسل مضمونلۇ
شعر، داستان، پوئه‌ما، حکایه و ایری جملە نثراتلری یاراتمیشلار. بو
اثرلار ایچریسینده خلقین ئۆز قهرماننی ترجم ایدن ساده و صمیمه
خلق اسلوبلو شعرلرده خصوصی یرتوتور.

آذربایجان خلقى قىيم زمانلاردا باشلاياراتق بوجونه‌قدار ئۆزۈنۈن
زنگىن فولکلورونو ياراتمیشلر. شفاهى خلق ادبیاتیندا خلقىن قدرتى.
خېرىن-شر او زىرنىدە كى غلبىسى، آتاو با بالارمیزین مدرک‌لۇ گو
زىختىكس خلق ایچریسیندن چىخىشى قهرمانلارین افسانه‌لۇ رشادتى

دیمک او لار اکشینده اوزمان خلق و مجاهد شاعرلور طرفیندن دیلیمیش
شعرلردن آدبئله چکیلمیر. خلقین ادبی ارثینه بیرنوع قایقی سیز لیق حس
اولونور. بورادا اوزمان خلق طرفیندن دیلیمیش نعمه لرین بیر
نچه سینی چتین لیکله او لسادا توپلایا بیلیمیشیک. ساده دیلده دیلین بو
خلق شعرلرینده ستارخانین و اونون سلاحدا شلارینین یوکساک قهرمانلیق
دیفیت لری تصویر اولونور. مثلا همین شعرلردن بیرینده بئله دیلیمیر:

ستارخان گهیب قره‌منی،
باغلاییب بندی، بره‌منی،
قوییمور کناردان گلدمنی،
بارا کالا له قاللاج اوغان
مشروطه‌یه فراج اوغلان!

«یاشاسین ستارخان» آدلی شعر خلق طرفیندن دیلیمیش شعرلر
ایچریسینده نور سیاسی کسری و مضمونلو لوغوا یله فرقله‌نیر. همین شعرده
تبریز زحمتکشلرینین ارتقابعو امپریالیزم ظلمونه معروف‌س قالماسیندان،
آغیر شرایطده مبارزه آپاریب، نهایت، مشروطه‌نی الدا یتمه‌سیندن بحث
اولونور. شعرده ستارخان، باقرخان و ملتیق قهرمانلیق بئله تصویر اولونور:

تبریز اهلی ۳ ایل چکدی مشقت،
پامال او لسو آیاق آلتدا رعیت،
مشروطه‌نی آلدی آخرا ملت،
یاشاسین ستارخان، ملت یاشاسین!
باقرخان آتیسی جمله یاشاسین!

همین شعرده ستارخانین ترنمی ایله یاناشی مترجم قوه‌لرین، او جمله‌دن
مشهور ارتقابعو نوکری رحیم خانین خیانت کارلیفی دا افشا ایدیلیر:
حلال او لسون او سود که، سن ایچمیسن،
جاندان کچیب بوایشده دایانمیسان،
بیغیرت رحیم خان هئچ او تانمیسان؟!
یاشاسین ستارخان، ملت یاشاسین!
باقرخان آتیسی جمله یاشاسین!

اگر خلق ایشی او غروندا صداقتله، مردیکله مبارزه آپاران ستارخانا
امدیگی سود حلال او لونورسا و اونون جاندان کچمه‌سی آلقیشانیرسا،
انقلابا خیانت ایدن و قوجا یاشلاریندالینی خلقین گناهیسیز قانیتا بیايان
رحیم خان نفرتلله قارشیلانیر. عمومیتله تبریز حرکاتی زمانی ستارخانین،

تصویر اولونور. کورا او غلو، قاچاق کرم، نبی، فرهاد و سایرہ بو کیمی
خلق قهرمانلاری حقینده یارانمیش داستانلار، ناغیللار و عاشق شعرلری
بونون ایچون بیرنونه دیر. محض ستارخاندا بئله خلق قهرمانلاریندان
بیریدیر. او، خلق منافقی اوغروندا، خلقین استیداد ظلمدن خلاصی
اوغروندا مبارزه آپاریردی. اونون رشداتی، شجاعت و قهرمانلیقی خلقین
نظر دقینی جلب ایتدیگی ایچون ایدی که، ستارخان حقینده خلق ایچر—
یسینده افسانه‌لر، داستانلار، فولکولور نمونه‌لری، نعمه‌لر یازانمیشدی.
بو فولکولور نمونه‌لرینده ستارخانین دویوشلری، دشمن اوزرینده کی
غلبه‌لری و ینیلمزلیکی، خلق ایشینه او لان صداقتی ترنم ایدیلیر. ستارخان
خلقین بیوک امید بسله‌دیکی، آرخالانیقی و اوندان الهام آدیقی بیر
واریغا چوریلیمیشدی.

تبریز دویوشلرینین بیرینده ستارخانین گوستریدیگی شجاعتن
افسانه‌وی شکله روایت ایدیلیکینی خاطرلایان یازنیلار دان بیرینده
او خوبیوروق: «امیره قیز، لیلاوا، خیوان، اهرب و حوكماوار دان باشقا
تبریزین هریری استبدادچیلارین ایلینه ایدی. ماکو سرداری ۹ مین
سوواری ایله تبریزه یاخین لاشدی. آرتقی خلقین آزادیخواه‌لارین غلبه‌سینه
اولان امیدی بوسبوتون کسیلیدی. هامی تشوشیشه دوشو... بوزمان بیردن
ستارخان آت اوزرینده او زادان گوروندو. اونون سیما سیندان مردیلک
و غصب توکولوردو. او، بیر آنلیغا آتینین جلوونو چکدی، آغ دستمالینی
چخار دیب گوزلرینه چکلدو و دهشتلى نعره چکیب شمشک کیمی دشمنین
اوزرینه هجوم ایتدی...» (۱) همین یازدیدا داهاسونرا ستارخانین و اونون
باشچیلیق ایتدیگی آتلی دسته‌لرینین دشمنی دارما— داغین ایتمه‌لری
گوستریلیر.

عمومیتله ستارخانین شجاعت و قهرمانلیقی حقینده او نلارلا بئله
افسانه‌لر، داستانلار ایندیه کیمی خلقین دیلینه گز مکده دیر. ستارخانا
او لان عموم خلق محبتی نین ان گوزل افاده سینی اوزمان خلق طرفیندن
یارانیب سنکر لرده، کوچه لرده، مجلس، ییغینجا قالدردا او خونان نعمه—
لرده دaha آیلینلیقی ایله گوروروک. تاسف او لسونکه، خلقین ستارخان
حقینده یارانمیش او لسوغو داستانلار، ناغیل لارو نعمه‌لر هله‌ده توپلانیب
کل حالیندا بو گونکو نسلیمیزین اختیارینا ویریامه میشیدی. داهای بیر
 TASFLİ JEHETDE BURASI STİDAIR KEDİ, MİŞROVTE ANQLABİ, TBRİZ HRKATI,
 خصوصیله ستارخان حقینده یازلیمیش ناریخی اوچرک واری اثرلرین

۱— «امید ایران» مجله‌سی، تهران، ۱۳۴۶، نمره ۷۷۸

باقرخانین و مرد مجاهدلرین شاینه دیبلن شعر لرده درین خلق صنمیمیتی،
خلق سوینجی ئوز افاده سینی تاپیمیشیدیر.

بوشعرلرین چوخوند استارخانین قوچاقلیغى، مردىلىكى، باسیلماز لیغۇ

تصویر او لو نور. مثلاً «محمد على دورمایات
گیت لیاخوا يالوار
تبریزدە ستارخان وار
محمد على دینمەیات»

دیبلن شعرده ستارخانین وار لیغۇ ایدا، افتخار او لو نور، محمد على شاعین
ایسە ساتقىن لیغۇ دامقاڭانىر.

خلق طرفىنندن تبریز انجمنى، خدمتلرینه حصر ايدىلماش شعر—
لردن بىرىنەدە خلقين و آزادلېغىن خېرىش يىنىيەنلىق تدبىرلر گورن انجمىن
فالىتى و موقتىتارى ترەن ايدىلماشىدیر:

قوشو نون يېغىب تبریزە
گولله گلير سوزە-سوزە
يىنى نظام قويوب بىزە
ياشاسىن گوزل انجمەن
هر ضربە دوزن انجمەن.

قىدایتمىك لازمىدىر كە، خلقين ئوز دىلىندا، ئوز روحوندا دیبلن بۇ
شعرلرین بىعسىلىرىنندن تبریز خەقاتى زمانى شەھىن كۆچەو ميدانلارىندا
مجاهدلرین يوروشو زمانى خربى ماresh كىمىدە استفادە او لو نوموشلۇر:

ستارخانام حسن خان او غلۇيام-بۇبۈك انقلابىن جوان او غلۇيام.
سارىلىدىم سلاحا جانىمدان كەجىمەن- انقلاب جامىنلىق شەرتىن اىچىدىم.

يدى-سەكىز اىكىدىيە داش داتاپىيم- كەر آتى مىنېپ سىنگەرچاپىيم.
اور دولاڭ داغىيىب-ستگىرلى يېخىدىم- تبرىزى او باشادان بواشا چىخىدىم.

اوزمان اجتماعى ساتира و سىاسى لىرىكادا سرعتلە انکشاف ايدىر،
گور كەملە آذربايچان اديسى، متىكىر مىزى افتعەلى آخوندۇفلا باشلايان
مكتىبىن دوامچى لارى، رئالىست صنعتكارلار دورىن مترقى ادبىياتىنى
يار ادىپلار. شاعرلرى هىجان و الها ما گىتىرەن، او نلارىن يار ادىبىيلىغىنى

گىتىدىكىچە خلقىن آرزو و طلبلىرىنە ياخىنلار ئىران اساس عامل شېھە
يوخىدور كە، ستارخانىن رەبىلىكى آلتىندا گىدىن خلق خەقاتى ايدى. مبارزە
تارىخىمىزدە شانلى صحىھە لە آچىمىش او لان بۇ خەقاتى شاعرلە بلا واسطە
تاشىرىدىر، او نلارىن قلمارىنە يىنى قدرت و يېرىرىدى. هەمین شاعرلە رانقلابىن
غلبەسى اىچون، يازدىقلارى شاعرلە دىمك او لار كە، محمد على شاهىن

حاكىيەتىنى سارسيتىماغا، مرتىجۇلارى افشا ايتىمگەچا لىشمىشىش و انقلابى
يو كىلىشە كومك گوسترمىشلار.

ھەمین دورده حاجى رضا صراف، ميرزا على خان لعلى، ميرزا جبار
مشعوف، دلگىرو باشقۇ شاعرلرین ئۆز يارادىيچى يېقلارىندا دونوش
ياراتمالارى شېھەسىز كە، خلقين آزادلىق خەقاتى نىن گوستردىكى تاثيرلە
باغلى ايدى. شاعرلرینن چو خۇ غزل، نۇخە و قصيدة دەن عبارت او لان حاجى
رضاصراف خەقاتىن يو كىلىكى دورده ئۆز كەنە موقۇللىرىندا اوز اقلا—
شاراق يىنى رو خدا شاعرلر يازماغا باشلامىشىش، گوزلرى باغلانمىشىش،
خطاب «آدلۇ شعرييىنە غفلت يوخۇسونا دالمىشىش، دردو المايچىرسىنە غرق
ھمسايدەلىرىندان چوخ-چوخ گرى قالماشىش، دردو المايچىرسىنە غرق
او لموش خلقىنى، آيىلماغا غېرىتە گلەمگە، ترقى او غروندا مبارزە آپارماغا
چاگىرىرىر، او زمانىن جىرىو طلبىنى فرەك ايتىدىكى اىچون ايدى كە، خلقە
خطابا يازىرىدى:

بودورده هەركىمەسە ياتا، قانى هەردى

دور وقت سەحردى (۱).

حاجى رضا صراف، خلقە «دور، وقت سەحردى» دىبىي خطاب ايتىمكىلە، انقلابىن
آلولاندىغىنى گورور، خلقىن سعادتى و ترقىسى اىچون گىنىش امكانلار
اچمىش او لان خەقاتى قوشۇلماقى تووصىھە ايدىرىدى. بۇ خەقاتى لعلى يەدە
ئۆز حەكمىنۇ دېكىتە ايتىمىشىدیر. حاضر جو اپلىغى و كىشكىن ساتىرماسى اىلە
ھەقاملىرى آراسىندا خصوصىلە فەرقلەنەز ميرزا علەخان لەلى مىشەۋە ئەنقلابىندا
اشتراك ايتىمكىلە ياناشى موهومات و خرافاتا قارشى مبارزە آپارماشىش،
خلقى ترقى و مەنىتە چاڭىرىمىشىدیر.

آذربايچاندا، خصوصىلە تبرىزىدە مبارزە گىنىشلەنېپ عموم خلق
خەقاتىنچا چورىلىدىكى زمان سەعىد سەلماسى، ميرعبد الحسین خازن، ميرزا غفار
زۇزۇ كىمى انقلابىچى شاعرلر گىنىش فعالىت گوسترىر، ھەلە آدلارى او
دورده مشھور اولمايان ميرزا مەممەدقۇلى حكىم، ۋەسس، ناصر حاجى قاسم
او غلو سىاھپوش و او نلارجا باشقۇ شاعرلر تبرىزىدە، اور مىمەد،
اردېيلەدە، سەلماسا دا ئۆزلىرىنин حق سىلسەرىنى خلقين سىسەنە قاتىرىدىلار.
سەعىد سەلماسى اور مىمەد چخان «فرىاد» روزنامەسىنин صحىھە لرىندا
يازىرىدى:

«مقصودىمىز خلاصى وطن دىر، وطن، وطن،
او غروندا حاضرىق كە، ايدەك بىذل جان وطن!»

1- جنوبى آذربايچان شاعرلرى، باكى، ۱۹۵۰-نجى ايل، ص ۱۹.

شاعر ۱۹۰۹-نجی ایلله‌ده خوی سلماس طرفینه مجاهد دسته-
لرینه باشچیلیق ایتمیش و دشمن‌قوه لری ایله دویوشلرده قهرمان‌جاسینا
هلاک او لموشدو.

میرعبدالحسین خازن‌ده تبریز دویوشلرینین، دهشتلى و وروشمalarین
بلاواسطه شاهدی او لموش، الینه‌سلاح آلاق شاه قوشونلارین قارشى
وروشموشدو. مجاهدلرین غلبه‌سى، اونلارین جسارتو و قوچاقلیقى
خازن شعرینین الهاممنبىعى ايدى. خازن ئوزونون آتشىن نطق لرى و تاپیرلى
شعرلاری ایله مجاهدلری دویوشلرده داها متىن او لماغا، آزادلیق يولوندا
قاندان قورخاماگا چاغيرير. قارانلىق گچدنين سحرسیز او لمادیفینى
گوستيرىدى. بوجھتن او نون «مجاهد» شعرى او لدو قجا ماراقلۇ دىرى:

قورى سوزايىله وفاتخىمین اكمە، برسىز اولى.
بوتحمە قان ایله سووپىرمەسنىڭ ثېرسىز اولى.
قىمبو دايرەيەقىما، قويisan عشق ايلەقوى،
خىال ايلەمە راومۇغا خظرسىز اولى.
مجاهد او لماگىلن او لسان اول حىبب كىيمى، (۱)
مجاهد حق او لان حق يولوندا سرسىز اولى.
صاباح او لاندا چىخار آقاتبى حریت،

بو تىرىه شب ائلە فكر ايتىمەيىن سحرسیز اولى (۲)
مشروطە حر كاتى نىن يىتىشىرەمىسى او لان مجاهد شاعرلرین آمالى
آزادلیق ايدى. میرعبدالحسین خازن باشقابىر شعرىندە دىيركە،
«آلەشۈخ مشروطەنى وجىئىندە جانلار ويرمىشۈخ-
حقييمىزدىن كجمەرۇخ اىستر جهان بىرباداولا».

بورادا تبریز حر كاتى نىن، او نون لياقتلى سر كرده سى ستارخانىن
مقاومت و ارادەسى ترجمەيدىلەمىشىدىن. شاعر مشروطەنى نەيىن بەھاسينا
الدە ايدىلەتكىنى گوستەرن باشقابىر يىتىنە بئەلەعلاوه ايدىرى:
«اول قىل اىچمىش جوانلار قانىنى تورپاگىمیز-
کوهو سحرالار بويانىمىش لاله الوانىلە».

شاعر بىنۇنى سوز صنعتىلە خلقى داها جدى مقاومتە، ستارخانىن بايراغى
آلتىندا سىخ بىرشەمگە چاغيرير.

۱-حىبب مسلمانلىق عالمىنە ئۆز عقىدەسى اوغرۇندا لياقتلى
وروشان و سون نفسيتەقدىر او ناصىداقتلى قالان مجاهدلەك رمزىدىرى.
۲-«جنوبى آذربایجان شاعرى»، ۱۹۵۰، ۲۴، صن ۴۵.

«ایران خلقلىرىنىن انقلابى مبارزەسى، خصوصىلە ستارخان حر كاتى
معجزون ده يارادىچىيلىغىنىن فورملاشماسىنى سىب او لموش، او نون انقلابى،
ساتىزىك شعرلار يازىماغا سوق ايتىمىشىدىن. محض بوندان سونرا او،
مەللقتى علەيەنە جىمارلى مبارزە بايراغى قالىپرىمىش، اجتماعى عالتىن،
بىرلىكىن و معارفچى لىكىن آلولو جارچىسى او لموشلور. او، مشروطە
انقلابى دوروندە آياغا قالىغىمىش قەرمان خلقىن قىرقىنە بويوك اينام
بىسلەپىرىدى، خلق كتىلە سىنە تارىخىن اساس حركت ويرىجى قوه سى
كىيمى قىمت لىنديرىرىدى. او، ایران خلقلىرىنى اسارتى و ظلم آلتىندا ساخلايان
قاجار سلاطىنەسینە، روس چارىزىمى، انگلیس مەستىلەكە چىلىرى و مستبد
تۇر كىيە سلطانىنى قارشى آتىش آچىرىدى. تبرىز ده ستارخانىن رەبىرىلىكى
آلتىندا گىلين انقلابى مبارزە آذربایجانىن شىمال حصىسىنە ياشايىب
يارادان مترقى يازىچى لارىزىدا دقىنى جلب ايتىمىشىدىن. بوجھتن او
نصرالدين» جريانىنا منسوب او لان يازىچى و شاعرلار، او جملەدن جليل
محمدقلۇي زادە، ميرزا على اكىر صابر، محمدەدە، عباس صحت، على نظمى،
عليقلى غمگىسار، محمد سعيد اوردو بادى، عبد الله شائىق وباشقا لارى خصو-
صىلە فرقانلىمىشلار. ۱۹۰۵-نجى ايل روس انقلابى نىن تاشىرىلە شرقدە،
ايراندا باشنى ويرمىش انقلابى حر كاتدا هەمین شاعرلرین يارادىچى لىق
ايشىنىه تakan ويرمىش و بوبارەددە او نلارى مەماثىرلار يازىماغا روحلان-
دىرىمىشىدىن. او نلار شعرلىرىنىه ایران انقلابىنى آقىشلاير، انقلابىن
قارشىسىندا دوران بوقۇن دشمن جەھەننى، داخلى استبداد رئىمىنى و
أونون آرخاسىنىدا دوران امپرالىزمى اشىايىدىرىلەر، محمدەدەينىن بىر
ايرانلىقىن لىسانىتىدان، «شىرارەبى روح»، «قىزانە ظفر»، «بارقە ظافر
پارلايىر استقبال بىزىمىدىر»، «عىديانە»، على نظمى نىن «گلۈرم»،
«انجمن»، «ايرانلىيىر»، «سېھدار اعظم حقيىنە»، «اشعار احرارانە»،
و عباس صحتىن «احمدىن غېرىقى» آدىلى اثرلى محض بۇ دورون
محض ولۇر.

«ھرمكىاندا گورسەنیز بىر بىقرار، ايرانلىيىر،
غېرتائىلە سىنەچاك و داغدار، ايرانلىيىر» دىيەن نظمى و
«بىر ايرانلىقىن لىسانىتىدان» آدىلى شعرىندە هەمین مسئلەدە توخونان
هادى جنوبالى قارداشلارىنىن آجى طالىمىنى عكس ايتىرىمكە چالىشىن-
مىشلار. هادى «شىرارەبى روح» شعرىندە ملتىن گۈرلىكىنى اورك آغىرىسى
ايلىقىنە آلماقلا استبداد علەيەنە چىخىرىسى، على نظمى «انجمن» و

۱- على نظمى- سچىلەمىش اثرلىرى- آذربایجان شاعرى، باكى ۱۹۵۹، صن ۴۵.

علی نظمی شعر لریله محمد علی شاهین، او نون یاخین دوستلاری رحیم
خانین، شجاع نظامین، عین الدوله نین، صمد خانین، میر هاشم لارین، بیر
سوزله بوتون مرتعج قوه لرین خلق حر کاتی قارشیسیندا مغلوب او لاجا—
قلدینی خبر ویریردی.

عباس صحت آذر بایجاندا گین آزادلیق حر کاتی نین کونکره تاریخی
بیر حادثه سینی قلمه آلاراق «احمدین غیرتی» آدلی رئالیست بیوئه ما
یاز میشدیر. بپوئه ما نوزونون بیرچوخ جهت لرینه گوره همین دوره
مشروطه انقلابینا خضراییلیلیش اثر لردن فرقه نیر. شاعر «احمدین
غیرتی» ننده یاددا قلان صحنه دیر یار ادیر، بیر ایرانلی فعله سینین فردی
خصوصیتاریتی آچماغا، عمومی خلق منافعینین فردی مناغدن داهه اوستون
او لوغو نو گوسترمه چالشیر.

گور کملی ساتیر اوستاسی میرزا علی اکبر صابرین مشروطه حر کاتینا،
خصوصیله تبریز عصیانینا مناسبتی او لو وقجا ماراقلی دیر. او، ۱۹۰۶—نجوی
ایللردن باش لیاراق ۱۹۱۱—نجوی ایللره قدر ایراندا کی حادثه لره دایر
۲۵—دن آرتیق مختلف مه مونلو شعر یاز میشدیر. بوتون بو شعر لرین
هامیسیندا ایکی اساس مسئله دقی جلب ایدیر. بیری خلقین استبداد
علیه نه مبارزه سی، دیگری ایسه آزادلیق حر کاتی قارشیسیندا دوران
ارتیاع قوه لری دیر، بوایکی مسئله یه صابرین مناسبتی تمامیله آیینیدیر.
او، بیرینجی یه یعنی خلقین حر کاتینا یوکسک رغبت بسله بیر
و او نون قازاندیغی غلبه لری بویوک بیر سوینجه ترنم ایدیر.
ایکشجی یه ایسه یعنی ارتیاع قوه لرینه نوزونون ئولو رو جو
ساتیرا آتشیله ضربه اندیریر. او، باشدا محمد علی شاه او لملاقا ارتیاع
قوه لرینی افشا ایدیردی. صابر، «ساتیرام»، «منیمکی بئله دوشی»،
«ایران دوزوموندور»، «دوغرودان دا مدلی غیرت حال او لسون سنه»،
«نه دیر آیا ینه عصیانلاری ایرانلی لارین»، «نه ایجون ویرمه بیر»،
«فه ولی یه بنزتمه»، «اور و پاد محمد علی شاه قازلیغی» شعر لری ایله
مرتعج قوه لرین باشیندا دوران محمد علی میر زانین سیما سیندا مستبد
شاهلاری او نلارین ارتیاعی رژیمینی افشا ایتمیشیدر. صابرین بویوک
خصوصی شدیرمه قابلیتی وار ایدی. او، شاهلارا مخصوص او لان بوتون
منفی خصوصیتاری کونکرهت بیر خصین—محمد علی شاهین صورتینده
جمع اشیدیر میشدی. بوجه تشن شاعرین «ساتیرام» شعری او لو وقجا معنا—
لیدیر. صابر بو اثربنده ۱۹۰۷—نجوی ایله انگلستان ایله چار رو—

«گلیرم» کیمی شعر لرینده اجتماعی عدالت سیز لیک او زربنده قورو لو موس
کهنه دنیایا قارشی مبارزه آپاریر، مستبد سلطان حمیدلری، ایران خلقی نین
دریسینی سویان کوت بئین، جلا و ظالم محمد علی شاهی نوزونون کسرلی
ساتیراسی ایله افشاریدیردی.

«آییل ای خواهه دالمیش، ئوامه استبداد آلتیندا،
ئولورسن ئول بئله بیر شانلی، عالی آد آلتیندا» (۱)

دینهن هادی تبریز فدائی لرینی ینه دویو شله چاگیریردی. شاعرین بو
چاغریشی عبث د گیلدی. هامی حس ایلیردی که، تهراندا مجلس توپا
با غلاندیقدان سونرا، تبریزدن باشقا، ایرانین دیمک او لار که، هر بیرینده
آنجلنلر داغیدیلریدقان، قاباق جیل روز نامه مدیرلری و ناطق لره و حشیجه سینه
دیوان توتو لو قدان سونرا ارتیاع تبریز انقلابینا دیدمان او خویا جا قیبر.
بونا گوره ده ستارخانین باش چیلیغی ایله تبریز لرین قالدیر دیقلاری یعنی
انقلابی باز را هادینی، نظمینی و سختی سوئیندیریردی. محض بو
جاده دن سونرا اونلار داها کسرلی و داها دو لفون شعرلر یاز ماغا باشلا—
دیلار. هادینین «ترانه ظفر»، «بارقه ظفر پار لاپیر استقبال بیزی مدیر» و
«عیدیانه» شعر لری تبریز مجاهدلری و ستارخان حقینه یاز دیغی ان
یاخشی شعر لرنیدیر.

«هجوم آور بو گون رو باهله بیر شیر حربت،
او دور تبریز ائلیندە پار لاپیر شمشیر حربت»—دیمه شاعر ستارخانی
«شیره»، تبریزدن او جالان آزادلیق مبارزه سینی «پاریلدايان شمشیره»،
شاهی او او نون قوه لرینی ایسه تولکویه او خشادردی. شاعر «ترانه ظفر»
شعریندە ستارخانی تبریز لرین «نگهداری»، «علمداری»، «ارجمانی»
آدلاندیردی، غلبه و هنرین ستارخانا مخصوص او لوغو نو گوستیر، ایران
انقلابیندا تبریز مجاهدلرینین، ستارخان و باقرخانین اوینادیغی رو لو
قیمت لندرین شاعر یاز زیردی:

«سیز سینیز ایراندا شجاعان بو گون،
ملت ایجون او لاما دا قربان بو گون،
عدل سیزینله تاپا جاق جان بو گون،
مین باشاسین با قرو ستارینیز،
ملت تبریز خدا یارینیز...» (۲)

۱—محمد هادی، سچیلمیش اثر لری، باکی، ۱۹۵۷—نجوی ایل، ص ۱۲۸.

۲—سرا دار ملی ستارخان، آذر بایجان منفی رابطه چمعیتی نین
نشریاتی، باکی، ۱۹۴۹—نجوی ایل، ص ۱۵۰.

ستارخانین مبارزه‌سی ایله علاقه‌دار او لاراق کونکره تاریخی بیر حاده‌هه
تصویر ایدن بیر اثری او لوچا ماراقلی دیر. بو اثربویک فردوسی‌نین
«شئه‌نامه» سینه نظیره شکلینده داستان فور ماسیندا یازیلمیشدیر.
صابر ئوزونون بو شعرینه او زمان قانلی دو گوشلار میدان اولان تبریزه
حصر ایتمیشدی و بو دو گوشلاره اشتراک ایدن ایکی قوه‌نین مبارزه‌سینه
شاهین قوه‌لرینهن باشیند دوران عین الدوله ایله تبریز مجاهدلرینین رهبری
ستارخان آراسیندا کی دو گوش صحنه‌لرینه اتشیق لاندیرمیشدیر. تاریخلن
معلوم او لوغوغو کیمی عین الدوله محمدعلی میرزا نین تبریز او زرینه
گوندریدیگو سلاحلو قوه‌لره پاشجیلیق ایدیردی. صابر دشمن قوه‌لرینه
عاجز و قورخاچ شکله‌ده بیرمیر، تاریخی فاکتلار اصادق قلاراق عین الدوله نین
کیمی تصویر ایدیر. صابر عین الدوله نین دیلی ایله:

ئوتوب قاتدادیم يو لارین آزچوخون
گلوب تاکه تبریزه او لووم يو خون
... گلوب غیسه حکم ایله دیم لشگره

آچین شهره اوچ یاندان او دبیر کره

آچیلیدیقدا آشش ایدیردین گمان

که، گو گدن بیره او دیاغیر ناگهان- دیمکله تبریزین دهشتلى دو گوش
میدانینا چور بیلیگینه بىدیعی شکله ده تصویر ایتمیشدیر.
تبریز مجاهدلاری ستارخانین رهبریگی آلتیندا مدافعه وضعیتینه
چیخاراق هچوما کچیرو بو تاریخی صحنه‌نى قلمه‌آلان صابریازیردی:

«گوروب چون بو اوضاعی ستارخان

دوروب شیرتىك نعره چكىدى فغان:

- مجاهدلارا اىغىرتىن كاتلارى!

غىنميت بىلەن بويىلە ميدافلارى

چياتىن قالىر بىزىدە سۈن ساعتى

آغىر دىر بىر سۈن ساعتىن قىمتى،

نە بىر خىمت ایتمیش سەنیز ملته

بۇتون بىستە دىر اىش بويىر ساھە!

تبریز حاده‌لارى، خصوصىلە ستارخانین رهبریگی آلتیندا گىلن
مبارزىيە بويىك بير محبتله باخان شاعر، ۱۹۰۸-نجى ايدىمياز دېغى
«ستارخانا» آدلۇ شعرینندە، «ميرهاشيم تبریزى» و «عرض حال» آدلۇ
اثرلریندە ستارخانین شجاعتلى و تدبىرلى بىر سر كىدە او لوغۇغى تصویر
ايدىللىر. «يار دىمىي ستار باشىنى ميرهاشىم!» دىيەن شاعر انقلاب سر كىر-

سيه سينين ايرانى بولوش دور مك حقىنده گىزلى مقاولە سىنى افشايمىشىن،
امپيرىالىستارىن بوازغىن سىاستىنە شرابىط يارادان وطن فروش شاهى
قامچىلامىشىدیر. او، محمدعلىنەن دىلى ايلە بىلە دىميشىدیر:

ملک ایرانى دومانلىق سۆپۈرەم

بو شلوپوب شەھرى يابانلىق سۆپۈرەم

بىسىدى شاهلىق دەخى حانلىق سۆپۈرەم

سېزوارىلە مىمامى ساتيرام

آى آلان مملکتى رى ساتيرام.

صابر هلە او زمان «ایران ئۇزۇمۇندور» شەھرىنىن بىر يىشىدە بىلە باز مىشىدیر:

«من شاه قوى شو كىتم ایران ئۇزۇمۇندور!

ایران ئۇزۇمۇن، رى طېرسەستان ئۇزۇمۇندور!

آباداولا يا قالسادا ويران ئۇزۇمۇندور!

قانون اساسى نەدى، فرمان ئۇزۇمۇندور!

شو كىت ئۇزۇمۇن، فخر ئۇزۇمۇن، شان

ئۇزۇمۇندور!

صابر تىجە محمدعلى ميرزا نى اتهام ایتمىكلە كىنایت لەمپىرىدى. عىن
زماندا شاهين اطرافىندا بىر لەش قوه‌لارى، او جملەدن مرتعج دىن خادىلرینىدە
افسا ايدىردى.

او، ئۇز شەھرلەرنىدە ستارخانىن. يوكسک انسانى خصو-
صىتلەر مالك او لوغۇنو، حىشىتو ملىتىنى قوروماغى باجاران بىر انسان
او لوغۇنو گوسترمىشىدیر. شاعر عىن زماندا، تبریز زەختىشلىرىنىن و ستار
خانىن بۇتون دىنيانى خىرەت سالىدېغىنى قىلمە آلاقا رى يازىز:

«ايشىتە ستارخان باخىن بىر دۇرۇغۇ اقدامات ايدىوب،
بىر زېرىپ شاهىم بىخ، دىنيانى يىكسىرمات ايدىوب،
عرض اسلامى، وطن ناموسىنى يۇز قات ايدىوب،
حرمت و حىشىت و ملىتىن اىبات ايدىوب،
ايىشى دىنيانىن توجه نقطەسى ايرانە دىرا!
آفرىنیم هەمت و الى ستارخانە دىر!»

صابر بى شعرييىنده ستارخانلا ياناشى رشادت گوستەرن، عەدە و فاقىلان،
انسانلىق اپچون خدمتلر گوسترمىش اولان، ظلمو استىدا دا قارشى
آمانسىز جاسينا و ورۋەزان، مشروطە اوغۇرۇدا قانلارى تو كولمۇش اولان
تبریز لىلىرىدە آلقىشلا مىشىش، «چوخ ياشادۇلى ستارخان افندىم چۈزىيَاش!»
دىيە عمومى مبارزه دە او نلارلا هەم راي او لوغۇنو بىلە دىميشىدیر. صابرین

او لاما بیب، او لمازدختی بیز شاهه ایله پیشواز،
او لو سردار ایله سالارا بیرئوز گه امتیاز.
گل سپهان کیم، کفچالان کیم عزت و اکرامیله،
وارد تهران او لو بیلار چوخ جلال تامیله.

آذرا او غلونون، ابراهیم‌ذاکرین، عاشق حسین جوانین، علی توده نین،
مدينه گلگونون، نادرین بن، علی نشانی نین، موسو طاهرین، مظفر در فشن،
اسماعیل جهف پورون، سه راب طاهرین، حکیمه بلورین، باشقا
شاعر لریمیزین مختلف ایللاره یاز دیدقلاری شعر لرده ستارخانین انقلابی
مبازه سینین مختلف جهتاری تصویر و ترنم او لو نموشدر،
بالاش آذرا او غلو «ستارخان» شعریته و «ائله او غول ایسته بیر»
آدلی ایری حجمی اثرینده خلقی انقلابی مبازه ده ستارخان کیمی مبارز،
قدرتلی، قورخماز وجسار تلی او لماغا چاغیریر. او، «ستارخان» شعرینین
بیری رینده بیله دیر:

«بیز هج وقت سیاقدان نامرد چخمادیه،
چون با یکین قانی قانیمیز دادیر.
نه ئولوم نه اجل قورخوتمنز بیزی،
ستارخان هرزمان بیانیمیز دادیر.
او بیزیم تاریخه دوشتنن بری،
قدرت آدمیمیز دا، سانیمیز دادیر.
چو خلاری ایسته دی آییر سین اونی،
گوردو قلبیمیز ده، جانیمیز دادیر.
از لدن قاید ادیر بیزده هرزمان،
اور کده یاشاییار آدلی قهرمان» (۱)

شاعر علی توده ایسه سردارین باشقا کیفیت لرینه توخوناراق
«ستارخان» شعرینده اونون شهرتیندن دانیشیر. شاعر گوستیر که،
آنالار ینی جه دوغول موش او غلانلارینا ستارخان آدی و بیر. چونکه او
وطنین باشینی او جاتمیشیدیر. تُوز مرد لیگی و قهرمانانی ییله میلیون لارا
نمونه او لو نموش در. علی توده «سردار» آدلی شعرینده ستارخانا مراجعت
اید مرک:

«سردار!
سُویملی سردار!
قره داغین قارتالی،

۱- سردار ملی ستارخان، باکی، ۱۹۴۹-نجی ایل ص ۵۵.

ده سی ستارخانین سیما سیندا قهرمان تبریز زحمتکشلرینین ایلک موافقیتینی
ترنم ایدیر. خلقین داخلی مرجع قوه لرا وزیرینده کی غلبه سینی گوستیریدی.
قیدایتمک لازم دیر که، صابرین «ستارخان» شعری دویوش سنگر لرینده
نمایش وییغین جا قلاردا از بردن او خونردو. ستارخان تُوز ببو شعری
تلفون واسطه سیله دینله میشیدر.

صابر درین مضمونلو و اجتماعی تاثیر قوه سینه مالک او لان شعر لری
ایله مشروطه انقلابینا بویوک خدمت گوسترمیشیدیر. هله عباس صحت
وقتیله صابر ساتیر اسینین ایران انقلابینا گوستردیگی خدمتی یوکسک
قیمت لندره رک یاز بیردی: صابرین اثر لری «... بشش ایلین مدینه ایران
مشروطه سینه بیراور دودان زیاده خدمت ایتمیشیدیر».

علوم او لو غو کیمی رضاخان دیکتاتور لوغو دورینده آذربایجان
خلقینین اقتصادی-سیاسی حیاتین داعمله گلن دور غونلوق تُوز نوبه سینه
ملی مدنیتو و ادبیات ساحه سینه ده گل زندگی خر کاتی
لakan ایکنجه دنیا محاربه سی ایلارینده یوکسلن ملی آزادلیق خر کاتی
ملی دموکراتیک ادبیات میزین دا جوشقون انکشافینا شرایط یاراندی.
تمامیله ینی ایده بالو، ینی مضمونلو ادبیات یاراندی. بو ادبیات از مده
جهتلریندن بیری خلقین انقلابی کچمیشینه مراجعت دیر. ملی آزادلیق
حر کاتینا قوشولموش اولان شاعر اوردو سو ستارخان، با قرخان، شیخ
محمد خیابانی، دکتر تقی ارانی کیمی انقلابی جیلاری و فکر بهادر لرینی یادا
سالیر، او نلارین ظلمو استبدادا قارشی مبازه سینی قلمه آلاملا خلقی
ینی دویو شلره چاغیر بیدلار. جسارتله دیمک او لار که، هله هج وقت
خلقین انقلابی کچمیشی، او جمله دن ستارخانین انقلابی مبازه سی ملی
حکومت دورینده او لو غو قار شعر ده. عکس ایدیلمه میشیدیر. همین دوره
ملی قهرمانیمیز ستارخانین خاطره سینی ابدی شدیدر مک و اونون حقیقی
قیمتینی ویرمک مقصدیله ادبیاتو اینجه صنعت دده بویوک ایشلر
گورولموش در. ستارخان هیکلی نین قیوی لاما سی بو نی بیردا هاشمیت ایدیر. همین
دوره ایله بیر دموکرات شاعر تصور ایتمک چیز دیر که، او، ستارخانین
شجاعت و رشادتینه عاید تُوز سوزونو دیمه میش او لسوون. یاز چیلار
جمعیتینی اغلان ایتدیگی مسابقه ایه اساساً علی فطرتین یاز میش او لو غو
بویوک حجمی شعر ده ستارخانا خلقین بسلدیگی بویوک احترامو
محبتین صحبت گیدیر. شاعر ستارخانین تهران با خینلی ییندا قارشیلان نما سی
صحنه سینی بیله تصویر ایدیر:

مختصر بیرنچه فرخ شهر تهران دان کنار،
پیشووازه چیخدی اکثر اهل تهران هرنها وار.

توقتوغۇ يولۇدان دونرەمگە چالىشان محمدلىش شاھا ستارخان بىلە

جواب ويرىر:

«سن كە، تانىيىرسان آذربايچانى،
قەرمانلار يوردو، او دلار مکانى
اونون بويوتىو-گو قوج ستارخانى،
وطنى دىشىنە ساتمارام اينان» (۱)

ماراقلى صحنه لرى اولان وشىرىن دىللە يازىلىميش بوداستاندا ستارخان شىره وقارتالا، اونون دىشىنە تولكوبىه، جاناوارا و سايىرىه يە او خشادىلىر. بوتون داستان بويو ستارخانىن اىكىدىلىكى، خلق ايشىنە صداقمى، مەربانلىقى، دىشىنە قارشى سارسیلماز لىپى و پىرىنسىپا للېقى تصویر او لوئور. اونون آمال و آرزو سونۇز خلقىنى ئۆز و طېئىنى آزاد كور- مكىدىر. داستانىن آخر لارىنىدا ستارخان بوقۇن چىتىن لىكىلەر و دىشىنەر غالب گىلىپ تېرىزە قاپىتىقىيە زمان ئۆز آرزو سونۇ بوشكىلدە افادە يەيدىر.

گىچە- گۈندۈز قىلىنج وورام،
سەنە خووش گۈن آلىم تېرىز!
مظلوملار او لىسون آسودە،

من دە دىلشاد او لوم، تېرىز!» (۲)

گوروندو-گو كىمى ستارخان او برازى ادبىياتىمىزدا ئۆز و نون اطرافلى انعكاسىنى تاپمىشىدىر. نىش ساحەسىنە ستارخان او برازىيىنا بويووك حجملى، چوخ جىلدلى مونۇ منتال اثرلەر حصر اىدىلىميشىدىر. پوجەتىن محمد سعيد اوردو بادىينىن «دومانلى تېرىز» و عبايس پىناھىنىن «ستارخان» روما- نلارى دقتە لايدىرى. بو اثرلەر دە ستارخان او برازى تامىبار لاقىلىقى ايلە تصویر او لوئۇمۇشىدور. لاكىھىمین اثرلەر دە ستارخان او برازى لارىنىن بوتون خصوصىتلىرى حقىنە دانىشما قىبورادا امكاندان او زاقدىر. ایران آزادلىق خىركاتىنى سىركەددىسى، آذربايچان خلقىنىزقۇرمان او غلو ستارخان سەردار ملى ائلە بىرتارىيخى سەخىسىت دىر كە، اونون خەدمەتلەر علمى و تارىيخى اثرلەر دە قىدايدىلىميش، مەبىتى اورە كەلرە ئۆزۈنە يە سالىميش، بىدىعى او برازى ايسيه شعرونىش ساحەسىنە دفعە لەلە يارا- نىميش و بوندان سونرا يقىن كە، داهاتكىمەل و داهاتاثىزلى صورتادە ياراناجاقدىر.

۱-عاشق حسین جوان، «آزادلىق ماھنیلارى» باكى، ۱۹۵۰-نجى اىل

صحىفە ۱۱۱.

۲-عاشق حسین جوان، گوستەرلىڭ اثر، صحىفە ۱۲۳.

تېرىزىن بەھادرى،
مشروطەنин مىدالى!
وطئىن يادىندا دىر
آدین دا!

ھەنرىن دە! دىمەكلە، خلق طرفىنەن اىندى دە خاطر لاندىيغىنى و محبتىلە ياد اىدىلىدىكىنى گوستەر.

ملى حکومت دورىنە يازىب يارادان شاعرلەن بېرىك. نادىرىھەمین دورە خلقىن الدە اىتمىش او لىوغۇ استقلالا خلقى او لاراق ستارخانىن مبارزەسىنەن يىنى و انكشاف اىتمىش شىكلە ئاظاھرى حساب ايدىر. او، بويووك بېرافتخارلا سەردارا مراجعتا دىير:

«محترم سەردار ملى، قۇوزا بېرىباش قىردىن،
گورنجه قورتاردى ملت دوغما يوردون قىيدىن،
آذرا او لادى حکومت قوردو آخىر خلقىدىن،
ۋانلىقى ئىل دايىميازازلار خوش اثر ستارخان،
كاش او لايىدى بېرنىفر ويرسىن خبر ستارخان» (۱)

شاعرلارىمىزىن بويووك اكتىريتىنەن ستارخانىا حصر اىتىدىكلىرى اثرلىرىن دامىسىنەندا آيرى- آيرى ليقىدا دايىشماق امكاني نىن او لاما ماسىنى نظرە آلاق عوما بونو دىمەللىيەك كە، ابراهيم ذاكرىن، مدینە گلگۈنون، اسماعىل بەغپۇرۇن، سەراب طاھرىن، حكىمە بىلورى نىن، قاسم جەمانى نىن، علىقىلى خىدرىزادەن و باشقا شاعرلارىمىزىن اثرلىرىنە بويووك خلق قەرمانى سەردار ملى ستارخانىن انقلابى مبارزەسىنى تەرەنم ايدىن صىميمى فەرلىوار دىر. او نازارىن بېرى ستارخانىن حریت باير اقدارى او لاما سىنەندا، بېرى رشادىقىنەن، بېرى مردىلىكىنەن و باشقا كىفيتلىرىنەن دانىشىر. ستارخان تىكىجە شاعرلارىن الهام پىرىسىنى دىلە كېتىرمەمەش دىر. اونون قوجالىقى و قەرمانالىقى عاشق- لارىمىزىن دە سوزۇنده سازىيەندا ئۆز افادە سىنى تاپىمىشىدىر. عاشق حسین جوانىن «ستارخان داستانى» عاشق يارادىجىلىغىنى دەستارخانىن تەنوفەتسو- يرىنە بارز مثالىدىر. نىز و شعرلە يازىلىميش بوداستان داستارخانىن تېرىز- دە كى دو گووش صحنه لرىنەن بېر حصدەسى تصویر او لوئور. اونون دىشىنەلە اوزرىنە كى غلىبە لرى ئۆز عكسىنى تاپىر. شاعر داستانى نىن لاباول- لرىنە ستارخانىن خلق ايشىنە او لان صەدقەتىنى گوستەرەك اىچۈن او نۇمەمەدىلى شاھىن سەرایىندا شاھلا گورۇش سورور. ستارخانى پۇل و وظىغە ايلە ئۆز

۱- سەردار ملى ستارخان، باكى، ۱۹۴۹-نجى اىل، ص ۲.

۲۰. سید احمد کسری قبریزی، تاریخ مشروطه ایران، بخش سوم،
تهران-۱۳۲۲
۲۱. دکتر مهدی ملکزاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، جلد پنجم،
تهران-۱۳۲۹
۲۲. گریم طاهرزاده بهزاد تبریزی، قیام آذربایجان در انقلاب مشروطیت
ایران، تهران-۱۹۰۵
۲۳. اسماعیل امیر خیزی، قیام آذربایجان و ستارخان، تبریز-۱۳۲۹
۲۴. حسین فرزاد، انقلاب و تحول آذربایجان در دوره مشروطیت یا تاریخ
ستارخان سردار ملی، تبریز-۱۳۲۴-۱۹۴۵
۲۵. نصرت الله فتحی آتشبک، همزمان ستارخان، تبریز-۱۳۴۵
۲۶. حاج محمد باقر ویجویه، تاریخ انقلاب آذربایجان و بلوای تبریز،
تبریز، ۱۹۰۸.
۲۷. حبیب الله مختاری، تاریخ بیداری ایران، تهران-۱۳۲۸
۲۸. میرعلی آذری، قیام شیخ محمد خیابانی، تهران-۱۳۲۹
۲۹. میرعلی آذری، قیام کلفل محمد تقی خان پسیان در خراسان،
تهران-۱۳۴۰
۳۰. میرزا محمد ناظم الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، جلد سیمیم،
تهران-۱۳۲۱
۳۱. مورقان شوستر، اختناق ایران، واشنگتن-۱۹۱۵
۳۲. مهدی مجتبه‌ی، رجال آذربایجان در دوره مشروطیت تهران-۱۳۲۷
۳۳. محمد علی بادامچی، شیخ محمد خیابانی، برلین-۱۹۲۵
۳۴. شرح حال میرزارضا کرمانی، اسلامبول-۱۳۲۸
۳۵. میرزا محمد علی تربیت، ورقی از تاریخ مطبوعات ایران لنن-۱۹۱۴
۳۶. «، «، «، «، «، دانشمندان آذربایجان،
تهران-۱۳۱۴
۳۷. علی اکبر دهدزا، لفتخانه، تهران-۱۳۲۵
۳۸. آرتپت، محمد علی شاه، آلکساندر اپول-۱۹۰۹
۳۹. م. پاولو ویج، ایران استقلالیت مبارزه سی او غروند، باکی، ۱۹۲۶
۴۰. م. س. ایوانوف، اوچرک ایستوریی ایرانا، مسکو-۱۹۵۲
۴۱. م. س. ایوانوف، نجی ایللر ایران انقلابی،
مسکو-۱۹۵۷
۴۲. ق. س. آروتو نیان، ۱۹۰۵-۱۹۱۱-نجی ایللر ایران انقلابی و
رافقانیا بولشویکلری، ایروان-۱۹۵۶

ادبیات

۱. ک. مارکس و ف. انگلیس، سچیلیمیش اثرلری، ۲-نجی جلد،
باکی-۱۹۵۳
۲. ک. مارکس و ف. انگلیس، کومونیست پارتیاسینین مانیفستی،
باکی-۱۹۴۸
۳. و. ای. لنین، امپریالیزم کاپیتاالیزمین ان یوکسک مرحله سیدیم،
باکی-۱۹۴۹
۴. و. ای. لنین، اثرلری، ۱۰-نجی جلد، باکی-۱۹۴۹
۵. و. ای. لنین، اثرلری، ۱۵-نجی جلد، باکی-۱۹۵۰
۶. و. ای. لنین، اثرلری، ۱۷-نجی جلد، باکی-۱۹۵۱
۷. و. ای. لنین، اثرلری، ۱۹-نجی جلد، باکی-۱۹۵۱
۸. و. ای. لنین، اثرلری، ۲۳-نجی جلد، باکی-۱۹۵۱
۹. انقلاب اکبر و ایران-از انتشارات شعبه تبلیفات حزب توده
ایران-۱۳۴۶
۱۰. م. ج. بیشه‌وری، قبزیل صحیفه‌لر، تبریز-۱۳۲۴-۱۳۴۹
۱۱. م. ج. بیشه‌وری، سچیلیمیش اثرلری، ۱۳۴۴-۱۳۶۳
۱۲. م. ج. بیشه‌وری، ۲۱ آذر، ۱۳۴۰-۱۳۶۰
۱۳. دکتر نقی ارانی، دفاعیه، ۱۳۶۱-۱۳۴۰
۱۴. شیخ محمد خیابانی، آذربایجان و آذربایجانیان دموکراتیک
قوه‌لری، ۱۳۶۱-۱۳۴۰
۱۵. خسرو روزبه حریبی محکمه‌د، ۱۳۴۰
۱۶. آزادلیق یولونون مبارزه‌لری، باکی-۱۳۴۱
۱۷. رحیم‌نامور، یادنامه شهیدان، از انتشارات حزب توده ایران، ۱۳۴۲
۱۸. سید احمد کسری قبریزی، تاریخ مشروطه ایران، بخش اول،
تهران-۱۳۱۹
۱۹. «، «، «، «، «، بخش دوم،
تهران-۱۳۲۲

- مجله‌لر:
۶۴. دنیا، ۸-نجی ایل، نمره ۳، ۱۲۴۵.
۶۵. دنیا، ۹-نجی ایل، نمره ۴، ۱۲۴۶.
۶۶. «آذربایجان» مجله‌سی-۱۹۴۶، نمره ۳۵۰.
۶۷. «آذربایجان»، باکی، نمره ۲، سپتامبر ۱۹۴۵.
۶۸. «انقلابو مدنیت»، باکی-۱۹۵۱، نمره ۱.
۶۹. «آذربایجان» مجله‌سی، آذمکنین سیاسی-نظری اورقانی، نمره ۱۰۵.
۷۰. «ملانصرالدین» ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹-نجی ایل نمره لری.
۷۱. «وپرسی ایستوریئی»، مسکو-۱۹۰۷، نمره ۱۰.
۷۲. «دموکرات»، تبریز-۱۲۲۵، نمره ۱.
۷۳. «ایماد ایران»، تهران-۱۲۴۶، نمره ۱۳۴۵، ۶۷۸، نمره ۶۲۴.
۷۴. آذربایجان علمکار آکادمیاسی نین خبرلری، باکی-۱۹۴۵، نمره ۸۰.
۷۵. «علم و حیات»، باکی-۱۹۶۶، نمره ۱۲۵.
۷۶. پروپوژنیه آزیئی، ۱۹۳۵.
۷۷. «ازوهستی، آن. آرمیانسکی سس سر»، ایروان، ۱۹۵۰ نمره ۱.
۷۸. «انقلابی شرق»، مسکو-۱۹۳۶، نمره ۱۵.
۷۹. «مسکو و یسکو پژهندنلیک»، ۱۹۰۸، ۸ نومبر نمره سی.
۸۰. «روشنفکر» مجله‌سی.
۸۱. «شاعر لر مجلسی»، تبریز، ۱۲۲۴، نمره ۳، ۲۵.
۸۲. «خواندنیها»، تهران-۱۲۴۶، نمره ۹۲۵.
۸۳. و. ق. بیلینسکی، سچیلمیش اثرلری، باکی-۱۹۴۸.
۸۴. «ادبیاتشناسیلیفین اساسلاری»-آذربایجان دولت تدریس پدای فوزی ادبیاتی نشریاتی، باکی-۱۹۶۳.
۸۵. ف. قاسمزاده، ۱۹-نجی عصر آذربایجان ادبیاتی تاریخی، باکی-۱۹۵۶.
۸۶. مهدی محمد اووف... «استه تیکا حقینده صحبتلر»، باکی-۱۹۶۸.
۸۷. «جنوبی آذربایجان یازیجیلاری نین ادبی مجموعه سی»، آذف-نین ۱۵-نجی ایلدونومونه حصر اولونموشدور.
۸۸. بالاش آذراوغلو-«ائله اوغول ایسته ییر وطن»، باکی-۱۳۴۰.
۸۹. میرزا علی اکبر صابر، «هوب-هوبنامه»، باکی-۱۹۲۲.
۹۰. میرزا علی اکبر صابر، «سچیلمیش تھرلری»، باکی-۱۹۶۷.
۹۱. محمد سعید اوردو بادی، «دومانلی تبریز»، باکی.

۴۳. ذاکر عبد الله یوف، ۱۹۰۵-۱۹۰۷-نجی ایلر روس انقلابی نین شرق نولکه لرینده انقلابی حرکاتین بوكسلیشینه تاثیری، باکی-۱۹۵۵.
۴۴. ذاکر عبد الله یوف، معاصر ایران، باکی-۱۹۵۸.
۴۵. ایستوریا مژدونار و دنوور ابوجه قوای ناسیبیو نالنفوو دویژه نیمه مسکو-۱۹۶۲.
۴۶. مومنتوون، اوچر کی سوور ممنفوی پرسیئی سس ب. ۱۹۰۹.
۴۷. ق. م. پتروو، ایرانسکایا روولیوتسیا ۱۹۱۱-۱۹۰۷، سس ب. «پروپوژنیه آزیئی»، لینینقراد-۱۹۳۵.
۴۸. ع. بور-رامنسکی، لکوپرسوساوارولی بولشویکوف زاقافقازیا و ایرانسکوی روولیوتسیئی ۱۹۱۱-۱۹۰۵ (ایستوریک-مارکسیست)، ۱۹۴۰، نمره ۱۱.
۴۹. حسین امید، تاریخ فرهنگ آذربایجان، جلدوم، تبریز ۱۲۲۴.
۵۰. ژیز نی اوتداننایا باربا، مسکو-۱۹۷۴.
۵۱. شیتوف، پرسیا پودولاستیو پوسلدنیخ قادڑاروو، مسکو ۱۹۳۲.
۵۲. بولشایا سووتسکایا انسکلوبیدا، توم ۲۸.
۵۳. س. م. افنتیوف، آذربایجان پرولتاریاتی نین انقلابی حرکات تاریخیندن، باکی-۱۹۵۷.
۵۴. ز. اورزو نیکیدزه، بولشویکین یولو، باکی-۱۹۴۹.
۵۵. آذربایجان کومونیست پارتیاسی نین تاریخی، ۱-نجی جلد، باکی-۱۹۵۸.
۵۶. غ. محمدلی، خیابانی، باکی-۱۹۴۹.
۵۷. ا. امینزاده، بوبوک اوکتوبر سوسیالیست انقلابی نین ایراندا دموکراتیک فکرین انشا فینا تاثیری، (۱۹۱۷-۱۹۴۵-۱۹۰۵-نجی ایللر). باکی-۱۹۶۴.
۵۸. م. ر. ولائی، جنوبی آذربایجاندا ملی آزادلیق اوغروندا دموکراتیک مطبوعاتین مبارزه سی، باکی-۱۹۶۳.
- دسترسی‌الار:
- ۱.۰۵۹. اداداژلی، ۱۹۱۱-۱۹۰۵-نجی ایللرده ایران انقلابی، نامزدیک دسرتاسیاسی.
۰۶. میرزا ابراهیموف، «بوبوک دموکرات».
۰۷. میرجلال پاشاییوف، «آذربایجاندا ادبی مکتبلر».
۰۸. ج. علی اصفروف، «جنوبی آذربایجاندا دموکراتیک حکومتی دورونده معارف مسئله لرینین اصلاحاتی».
۰۹. جعفر خندان، «جنوبی آذربایجان ادبیاتیندا ملی آزادلیق ایده‌یالاری».

مندرجات

صحیفه

۳	مقدمه
۷	گیریش
۲۱	ایران مشروطه انقلابی (۱۹۱۱-۱۹۰۵-نجدی ایللر) عرف سینده
۵۲	ستارخان آزادلیق حرکاتی نین یتیشدیرمه سی و سر کرد سیدیر
۸۲	بیرونچه سند
۸۸	ستارخانین از یاخین سلاحداشلاری و سنگر یولداشلاری
۱۱۸	مشروطه حرکاتی نین آتشین ناطق لری
	روسیه سویال دموکراتلاری نین بین الملل چیلیک
۱۲۸	یاردمی و ستارخانین بونا مناسبی
۱۳۵	ستارخان اوبرا زینین آذربایجان ادبیاتیندا انعکاسی
۱۵۰	ادبیات

۹۲. ماکولی، «ستارخان»، باکی-۱۹۵۷.
 ۹۳. «جنوبی آذربایجان شاعر لری»، باکی-۱۹۵۰.
 ۹۴. علی نظمی، «سچیلمیش اثر لری»، باکی-۱۹۵۹.
 ۹۵. محمد هادی، «سچیلمیش اثر لری»، باکی-۱۹۵۷.
 ۹۶. «سردار ملی ستارخان»، باکی-۱۹۴۹.
 ۹۷. عاشق حسین چوان، «آزادلیق ماهنی لری»، باکی-۱۹۵۰.
 روزنامه‌لر
 «انجمن»، قبریز-۱۳۲۶ هجری قمری، فهرست ۱۵، ۱۳۵.
 «آذربایجان»، ۱۳۲۴-۱۳۲۶-نجدی ایللر احاطه ایدن-۱۷۳۶ نمره لری.
 نمره لری.

- «وطنیو لو ندا»، قبریز-۱۹۴۶-۱۹۴۵-نجدی ایللر نمره لری.
 «اطلاعات»، تهران ۱۳۴۶، نمره ۱۲۲۴۷.
 «کیهان»، تهران ۱۳۴۶ مرداد، نمره ۲۷۲۷.
 «کاسپی» باکی، ۱۹۰۸-۱۹۰۹ او کتوبر تاریخی نمره سی.
 «شجاعت»، تهران-۱۳۳۲-۱۳۳۳، نمره ۹۵.
 «ترفی»، باکی-۱۹۰۹، نمره ۱۰۰۵.
 «ترفی» باکی-۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰-۱۹۱۱-۱۹۱۲-۱۹۱۳-۱۹۱۴-۱۹۱۵-نجدی ایللر نمره لری.
 «ارشاد»، باکی-۱۹۰۷-۱۹۰۸، نمره ۱۲۲۵.
 «ارشاد»، باکی-۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰-۱۹۱۱ فورال و ۱۸ فورال نمره لری.
 «ینی فکر»، باکی-۱۹۲۵-۱۹۲۶-نجدی ایل مارت نمره سی.
 «قالفقاراز سکی رابوچی لیستوک»، ۱۹۰۵، نمره ۳۵.
 ارشاد
 ینی ارشاد
 یولداشن
 تاز احیات
 تکامل
 حقیقت
 اقبال
 نجات

و گوئش روزنامه‌لرینین ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹ و ۱۹۱۰-نجدی ایللر ده
 نشر ایدیلمیش نمره لریندن ده استفاده او لو نوشودور.

تکنیکی رداکتور: رضا تووفیقی

باش مصحح: محمد قوامی